

**ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ
(електронний збірник статей і матеріалів)**

Ч. I.

Івано-Франківськ, 2014

ЗМІСТ

Арсенич П. ЕТНОГРАФІЧНА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА.....	3
Арсенич П. ЗБІРКА ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА "ГУЦУЛЬЩИНА" В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ.....	27
Баран (Дрогобицька) О. БОЙКІВЩИНА В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ М.ЗУБРИЦЬКОГО (1856 – 1919).....	3
Дрогобицька О. „АВТОБІОГРАФІЯ” М.ЗУБРИЦЬКОГО (1856 – 1919) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОБУТУ БОЙКІВ.....	40
Вторак І. ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА НА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ОСКАРА КОЛЬБЕРГА	46
Костриця М. ІВАН ФРАНКО ЯК ІСТОРІОГРАФ ГАЛИЦЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).....	49
Кожолянко Г. ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БУКОВИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	57
Качкан В. ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ТА ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ.....	73
Погребенник В. ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ ЗЕНОН КУЗЕЛЯ (Наукова розвідка до 120-річчя від дня народження вченого і 50-річчя смерті з додатком – недрукованими листами З.Кузелі до І.Франка).....	83
Старков В. ОСОБОВИЙ АРХІВ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ТА ЙОГО РОЛЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ІГРОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ	105
Шаблій О. ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.....	122
Франко О. ФЕДІР ВОВК – ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ.....	141
Сокіл Г. ДИНАМІКА ЗБИРАЦЬКО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	147

Арсенич П. ЕТНОГРАФІЧНА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 3. – С. 15-24.

Український етнограф, фольклорист, культурно-освітній і громадський діяч, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка Володимир Шухевич відомий передусім як дослідник культури і побуту гуцулів. Він був близько знайомий і співпрацював із А. Шептицьким, І. Франком, М. Грушевським, М. Лисенком, М. Коцюбинським, М. Павликом, О. Маковеєм та ще з багатьма українськими і зарубіжними діячами науки і культури. Ще за життя В. Шухевича було опубліковано ряд статей про його культурно-громадську, педагогічну, редакторську та етнографічну діяльність. П'ятитомну працю "Гуцульщина" за життя вченого високо оцінили вітчизняні й зарубіжні діячі науки і культури. Широко висвітлювалася багатогранна діяльність Шухевича в статтях-некрологах, але згодом протягом більш як півстоліття в радянській Україні про нього забули і згадували тільки побіжно.

Лише в останні роки ім'я Володимира Шухевича стало частіше з'являтися в українських наукових виданнях. У цій статті на основі архівних джерел і маловідомих публікацій розповімо якомога детальніше про життя, культурно-громадську й етнографічну працю Володимира Шухевича, який своєю багатогранною діяльністю залишив помітний слід в історії вивчення етнографії України, а також в громадсько-культурному житті Галичини, сприяючи налагодженню її зв'язків з Наддніпрянською Україною.

Володимир Шухевич, син Осипа, народився 15 березня 1849 року в селі Тишківці Городенківського повіту на Прикарпатті¹. Прадід В. Шухевича Іван Шух (помер на 110 році) походив із села Розвадова на Львівщині. Він мав трьох синів. Перший – Євстахій (1778– 1824) став священником в с. Раківці Городенківського повіту і назвав себе Шухевичем, другий виїхав до Львова, де прибрав прізвище Шуховський, а третій залишився в рідному селі й зберіг для себе і своїх нащадків батьківське прізвище Шух. Батько В. Шухевича Осип Євстахійович (1816–1870) теж був священником, знався зі своїми земляками Я. Головацьким, М. Устияновичем та М. Шашкевичем, належав до передових людей свого часу й брав активну участь у громадсько-культурному житті. За пропаганду української мови й передові на той час погляди після закінчення Львівської духовної семінарії (1836) О. Шухевичу два роки затримували висвячення в священники, а висвятивши, вісім разів змінювали йому парафію. У березні 1849 року він прибув до Тишківців, де прожив до смерті. Був деканом та інспектором шкіл Городенківського повіту². Осип Шухевич славився як добрий проповідник і письменник. Перекладав українською мовою твори Вергілія, німецьких письменників. Збірку творів О. Шухевича "Переводи й наслідування" із передмовою І. Франка в 1883 році видав його син Володимир³.

У Осипа і Анни Кульчицької (1822– 1866) – дочки священника Івана в Пійлі біля Калуша – було 12 дітей⁴. Всі вони виховувалися у демократичному дусі. У родині Шухевичів панувала рідна мова й зберігалися українські традиції. Все це, а також прихильне ставлення Осипа Шухевича до селян, мало важливе значення у формуванні світогляду сина Володимира.

Володимир Шухевич навчався в Коломийській, Станіславівській, а з 1865 року в Чернівецькій гімназіях. Навчання тут української мови, літератури й історії здійснювалось на низькому рівні. Як писав О. Барвінський, не було тоді ні відповідних учителів, ні потрібних підручників. Однак під впливом творів Шевченка й статей у журналах “Основа”, “Вечорниці” та “Мета” пробуджувалась національна свідомість українських гімназистів. Через суперечки із вчителями-консерваторами В. Шухевичу довелося залишити Чернівці й перейти до академічної гімназії у Львові. Але й там за непокірний характер з восьмого класу Володимира забрали до війська. Три роки служив він у Будапешті, Відні та Львові.

У Будапешті закінчив середню освіту й записався на філософський факультет університету. У Відні слухав лекції з математики, фізики й української мови. Завершив освіту в 1877 році (лише після довготривалого виконання обов’язків суплента Шухевича номінували в 1890 році професором реальної школи у Львові). Тут він працював аж до виходу на пенсію в 1913 році, викладаючи зоологію, ботаніку, мінералогію, геологію, фізику та математику⁵.

Володимир Шухевич брав активну участь у громадському житті. У Львові майже не було жодного українського Товариства, де б він не був його засновником, співзасновником або діяльним членом⁶. Так, зокрема, 1870 року в Львові засновано студентське народовецьке Товариство “Дружний лихвар”, метою якого була допомога бідним студентам. Головою цього Товариства вибрано О. Огоновського, а контролером – В. Шухевича. За активну роботу в ньому згодом В. Шухевича обрано почесним членом⁷.

В. Шухевич був дуже товариський, елегантний, точний, тому мав багато друзів і знайомих не тільки серед українців, а й поміж поляків, німців, чехів, мадярів. На відміну від багатьох, писав відповідь на кожного листа.

У 1893 році В. Шухевич разом із тодішніми професорами львівських гімназій, відомими культурно-громадськими діячами Ю. Романчуком, А. Вахнянином, О. Барвінським організували перевезення тлінних останків “Пробудителя Галицької України” – Маркіяна Шашкевича з місця поховання (в чужій гробниці) в Новосілках-Ліських до власної гробниці на Личаківському цвинтарі у Львові. При цьому В. Шухевич як перший український фотограф-аматор у Львові поробив історичної ваги фотосвітлини, що згодом друкувалися як пам’яткові поштові листівки.

Працюючи на педагогічній ниві, В. Шухевич зрозумів потребу видання для дітей журналу рідною мовою, щоб протидіяти спольщенню українців. Думку про створення такого журналу В. Шухевич виношував ще з 1880-х років. З цього приводу він звертався насамперед до письменників з Придніпрянщини. Так, у 1884 році у листі до О. Кониського він просив

прислати дитячі журнали з Петербурга, різні ілюстрації, 300–400 олеодруків “Воскресний вечір на Україні” В. Маковського, а також порадити найбільш влучну назву для створюваного ним журналу⁸.

Про свій намір видавати для дітей журнал українською мовою Шухевич писав 28 червня 1884 року також дружині П. Куліша – О. М. Білозерській-Куліш і просив, щоб якнайшвидше прислала “для добра діточок свої неоціненні праці”⁹.

Довго працював В. Шухевич над підготовкою видання. Тільки 1890 року вийшов перший номер журналу, який названо “Дзвінком”. Спочатку його офіційним редактором був О. Барвінський, що мав більше визнання в проурядових колах. У листі до Б. Грінченка від 31 липня 1890 року В. Шухевич писав: “Дзвінок” – се моє дитя, котре я вигривав довго, поки воно світ побачило. Вже років 4 назад хотів я пустити його в світ, та годі було. З метою залучення до передплати більше учителів журнал підписує мій шурина – учитель семінарії О. Барвінський, який є більш знаний між учителями. З 16 числа стану підписувати я”. В цьому ж листі В. Шухевич пише про мізерний тираж журналу та про клопоти з його розповсюдженням. “Люди хвалять, а передплати не висилають”. “Дзвінок” має 264 передплатники, а треба 320, щоб оплатити всі витрати”¹⁰. Згодом стало ще гірше, бо дехто ще й почав критикувати журнал. У листі до Б. Грінченка від 24 квітня 1892 року В. Шухевич писав, що за два роки додав на “Дзвінок” більше як 500 золотих у надії, що з третім роком справа поліпшиться, але кількість передплатників впала до 172. Він скаржився: “З самої Росії торік було більш 30 передплатників, а сего року нема і 20, хоч впроваджую поволі фонетику та друкую праці українців”. Там же додав: “...здається, віку довгого “Дзвінкови” нема. Жаль закопати рідну дитину, так що ж – треба, бо годі кривдити себе та сім’ю, зтягати довги на покриття видавництва” (НБУ, Від. рук., Ф. III, Спр. 40113).

Та до припинення видання “Дзвінка” не дійшло. В кінці 1892 року Шухевич передав видання журналу Українському педагогічному товариству, залишившись його редактором. У 1893 році питання фінансування журналу розв’язалося: заходами В. Шухевича крайовий сойм ухвалив дотацію в сумі 100 золотих річно (Учитель. – 1892. – С. 177, 340).

У першому номері “Дзвінка” опубліковано програмний вірш письменника з Галичини Володимира Масляка:

Учися, дитино, бо вчитися треба!
Учися, голубко, най розум не спить,
Най серце, і воля, і дух росте в силу!
Для життя, для світа треба ся учить!

Цей вірш протягом кількох десятиліть входив до букварів, по яких навчалися діти Галичини й Буковини.

В. Шухевич як редактор звертав особливу увагу на мовний стиль надісланих матеріалів, замінюючи діалектизми літературною мовою. Коли ж деякі члени виділу Українського педагогічного товариства вимагали заміни у

текстах придніпрянських письменників літературних слів галицькими діалектизмами, він обурився і склав уповноваження редактора¹¹.

Добираючи матеріали до друку, В. Шухевич високо цінував твори українських передових письменників, зокрема придніпрянського походження, які, в свою чергу, радо надсилали їх йому. Так, Олена Пчілка в листі від 30 листопада 1889 року писала: “За найбільшою охотою обіцяю Вам свою підмогу... Вже сама думка Ваша видати ще одну часопись для руских (українських. – П. А.) дітей по-руски – есть мені дуже мила... у мене є чималий запас різних речей для дитячого читання, і посилаю Вам”¹².

На сторінках “Дзвінка” В. Шухевич друкував твори Олени Пчілки, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Франка, Б. Грінченка, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, А. Кримського, О. Кониського та інших, а також знайомив дітей з біографіями І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, Л. Глібова, М. Лисенка тощо.

Найчастіше друкувався в “Дзвінку” байкар Л. Глібов (псевдонім – Дідусь Кенер), 50-річчю якого був присвячений майже весь четвертий номер журналу за 1891 рік (фото байкаря, автобіографія, низка віршів, казочка та інші матеріали). В листі від 19 грудня 1890 року від імені “нашої дітвори” Шухевич дякував Глібову та просив і на майбутнє присилати до “Дзвінка” свої твори, які користуються великим успіхом.

З проханням підготувати матеріал для “Дзвінка” Шухевич часто звертався до М. Коцюбинського. В одному з листів він просив прислати “оповідання хотьби в переводі з московського”, і отримавши “Святий вечір у Христа” Ф. Достоєвського, надрукував його¹³. В іншому листі він писав: “...Ваше перо гладке, радо дітьми читається, тож не здивуйтеся, коли Вас попрошу спомагати мій “Дзвінок”. Найкраще я хотів якісь описи цікавих подорожей, котрі би дались короткими уступами містити”. Свої враження від поїздки до Канева М. Коцюбинський описав у статті “Шевченкова могила”, яка побачила світ у п’ятому номері “Дзвінка” за 1891 рік. Опісля М. Коцюбинському довелося працювати в Бессарабії, але й там він не забував про “Дзвінок”, надсилаючи свої матеріали. А в листі від 24 червня 1892 року просив передавати йому в Бессарабію “Дзвінок”¹⁴.

На прохання В. Шухевича регулярно для “Дзвінка” присилав свої твори Б. Грінченко. У журналі побачили світ його поезії (“Матері”, “Ластівка”, “Шевченкова могила”), байки (“Жалісливий вовк”, “Жаби”, “Сорока”, “Брехун”, “Учений ведмідь”), оповідання (“Олеся”, “Трицько”, “Украла”), біографії Квітки, Гребінки тощо.

Шухевич високо цінував цю допомогу. У листі від 15 березня 1890 року він писав Грінченкові: “Вашими писаннями стались Ви вже так популярними, що дітворі усе питає за Вашими оповіданнями та байкою”. Звертався теж до Грінченка в справі допомоги ілюстраціями з українського життя, пояснюючи, що в Галичині поширені лише німецькі картини, “а сим годі годувати дітвору”¹⁵. Це питання також було темою листування В. Шухевича з О. Кониським. Він просив Кониського надіслати картини з історії та етнографії України, зокрема кліше з давніх річників “Ниви”. В

листі від 18 січня 1890 року Шухевич просив Кониського: “У Вас у Києві є чимало видів Києва, гробниця Ярослава, церков Десятинна, Золоті Ворота та інші. Крім фотографій, знайдеться у Вас чимало ілюстрацій по газетах. Повирізуйте та присилайте”¹⁶.

У справі присилання творів та фотографій він листувався з Ганною Барвінок та Дніпровою Чайкою. Остання вислала Шухевичу оповідання “Буряк”, “Весна” та інші, але на видрукування свого фото не згодилася¹⁷. На сторінках “Дзвінка” побачила світ п’єса Надії Кибальчич “Катерина Чайківна”¹⁸. Ганна Барвінок вислала до редакції “Дзвінка” п’ять своїх творів, але на кордоні пропустили тільки один (“Казка про Орла”)¹⁸. В. Шухевич знайомив галицьку дітвору й з творами зарубіжних письменників, зокрема з російськими. У “Дзвінку” №12 за 1892 рік опубліковано оповідання Тургенєва “Не хлібом єдиним жив буває чоловік”¹⁹.

На сторінках “Дзвінка” друкувалися матеріали на природничу, історико-етнографічну тематику, написані В. Шухевичем (псевдонім – Шумило). Серед них – статті та оповідання “Потічок”, “Пчола”, “Дерево какаоє”, “Зворушене море”, “Любов вітчизни”, “Добрі товариші”, “Слон”, “Струсь”, “Бараболя”, “Кава”, “Пальми”, “В лісах Тасманії”, “На чатах”, “Святий вечір в школі Маркіяна Шашкевича у Львові” тощо. Заслуговує на увагу останнє оповідання, в якому Шухевич не лише вболіває за долю бідної дітвори, але й закликає активно їй допомагати.

Нерідко на сторінках свого журналу публікував Шухевич етнографічні матеріали, зокрема народні пісні, казки, гаївки, оповідання, описи звичаїв тощо. Писав він теж про писанки, етнографічно-промислово виставку у Львові в 1894 році, часто вміщував фотографії зразків гуцульської архітектури. У 1892 році були опубліковані “Пригоди ловецькі в полудневій Африці” за Майн Рідом та “Записки школяра” за Амічісом.

Багато зусиль доклав В. Шухевич у справі поширення “Дзвінка” та збільшення числа передплатників. У 1891 році він оголосив, що хто протягом цілого року передплачуватиме дитячий журнал, той, як премію, отримає твір І. Франка “Лис Микита” та М. Лисенка “Козу-Дерезу”. У листі до М. Бучинського 7 лютого 1891 року він просив “сприяти передплаті не тільки в родинях українських, але і по читальнях, школах та інших товариствах (ЛНБ, архів Бурачинського, п. 2. – Спр. 53).

Особливу увагу звернув В. Шухевич на популяризацію й поширення журналу на Придніпрянщині. У листах до Б. Грінченка, М. Коцюбинського, А. Кримського, О. Кониського та інших вчений просив сприяти передплаті “Дзвінка” в Україні та в Росії. У листі до О. Кониського від 18 січня 1890 року говорилося: “Я вислав Вам “Дзвінок”, поагітуйте, щоб піддержував народ Ваш, принумеруючи, та підмогайте і письмом, хто чим і як може” (ІЛ, Від. рукописів, фонд 77, Спр. 126, Арк. 190–191). Іноді Шухевич вислав “Дзвінок” своїм кореспондентам, в тому числі й за Збруч, але царська цензура не пропускала журналу. У 1890 році він вислав Б. Грінченку 10 книжок, але вони повернулися з Одеського цензурного комітету²⁰.

Оцінка журналу, що його створив та редагував В. Шухевич, у різний час, з різних сторін була різною. Так, наприклад, С. О. Бердяєв на пропозицію В. Шухевича видавати “Дзвінок” спільними силами писав: “На спілку для видання “Дзвінка” не можу згодитися, хоч в мене вже лежить 75 зл., пожертвованих на се, і багато праць іменитих українських письменників. Через них саме і не вийде діла, бо ви матеріально поміч з подякою приймаєте, а прози та поезії моїх учителів та приятелів ніколи не друкували через те, ніби вони не вміють для дітей писати... Через погане ставлення галичан не хочу мати з ними тісніших відносин”²¹. Нарікав на В. Шухевича також Л. Глібов, байку якого “Кіт та Собака” він помилково вмістив під прізвищем Боровиковського²². Б. Грінченко 19 березня 1893 року відмовився посилати до “Дзвінка” свої вірші, бо “Ваш коректор своїми помилками робить з їх не вірші, а якусь пописану рядками, нерозумну пробу”²². Грінченко радив друкувати журнал не галицьким діалектом, а чистою літературною мовою. Він заявив, що “...нехтування правил української мови в творах, що посилаю Вам, не можу вважати нізащо, тільки за пониження прав української літературної мови”. На думку Б. Грінченка, “Дзвінок” дискредитує себе різними дрібними передруками, але не вміщує поважних прозових творів українських письменників²³. Претензії до В. Шухевича як до редактора “Дзвінка” мав також М. Старицький²⁴. О. Барвінський відзначав, що “Дзвінок” був недбало редагований і тому мав лише 120 передплатників, а 144 особи отримували його безплатно²⁵. Частково винуватцем нарікань та критики був сам В. Шухевич, що не перевіряв коректи, не зіставляв надрукованого з оригіналами тощо. Але його важко звинувачувати в упертому дотриманні галицьких діалектів, бо саме їх вимагало багато галицьких вчителів на чолі з маститими представниками шкільних рад. В. Шухевич опинився між молотом та ковадлом. Не зумівши протистояти більшості членів відділу Українського педагогічного товариства й оборонити літературної мови, він, врешті, зрікся функції редактора журналу.

Паралельно з недоліками відзначалися й позитивні сторони “Дзвінка”. Так, учитель і етнограф М. Колцуняк у листі до В. Шухевича від 26 березня 1890 року писав, що йому подобалося редагування журналу²⁵. Селянин-самоук В. Равлюк із Орельця на Снятинщині, що під псевдонімом Галайда друкував у “Дзвінку” свої вірші, пісні, казки та загадки, підкреслював: “Нічого казати – гарний Ваш “Дзвінок”, мені дуже сподобався”²⁵. Культурно-освітній діяч і літературознавець В. Лукич відзначив, що “Дзвінок” в тих чотирьох роках, коли виходив під редакцією В. Шухевича, здобув собі добру славу, але, на жаль, громадянство належно не підтримувало його матеріально настільки, як він на те заслужив. “Він виховує під зглядом загальним і національним наше найменше покоління, котре в деяких частинах нашої вітчизни поза домівкою не має змоги стрічатися в письмі з рідним словом”²⁶.

Підсумовуючи все, треба сказати, що “Дзвінок”, звичайно, мав вади. Це і недбале редагування, і відхід від оригіналу, й нелітературна мова. Однак він

відіграв прогресивну роль у вихованні найменших читачів на творах кращих українських літераторів. Коли в Галичині друкувалися переважно твори маловідомих письменників, передусім клерикального напрямку, то “Дзвінок” знайомив найменших читачів з творами передових українських письменників і тим самим виховував молодь у демократичному дусі. У цьому й полягає велика заслуга В. Шухевича як редактора “Дзвінка”. Саме в цьому журналі вперше були опубліковані твори ряду письменників, що в умовах царизму не мали змоги друкуватися на Придніпрянщині.

Починаючи з 1889 року, у Львові виходив педагогічний журнал “Учитель”²⁷. У 1893 році його редактором став В. Шухевич. В редакційній статті першого номера за 1893 рік він писав:

Який учитель – такі діти,
які діти – такий народ!

Виходячи з міркувань, що просвіта і виховання дітей – це найважливіші підйоми народу, Українське педагогічне товариство приступає до видання п’ятого річника “Учителя”, щоб дати учительству спроможність далі набувати знань, а тим самим виховати відповідно дітей, щоб з них вийшов міцний силою і духом народ. За 10 років редакторства (1893–1904) В. Шухевич майже третину кожного номера журналу заповнював своїми статтями різної тематики. Під своїм прізвищем, криптонімом В. Ш. чи під псевдонімом Шумило, який, до речі, взяв від родинного прізвища своєї мами, в “Учителі” В. Шухевич надрукував ряд статей на актуальні педагогічні теми. Ось назви деяких із них: “Нові способи в навчанні найменших”, “Робота мозку в віку молодечім”, “Що можна обняти пам’яттю”, “Вплив алкоголю на діти”, “Індивідуальність учнів при збірнім навчанню”, “Забави дітей на прилюдних місцях”, “В справі науки гігієни”, “Історія цивілізації”, “Проблемні науки шкіл середніх”, “Помилки в рахунках”, “Моральне значення вправ фізичних”, “Публічне навчання поза школою”, “Чи можна дітям давати спиртових напитків”, “З психології дитини” тощо.

У статтях “Наука гігієни в угорських школах народних”, “Курси популярні на університеті віденським”, “З’їзд педагогів в Женеві”, “Виховання в Англії”, “Класи для дітей слабого ума в Лондоні”, “Наука чужих мов у Парижі”, “Справи шкільництва в Норвегії”, “З 3-го міжнародного конгресу психологічного”, “Шкільництво на чеській народописній виставі в Празі”, “Стан шкільництва в Росії”, “Розсліди над прямим письмом в Росії”, “Результати іспитів кваліфікаційних для шкіл народних і виділових у Львові”, “Число українських шкіл більшекласових на Буковині”, “Історія цивілізації в програмі науки шкіл середніх” та інших писав Шухевич про розвиток шкільної справи в Україні, Росії та Західній Європі²⁸.

В “Учителі” він теж вмістив дві статті про швейцарського педагога Й. Песталоцці, німецького археолога Г. Шлімана та французького біолога Л. Пастернака²⁹. З природничої тематики певний інтерес становлять і його статті: “Дещо про розмножування дерев і корчів овочевих”, “Долина рік (проба викладу природничо-географічного)”³⁰, “О тім, як комахи дбають про

своє покоління”, “Плинний воздух”³¹, “Про птиць і їх лет”³², “Наслідки уживання гербати і кави”, “Сніг чорний і червоний” тощо³³.

У журналі “Учитель” на прохання В. Шухевича друкувалися прогресивні письменники та вчені: І. Франко, В. Левицький, В. Щурат, С. Ковалів, Є. Ярошинська, І. Верхратський та інші. У зв’язку з тим, що на видання журналу В. Шухевичеві доводилося витратити значні суми грошей, котрі йому не поверталися, він передав його видавництво Українському педагогічному товариству.

Як активний член цього Товариства, В. Шухевич мав доручення видавати популярні книжечки для найменших дітей. У листі до Олександри Куліш від 28 червня 1884 року про цю свою роботу він писав: “Видавництво доручило мені, бо я на цю тему збирав матеріали із нашої літератури. Доброго матеріалу не нашлося у нас доволі, то я перекладав із польської, німецької, французької літератур на українську”³⁴. Переклади випустив у світ малими ілюстрованими книжечками, де під ілюстраціями різних звірів наводив короткі пояснення віршем.

Заходом Українського педагогічного товариства В. Шухевич видав декілька науково-популярних книжок для вчителів та старших дітей, зокрема підручник з хімії (1884), “Записки школяра” (1893), “З-під Бескиду до Андів” (1893) тощо. За його участі Українське педагогічне товариство видало серію оригінальних книжечок для дітей. Це: “Гостинець для дітей”, “Малий звіринець”, “Домові звірята”, “Забавки дітей” та інші. Позитивно ці книжечки оцінив І. Франко, який на прохання В. Шухевича написав у зрозумілій для дітей формі віршовані пояснення до ілюстрацій. Вірші про домашніх тварин написав О. Кониський. В. Шухевич вмістив їх у книзі “Домові звірята”.

Характеристика діяльності В. Шухевича на видавничому й педагогічному полі була б неповною, коли б не згадати про практичну допомогу вчителям та талановитій, але бідній молоді. Він сам був у критичному становищі, не раз потрапляв у неласку, й був час, коли йому загрожувало урядове переведення на Краківщину. Лише з труднощами вдалося В. Шухевичеві залишитися у Львові. Проте він не забував інших і допомагав їм. Так, він допоміг вступити до різьбярської школи синові бідного ремісника Придаткевича й підтримував його матеріально³⁵. Виступав проти політики дискримінації української молоді під час вступу до гімназії тощо³⁶.

У своїй багатогранній діяльності співпрацював учений з низкою народовських газет, зокрема з “Ділом”, “Зеркалом”, “Новим зеркалом” та “Зорею”. Газета “Діло” як орган народовців виходила у Львові з 1880 року. На її сторінках В. Шухевич друкував передові статті на суспільно-політичні й культурно-освітні теми, ряд статей з етнографії, про розвиток економіки, освіти й культури краю, про народні промисли, виставки, театр, музичне мистецтво тощо³⁷. Особливої уваги заслуговує стаття “По м’ясицях”, у якій він критикував ту частину галицької інтелігенції, що влаштовувала розкішні вечорниці, зверхньо ставилася до бідніших і зовсім не дбала про народні

інтереси. Шухевич висловлював жаль, що дівчата занехають народний одяг і танці, а більше захоплюються польською культурою. Він рекомендував, як чехи, не робити розмежування між різними верствами населення, менше дбати про дорогі модні строї, а більше матеріально сприяти молоді, що без засобів береться до науки³⁸.

Редакторам газети В. Шухевич радив не захоплюватися фейлетонами, а друкувати матеріали, що цікавили б “усіх, а не кількох людей”. Він дбав, щоби в “Ділі” публікувалися статті й художні твори прогресивних письменників. Так, на одному засіданні редакції В. Шухевич запропонував друкувати роман Ф. Достоєвського “Преступление и наказание” та твори І. Франка³⁹.

У Львові в 1882–1883 роках під редакцією К. Устияновича, а в 1886 році під редакцією Є. Олесницького виходив ілюстрований часопис “Зеркало”. В 1883–1885 роках цей часопис мав назву “Нове зеркало” й редагувався почергово К. Устияновичем, В. Нагірним, К. Левицьким та Є. Олесницьким. У редакції часопису працював також В. Шухевич. У листі до О. Кониського він писав: “Я хвалюся сам, щоб підняти его до висоти такої, якої нам треба”⁴⁰. Одним з основних його досягнень було звернення до різних діячів культури з проханням присилати свої дописи. До співпраці вчений залучив І. Франка, що давав для часопису свої вірші, а також на основі інформацій Шухевича готував рубрику “Сучасна літопись”, яка користувалася великою популярністю, й Шухевич був такої думки, що без неї “Зеркало” нічого не вартувало⁴¹.

Часописи “Зеркало” й “Нове зеркало” висвітлювали різні події в Галичині, критикували виборчу політику, австрійських урядовців, а також ту частину української інтелігенції, що не дбала про інтереси народу й недооцінювала національного виховання. Раз В. Шухевич гостро покритикував москвофіла І. Наумовича, що був популярним серед відсталого духовенства. Це призвело до того, що багато прихильників Наумовича стали відмовлятися від передплати часопису. Та зменшення передплатників не злякало В. Шухевича: він доклав старання, щоби “Зеркало” передплачували відділи читалень.

Третім періодичним виданням, з яким співпрацював В. Шухевич, був літературно-громадський тижневик “Зоря”, що виходив у Львові в 1880–1897 роках. У ньому він видрукував низку статей на природничу та етнографічну тематику⁴².

У “Зорі” співпрацював з І. Франком. Обидва вони підтримували зв’язки з прогресивними письменниками, що надсилали до “Зорі” свої твори. В. Шухевич носився з планом перебрати журнал повністю в свої й Франкові руки. Але частина народовців спротивилася цьому, більше того, усунули І. Франка від праці в редакції, обіцяючи платити лише за статті й літературні твори⁴³. Це стало великим економічним ударом для останнього, бо ж раніше він отримував 350 злотих. Причиною звільнення стали зв’язки І. Франка з Драгомановим та процес над поетом, через який “публіка криво дивиться на нього і все не довіряє нам”, тобто народовській редакції “Зорі”, коли в наших

часописах його ім'я знайдеться"⁴³. Починаючи з 1873 року, В. Шухевич належав до культурно-освітнього Товариства "Просвіта", заснованого в 1868 році⁴⁴. Як один із членів головного відділу цього Товариства, брав участь у підготовці до видання українською мовою популярної літератури, шкільних підручників, творів українських, російських та західноєвропейських письменників. Заходом "Просвіти" він видав "Веснянку" – читанку для дітей (1881), а також книжечку "Дещо про здоров'я, або як треба жити, щоб устерегись хвороби" (1881) тощо. В. Шухевич запропонував "Просвіті" видати твори Т. Шевченка та його біографію, що, відтак, і вдалося виконати⁴⁵. Якийсь час завідував книгарнею "Просвіти". На його прохання чеський етнограф Ф. Ржегорж в 1890 році передав Товариству "Просвіта" свою цінну бібліотеку⁴⁶.

У грудні 1873 року за ініціативою О. Кониського, М. Драгоманова та інших у Львові засновано літературне Товариство ім. Шевченка. Саме тоді, коли царизм закритий київський відділ "Русского географического общества", заборонив видання українською мовою, створення цього Товариства у Львові, куди не сягали руки царської адміністрації, сприяло розвитку українського слова. В. Шухевич неодноразово обирався членом відділу Товариства, а два роки був навіть заступником його голови⁴⁷.

У 1892 році це Товариство було реорганізоване в наукове з трьома секціями: історико-філософською, філологічною та математично-природничо-медичною. В. Шухевич працював в етнографічній комісії при філологічній секції, виступав майже на всіх засіданнях секції й етнографічної комісії, а також на загальних зборах Товариства з різними пропозиціями, що були спрямовані на покращення роботи самого Товариства або торкалися різних сторін життя краю. Так, на загальних зборах НТШ 25 березня 1901 року він запропонував, щоб відділ Товариства звернувся до Міністерства освіти з вимогою запровадження в польських середніх школах викладання української мови. Цю пропозицію підтримав І. Франко й від себе додав, що таку вимогу треба виставити спільно з Українським педагогічним товариством, "Просвітою" та іншими культурно-освітніми установами, щоб надати їй поважнішого всенародного характеру. Пропозицію В. Шухевича й І. Франка прийнято одностайно. В. Шухевич вимагав від НТШ кращої пропаганди видань Товариства⁴⁸.

В. Шухевич брав участь у дискусії стосовно зміни статуту НТШ, вносив пропозиції, щоб поліпшити роботу Товариства. Але це не завжди вдавалося⁴⁹. Так, запропонований ним 31 грудня 1903 року проект статуту, який, зокрема, передбачав створення ради Товариства, що контролювала б роботу відділу, а також надання НТШ характеру науково-популярної установи, не був схвалений.

Його пропозиції щодо ініціативи НТШ в усіх заходах, пов'язаних з особою Т. Шевченка (участь в організації шевченківських концертів, зборі коштів на пам'ятник Кобзареві та вивченні мистецької спадщини Шевченка), були прийняті⁵⁰. В. Шухевич доклад зусиль до популяризації Т. Шевченка в Галичині. Так, будучи в Києві, він придбав бюст поета роботи Т. Баронча, з

якого у Львові художник Заклий виготовив копії. Ці копії він вислав М. Бурачинському до Станіслава, мав намір вислати Заячківському, Тисмениці та Барвінському в Тернопіль⁵¹.

У 1862 році у Львові було створено культурно-освітнє Товариство “Руська Бесіда”, яке влаштовувало концерти, театральні вистави та інші розваги. У 1864 році воно створило перший в Галичині професійний український театр і керувало його роботою⁵².

Членами Товариства “Руська Бесіда” була українська галицька інтелігенція, письменники І. Франко, А. Крушельницький, А. Чайківський, журналіст І. Белей, історик Ю. Целевич, фольклорист Ф. Колесса та багато інших⁵³. В. Шухевич, ставши членом Товариства (десь 1873 р.), згодом почав відігравати в ньому головну роль: у 1896–1904 рр. був його головою⁵⁴. Щоб поживити працю Товариства, він разом з І. Франком, М. Грушевським, О. Маковеєм та іншими розробляє новий статут Товариства та залучає до нього нових членів⁵⁵. У 1904 р. до Товариства належало 42 артисти і 213 осіб різних професій. Найбільш активними членами були Л. В. Лопатинський, брати Огоновські, К. Паньківський, В. Щурат, В. Шухевич та інші⁵⁶.

Український театр не мав свого приміщення, тому створений комітет українського народного театру 22 червня 1893 року звернувся до населення з відозвою збирати гроші на його будову⁵⁷. З цього приводу В. Шухевич розгорнув широку агітацію. Частина української громадськості відгукнулася на цей заклик. Але деякі діячі вважали, що спочатку потрібно вирішити ряд інших важливих питань. Діяч радикальної партії адвокат К. Трильовський вважав, що в першу чергу потрібно покращити матеріальне становище артистів, провести агітацію, щоб публіка відвідувала більш чисельно українські вистави⁵⁸.

Окремі керівники “Руської Бесіди”, орієнтуючись на монархічну Австрію, намагалися не допустити на сцену драматичних творів прогресивних українських письменників – І. Франка, М. Старицького, М. Кропивницького та інших. І. Франко в статті “Наш театр” (1892) критикував “Руську Бесіду” за погане керівництво театром і пропонував створити окреме драматичне Товариство, яке б займалося тільки театром⁵⁹.

На відміну від інших членів “Руської Бесіди”, В. Шухевич, як і І. Франко, дбав, щоб галицький театр носив більш народний український характер. У статті “Руський театр” (1894) І. Франко писав, що для того, щоб український театр міг під час вистави гідно себе показати, потрібно запросити на гастрольні виступи українських артистів з Росії, доповнити репертуар новими п’єсами, українськими і галицькими, звернути пильнішу увагу на костюми і декорації та на мистецьке відтворення на сцені української народної дійсності. І. Франко відзначав, що “ в цій справі дуже цінні і влучні зауваження подав відомий збирач і прихильник народного мистецтва проф. В. Шухевич”. У “Ділі”, в статті під заголовком “Після гастролей Руського театру у Львові” він слушно відзначив різні недоречності в декораціях, режисерській роботі і костюмах, критикував за неправильне

оформлення інтер'єру селянської хати, що народні костюми являють собою якусь дивну мішанину, що вони більш опереткові, ніж українські⁶⁰.

1. Цю дату народження вказує сам В. Шухевич у своїй автобіографії, написаній ним в 1896 р. на прохання бібліографа І. Левицького. Зберігається у Львівській державній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України (далі скорочено ЛНБ) відділ рукописів. Словник І. Левицького, ф. 493, спр. III-85, арк. 1; 1849 рік народження вказаний і в документі про відбуття Шухевичем військової служби та інших, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві м. Львова. Ф. 735, оп. 1, спр. 1, арк. 2).

Отже, вказана дата народження 1850 р. в УРЕ т. 16, с. 398 та інших виданнях помилкова.

2. Хроніка НТШ, 1901, № 5. – С. 19–20.

3. “Зоря”, 1883, № 10, 11; ІЛ, відділ рукописів, фонд 3, спр. 1604, арк. 493.

4. Арсенич П. Родина Шухевичів. Коломия: Вік, 1995. – 120 с.

5. ЛНБ: відділ рукописів. III-85, арк. 4; “Діло” 1915 р., 24 квітня.

6. Хроніка НТШ. – 1918. – С. 107.

7. “Правда”. – Львів, 1872.

8. ІЛ, відділ рукописів, фонд 77, спр. 126, арк. 163–165.

9. Центральна наукова бібліотека НАН України (далі скорочено ЦНБ, відділ рукописів, І-30980.

10. Там само, 40113, 40123.

11. ЦНБ, відділ рукописів, 40105.

12. ЦДІА у Львові, фонд 735, пис. 1, спр. 11, арк. 145.

13. Дзвінок. – 1890. – № 24.

14. М. Коцюбинський: Твори в шести томах. – К., 1961, т. 5. – С. 23, 33.

15. ЦДБ, відділ рукописів, листи до Грінченка, спр. 40122–40125.

16. ІЛ, відділ рукописів, фонд 77, спр. 126, арк. 164, 183, 189.

17. ІЛ, фонд 76, спр. 23, 24.

18. ЦДІА у Львові, фонд 735, о. 1, спр. 11, арк. 47.

19. ЦДБ, фонд 1, спр. 30981.

20. ЦНБ, відділ рукописів, спр. 40119.

21. ІЛ, відділ рукописів, фонд 76, спр. 9, 17, 887.

22. М. Старицький: Твори у восьми томах. – К., 1968. – Т. 8. – С. 525.

23. ЛНБ, архів Барвінських, спр. 1201.

24. ЦДІА у Львові, фонд 735, пис. 1, справа, арк. 53.

25. ІЛ, відділ рукописів, фонд 3, справа 4181, арк. 1.

26. “Зоря”. – Львів, 1894. – С. 23.

27. Ясінчук Л. 50 літ рідної школи 1881–1931. – Львів. – С. 93.

28. “Учитель”. – Львів, 1895–1898.

29. “Учитель”. – 1896. – С. 28–30, 86, 183, 327, 330.

30. Там само. – 1898. – С. 61–62, 104–106, 131–136.

31. Там само. – 1897. № 3, 5, 6. – С. 44, 70, 87, 107–108.

32. Там само. – 1899. № 1.

33. Там само. – 1896. – С. 376, 198.

34. ЛНБ, відділ рукописів, 1–30981.

35. ЛНБ, Архів Барвінських, спр. 2839, 2878, арк. 5, 11.
36. "Діло". – 1905. – № 67.
37. ЦНБ, відділ рукописів, 40100.
38. "Діло". – 1900. – № 42, 43.
39. ЛНБ, архів Барвінських, 2839, лист 27, спр. 50, арк. 7.
40. ІЛ, фонд 77, спр. 126, арк. 162.
41. ІЛ, фонд 3, спр. 1603, арк. 203–205, спр. 1615, арк. 19, 45, спр. 1618.

Арсенич П. ЕТНОГРАФІЧНА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА

З 1900-х років знову посилюється агітація за збір коштів на будову українського театру у Львові. Є. Олесницький домовився у Відні з фірмою Фальнера і Гельмера, що вона дешевим коштом збудує театр. В. Шухевич засновує в 1903 р. Комітет для будови театру. Як заступник голови цього Комітету розгортає активну діяльність з організації збору коштів на театр⁶⁸. Частина інтелігенції не підтримувала його. Так, М. Грушевський висловився проти будови народного театру і пропонував зібрані на театр гроші використати на потреби середньої школи. Такої думки були І. Франко та І. Труш⁶⁹. В. Шухевич, К. Студинський та інші галицькі діячі заявили, що вони не проти збирання грошей на інші товариства, але гроші, зібрані на театр, вони не можуть дати на інші потреби, бо "справа уже розпочата і театр - се не тільки велика культурна потреба українського народу, але вона наша народна честь"⁷⁰. І. Франко у статті "Львівський театр і народна честь" піддав цю заяву гострій критиці, хоч в 1900 р. він сам писав, що потрібно домагатися асигнувань на театр від держави. Письменник досить переконливо доводив, що театр не окупить себе, бо українська інтелігенція бідна і у Львові живе лише 20 % українців. Він пропонував подбати в першу чергу про те, щоб мати талановитих артистів. І. Франко висловлював думку, що то поляки спеціально спровокували українців займатися театром, щоб відвернути їх увагу від більш актуальних справ⁷¹. Коли В. Шухевич переконався, що театр не вдасться спорудити, він запропонував будувати будинок для музичного Товариства і зумів повести справу так, що в 1914 р. він був майже готовий, але війна перекреслила всі подальші плани⁷².

З ініціативи "Руської Бесіди" у Львові 2 лютого 1891 р. засновано хорове Товариство "Боян", головою якого до 1903 року був В. Шухевич, а диригентом - український композитор і письменник А. Вахнянин⁷³. При "Бояні" створено музичну школу й бібліотеку для членів Товариства. За прикладом львівського "Бояна" однойменні Товариства були організовані в Перемишлі (1891), Коломиї (1895), Снятині, Станиславові та інших містах⁷⁵. У 1896 р. Товариство мало вже 116 дійсних членів. Воно налагодило тісний зв'язок зі слов'янським співацьким Товариством "Глагол" у Празі. З його ж ініціативи В. Шухевич запрошував на святкові концерти видатних співаків -

О. Мишугу, С. Крушельницьку, М. Менцинського та інших, які теж були членами "Бояна"⁷⁶.

У кінці XIX - на початку XX століття діяльність "Боянів" мала прогресивне значення. Вони пропагували українську пісню й музику. Львівський "Боян" мав мішаний та чоловічий хори. Перший свій концерт "Боян" дав у Львові на шевченківському святі 1891 року. Того ж року хор "Бояна" їздив до Праги з нагоди відкриття крайової виставки, де виступав з концертами, знайомлячи закордонних гостей з українською пісенною та музичною культурою. Виконувалися, зокрема, пісні Лисенка, Ніщинського, Вахнянина, Воробкевича та інших композиторів, а також чеські.

У Празі чехи радісно вітали хористів. Керівник української групи В. Шухевич щиро подякував за гостинність і виголосив таку промову: "Дозвольте нам сказати, з чим ми до вас прибули, щоби зложити вам докази нашого поважання для народу чеського. Ми, у Східній Європі колись нарід найбільше культурний, - нарід, що пишається найдавнішою історією, - нарід, що творив для заходу мур проти нападів бусурменів, нарід, що, борючись за християнство, зілляв всі закути своєї землі горячою своєю кров'ю, - нині, на жаль, живемо лиш споминами тих часів. А той спомин зібраний у нашій пісні, що ллється великою струєю по всіх усюдах, де б'є українське, де б'є живчик української крові! Пісня та - се найдорожче, що наш нарід має і чим величається. В ній виспівали ми долю і недолю нашу, славу наших предків, завзяття нашого козацтва, радість і тугу - словом, вона - відгомін нашого серця, вона - серце наше. Се наше серце привезли ми вам в дар! Прийміть єго так щиро, як щиро ми єго перед вами розкриваємо!"⁷⁷.

Хористи відвідали засновників Промислового музею, а В. Шухевич вручив їм сувеніри - мистецькі вироби з дерева, роботи різьбяр Шкрібляка. Від імені української делегації В. Шухевич поклав на могилу визначного чеського й словацького вченого Шафарика вінок із написом: "Великому слов'янину Павлу Йосиповичу Шафаріку жертвує Товариство "Боян"⁷⁸.

З Праги хор "Бояна" виїхав до Відня, де також виступав з концертом.

За енергійне керівництво Товариством "Боян" 1898 р. В. Шухевича обрано почесним членом Товариства. Як керівник "Бояна" В. Шухевич спілкувався з багатьма композиторами. Щира дружба єднала його з великим українським композитором Миколою Лисенком.

З Лисенком Шухевич познайомився, мабуть, під час своєї поїздки до Києва в 1890 році. На прохання Шухевича Лисенко прислав до "Бояна" свої твори, зокрема на вірші Т. Шевченка "Б'ють пороги", "Радуйся, ниво непоплитая", клавір опери "Наталка Полтавка" тощо⁷⁹. Заходами В. Шухевича цю оперу розучила з селянськими дітьми і поставила в будинку Шухевичів у Тишківцях 1892 року дочка його брата священика Зенона, культурно-освітня діячка Ольга (1869-1940)⁸⁰. Це була перша постановка опери Лисенка в галицькому селі. Опера здобула велику популярність, як писав В. Лукич, вона надається до вистав на домашніх сценах, бо потребує лише 6 солістів та невеликих коштів⁸¹.

У 1892 році В. Шухевич помістив у "Дзвінку" біографію та портрет М. Лисенка. В 25-річний ювілей композиторської діяльності за старанням В. Шухевича М. Лисенка обрано першим почесним членом "Львівського Бояна". М. Лисенко подякував за честь та побажав Товариству "розвиватись якнайширше, якнайскорше, щоби діячі і творці росли-виростали з помочою його"⁸².

На прохання В. Шухевича М. Лисенко підібрав для Львівської крайової виставки 1894 року українські музичні інструменти. (Лисенко М. В. Листи... - С. 238).

У 1895 році на запрошення М. Лисенка В. Шухевич відвідав його в Києві. Вони зустрілися як давні приятелі. Лисенко подарував тоді гостеві сімейну фотографію (господар, його дружина, четверо дітей) з дедикацією "Шановній родині Шухевичів від родини Лисенків. Київ, 31 мая 1895 р." (ЦДІА у Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 13). У 1903 році В. Шухевич запросив композитора до Львова на відзначення його 35-річного ювілею. (М. Лисенко у спогадах сучасників. С. 446, 447, 589, 592). Під час перебування у Львові М. Лисенко проживав у В. Шухевича в кімнаті, обладнаній у гуцульському стилі. На ювілейному вечорі в "Руській Бесіді" Шухевич виголосив вітальну промову та вручив Лисенкові грамоту в різьбленій оправі роботи В. Шкрібляка. М. Лисенка вітали також К. Студинський від НТШ, Ю. Романчук від "Просвіти" тощо. Виступ Лисенка на концерті присутні зустріли великою овацією. 8 грудня 1903 року Лисенко відвідав Народний дім, де була поставлена його опера "Коза-Дереза"⁸³.

За час перебування Лисенка у Львові В. Шухевич знайомив його з містом та культурно-освітніми установами. Перед від'їздом зі Львова Лисенко подарував дітям Шухевича Ірині, Одарці й Тарасові свої музичні твори з автографом, а в пам'ятній книзі Тараса записав: "Ростіть, любий юначе, трудіться та визволяйте свою матір Русь-Україну з недоли-неволі. Бог Вас підпиратиме у тій святій Вашій справі. Щасливим був у господі Вашій і зазнав високих хвиль: вітайте і у наших. Щирим серцем вітаю Вас. М. Лисенко. Львів, 9 грудня 1903 р."⁸⁴.

Повернувшись додому, Лисенко написав до Шухевича: "...почуваюся до обов'язку усім моїм дорогим землякам, як і українським товариствам Галичини і Буковини, котрі причинилися до святкування мого ювілею, зложити якнайсердечнішу подяку і рівно ж дякую за принесені мені при тій щасливій нагоді дорогоцінні дари, котрі мені і всім українцям представляти будуть, немов народний музей, та пригадувати милі хвили, перебути на дорогій галицькій землі"⁸⁵.

20 грудня розпочалося ювілейне свято в Києві, на яке виїхала галицька делегація в складі В. Шухевича, Н. Вахнянина, Є. Олесницького, К. Студинського, О. Нижанківського та ін.

Під час святкування десятиріччя "Бояна" В. Шухевич запропонував заснувати "Союз співацьких та музичних товариств", який створено в 1903 році. "Союз" зорганізував першу українську музичну школу під назвою "Вищий інститут музичний у Львові", а директором його обрано А.

Вахнянина. (Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1905. - Львів, 1905. - С. 103). 21 квітня 1904 року, на пропозицію В. Шухевича, загальні збори змінили назву "Союзу співацьких та музичних товариств" на "Музичне товариство ім. Миколи Лисенка у Львові". З того приводу М. Лисенко 24 вересня 1904 року писав: "Прошу Вас, високодостойний Пане Голово, переказати від мене загальному зборові Товариства мою сердечну вдячність за високу честь, якою нагородили мене члени "Союза", найменувавши Музичне товариство львівське моїм іменем. Приймаю з великою гордістю сю ознаку високої пошани до моєї музичної діяльності". (М. В. Лисенко у спогадах сучасників. - С. 450).

За порадою В. Шухевича в 1905 році Лисенко засновує хорове Товариство "Боян" у Києві, на зразок Львівського. Він мріяв про те, що настане час, коли "зійдуться-з'їдуться "Бояни" обапіл кордону та ушкварять всіма сполученими силами якусь грандіозну програму"⁸⁶. Своєю практичною діяльністю Лисенко, як і Шухевич, старався зблизити галичан і придніпрян, мріяв про їхнє возз'єднання.

Коли М. Лисенко помер, віділ Товариства ім. Лисенка у Львові делегує на його похорон В. Шухевича, О. Нижанківського, С. Людкевича, Ф. Колессу та інших. На цвинтарі В. Шухевич виголосив промову, в якій високо оцінив композиторську діяльність покійного.

Він підкреслив, що "...пісню прибрав Лисенко не тільки в правдиво чудові гармонії, але й надав їй великої сили, яка пробуджувала слухачів до діла".

Активний діяч на культурній ниві Галичини, Володимир Шухевич належав до політичного угруповання народовців і дотримувався проавстрійської орієнтації. Коли в 1899 році народовці й частина радикалів заснували Національно-демократичну партію, він став її членом і активним діячем.

У низці питань Шухевич не солідаризував з народовцями. Так, коли в 1890 році народовські діячі О. Барвінський та Ю. Романчук проголосили "нову еру" в відносинах з польською аристократією та австрійською адміністрацією, що була розрахована на посилення чужого впливу на наших землях, В. Шухевич став до них в опозицію. (ЦНБ 40166; ІЛ, ф. 100, спр. 3201). За це народовці в 1892 році не допустили В. Шухевича до віділу "Руської Бесіди". В. Шухевич критикував Ю. Романчука та Є. Олесницького за співробітництво з польською панівною верхівкою й москвофілами. (Буковина. - 1896. - № 26. Новини).

Критичне ставлення до діяльності народовців породило в Шухевича думку про створення нового політичного Товариства, щоб "раз на все відлучитися від старої партії та неробів". (ІЛ, ф. 77, спр. 126, акр. 176). Характерною була поведінка В. Шухевича під час виборчої кампанії 1895 р. Він як кандидат на посла до віденського парламенту від народовців для добра справи широких українських мас сприяв кандидатуві від радикальної партії Т. Окуневському, заявляючи на передвиборчих вічах, що, ставши послом, буде підтримувати радикалів, якщо вони не будуть виступати проти

церкви та священників (ЦДІА у Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 11, арк. 120; спр. 9, арк. 1). Це насторожило народовців, і вони не підтримали його на виборах. З приводу цього Шухевич писав Романчукові, що народовці діють за принципом: якщо послом не вийде ярий народовець, то нехай ним не буде й Шухевич, а краще - поляк! Так воно й сталося: послом обрано дідича Теодоровича.

В. Шухевич більше не брав участі у виборчій кампанії, а з жовтня 1895 року вийшов з Товариства "Народна Рада"⁸⁷.

Однак довго поза рамками народовського угруповання він не був і прилучився до табору Ю. Романчука як член Української національно-демократичної партії, хоч не завжди згоджувався з політичною платформою деяких діячів у УНДП. Коли в боротьбі за український університет у Львові впали перші жертви і О. Барвінський з Відня запропонував В. Шухевичеві вмовити студентів припинити боротьбу, останній категорично відмовився від пропонуваної місії, назвавши це капітуляцією. Він морально підтримав студентів⁸⁸.

У політиці В. Шухевич був непослідовним. Він хитався між народовцями та радикалами, за що піддавався різкій критиці з боку І. Франка.

У 1914 році вибухнула війна, Львів скоро зайняли російські війська. Тоді, коли більшість українських діячів покинула свій край, В. Шухевич не залишав столиці Галичини. Більше того, протягом серпня-листопада 1914 року він вів щоденник, де фіксував важливі події⁸⁹.

7 вересня владу у Львові захопила цивільна російська адміністрація на чолі з губернатором графом Шереметьєвим, яка забороняла все українське.

Тоді В. Шухевич, який залишився у Львові, на нараді в палаті митрополита А. Шептицького написав звернення до Шереметьєва, щоб російська адміністрація не нищила культурно-освітніх та економічних установ, не переслідувала української мови, греко-католицької церкви.

З цією заявою В. Шухевич на чолі делегації у складі о. Й. Боцяна, який згодом став Луцьким єпископом, адвоката С. Федака, інженера Ю. Січинського, адвоката В. Охримовича прибув до Шереметьєва з вимогою видавати всі розпорядження українською мовою. Губернатор заявив, що є лише один "руській язик" і що в Галичині й Буковині всі його розуміють. Він висловив здивування з приводу того, як наважився Шухевич прийти до нього з такими вимогами, коли він підписав відозву Бойової Управи УСС з закликом організувати добровольців - Українських Січових Стрільців - до боротьби з російською армією. В. Шухевич відповів, що відозву підписував не він, а адвокат Степан Шухевич. Така відповідь розгнівила губернатора.

Після цього були заарештовані митрополит А. Шептицький, отець доктор Й. Боцян, В. Охримович, учителька і приятелька Герміни Шухевич письменниця Костянтина Малицька і відправлені на заслання. Царська охранка шукала В. Шухевича, але Герміна зуміла вчасно сховати його. Однак страхіття війни, політичні переживання, зимова застуда

спричинилися до недуги Володимира Шухевича, внаслідок якої він помер 10 квітня 1915 року. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Є. Олесницький у некролозі писав: "...минувся нам чоловік щирого, горячого серця, сильного чистого характеру, залізної волі й енергії, а передовсім чоловік діла, яких дуже небагато між нами, який свій активний патріотизм маніфестував не фразами, а цілим рядом довершених діл в хосен рідного народу"⁹⁰.

Московські, австрійські, польські часописи теж високо оцінювали педагогічну, громадсько-культурну й етнографічну діяльність Шухевича⁹¹.

Отже, В. Шухевич як педагог, один із керівників Товариств ("Руське товариство педагогічне", "Руська Бесіда", "Боян", "Музичне товариство ім. М. Лисенка") плідно працював на педагогічній, видавничо-редакторській, просвітньо-культурній і науковій ниві. Займався також різноманітною громадсько-політичною діяльністю, до якої залучив і свою дружину Герміну і дочку Дарію.

Про багатогранну діяльність В. Шухевича свідчить його листування. У різних архівних колекціях зберігаються листи В. Шухевича до О. Барвінського, І. Белея, М. Бучинського, Ф. Вовка, С. Воробкевича, О. Волянського, Л. Гарматія, І. Глинського, В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Грушевського, Р. Заклинського, О. Кониського, Ф. Колесси, М. Коцюбинського, А. Кримського, К. Лисанецької, М. Лисенка, І. Левицького, В. Лукича, О. Маковея, Огоновських, Окуневських, М. Павлика, Ф. Ржегоржа, Ю. Романчука, К. Студинського, М. Сумцова, К. Трильовського, Г. Хоткевича, І. Франка, митрополита А. Шептицького та багатьох інших українських і зарубіжних діячів науки і культури.

Епістолярна спадщина В. Шухевича є важливим джерелом для вивчення багатьох фактів життєпису вченого та його сучасників.

Діяльність В. Шухевича як етнографа

У своїй багатогранній діяльності найбільше уваги приділяв В. Шухевич етнографічним дослідженням та організаціям виставок і музеїв.

Вивчати Гуцульщину він почав з 1873 р. під час ботанічних екскурсій по Карпатських горах. Полюбивши цей мальовничий край, його жителів, вражений їхнім злиденним життям і в той же час їхнім оригінальним побутом, мистецтвом і фольклором, В. Шухевич залишає ботанічні дослідження і з головою поринає в народ, вивчає його духовну і матеріальну культуру. З цією метою він кожного літа виїжджає в гуцульські села, зокрема Космач і Яворів.

Саме у Яворові в 1887, 1889 та наступних роках В. Шухевич зібрав найбільше матеріалів про народні промисли, відомих різьбярів Шкрібляків, весільні та інші звичаї⁹².

Про те, в яких умовах доводилося В. Шухевичеві збирати етнографічні матеріали, довідуємося з його листування. Б. Грінченку він писав, що майже на кожне свято, на весілля і похорон їздив зі Львова на Гуцульщину, дер одержу, мок, мерз, голодував, часто зазнавав неприємностей⁹³.

У перші роки вивчення Гуцульщини дослідник захоплювався переважно гуцульським фольклором. Записаний ним у гірських селах Коломийського округу переказ про О. Довшуба був опублікований у 1875 р. в "Газеті школьній" (№ 10, с. 77-80), а потім - у "Зорі" як доповнення до статті про народного месника, написаній Ю. Целевичем на основі архівних даних⁹⁴. Згодом цей та інші перекази про опришків, записані в наступних роках, були опубліковані в п'ятій частині монографії В. Шухевича "Гуцульщина".

Володимир Йосипович поряд з вивченням народної культури гуцулів збирає їхні вироби для різних виставок і музеїв. Одну з етнографічних виставок організував у 1885 р. музей Дідишицьких у Львові. На виставці експонувався одяг і жіночі прикраси з Гуцульщини і Покуття, що їх зібрали Озаркевичева і Г. Шухевичева. Про цю виставку В. Шухевич написав до "Зорі" (1885. - № 10. - С. 119) невеличку статтю.

У 1887 році він бере участь в організації окремих українських виставок у Львові й Тернополі, на яких експонувалися вироби домашнього промислу, а гуцули демонстрували свій одяг і показували фрагменти весілля на конях⁹⁵.

Завдяки старанням В. Шухевича гуцульський відділ виставки в Тернополі виявився найкращим і користувався найбільшим успіхом відвідувачів⁹⁶.

Після цієї виставки В. Шухевич за дорученням В. Дідушицького виїхав знову на Гуцульщину збирати експонати для чергової рільничо-промислової виставки у Кракові, на яку він вислав частину своїх експонатів з тернопільської виставки та новозібрані на Гуцульщині, за що був нагороджений срібною медаллю краківської виставки⁹⁷.

У 1890 році на промислову виставку у Відні В. Шухевич з допомогою М. Колцуняка, І. Герасимовича направив понад 300 виробів гуцульського домашнього промислу (зброю, топирці, палиці, люльки, писанки, вишивки тощо), різьбу Шкрібляка⁹⁸.

Як писав чеський журнал, колекція В. Шухевича користувалася великою популярністю, а в офіційному каталозі була вміщена велика стаття про народні промисли українського населення Галичини.

На 1893 рік планувалася крайова виставка у Львові, яку поляки присвячували ювілеєві Костюшка, не залучаючи до неї українців. Але останні створили комітет на чолі з В. Шухевичем і стали готуватися до виставки, долаючи різні шовіністичні перешкоди її польських організаторів. В. Шухевич як керівник українського етнографічного відділу, отримавши певні державні асигнування, почав закупувати експонати через знайомих учителів, священників у Пістині (В. Чернявський), Розтоках (Л. Ковблянський), Березові (В. Когут), Яворові (І. Окуневський) та багатьох інших⁹⁹.

Для створення гуцульського відділу В. Шухевич запросив народних майстрів з Яворова. Так, Петро Копчук побудував на виставці гуцульську церкву, хату й усі господарські прибудови. В хаті було встановлено кахлеву

піч, яку виготовив у 1894 році гончар П. Кошак, а також необхідні речі домашнього вжитку.

Хата мала дві кімнати. В одній із них різьбярі Василь і Микола Шкрібляки займалися різьбленням, а в другій - Василина Столащук гаптувала і ткала запаски. На подвір'ї були виставлені різні знаряддя праці. Ця виставка нагадувала сучасний етнографічний музей просто неба.

Крім того, тут експонувалися ткацькі вироби з Косова, гончарський посуд учнів Коломийської гончарської школи та відомих тоді гончарів П. Кошака, І. Баранецького, різьба Ю. Шкрібляка та його синів з Яворова, М. Мегединюка з Річки, мальований стіл В. Якиб'юка з Криворівні, гуцульський одяг, писанки, музичні інструменти, модель гуцульської хати роботи М. Шкрібляка тощо. На виставку В. Шухевич представив і свою збірку церковних образів, книг, дерев'яних хрестів та фотографії народного побуту, зроблені ним у різних регіонах Галичини. До всіх експонатів В. Шухевич подав детальні пояснення і описав їх у путівнику¹⁰⁰. Його заслуги в організації виставки 1894 року у Львові відзначала тогочасна українська преса¹⁰¹ та І. Франко.

Виставка мала успіх. Її відвідав навіть цісар Франц Йосиф. По її закінченні церкву закупив граф Володимир Дідушицький і поставив у своїм селі Поториця коло Сокаля, а внутрішнє обладнання гуцульської хати закупив В. Шухевич на спілку з професором О. Барвінським.

У 1909 році в Стрию відбулася перша хліборобська виставка, організована місцевим Господарсько-молочарним союзом. В. Шухевича обрано почесним членом виставки і членом журі для оцінки експонатів з Гуцульщини. На виставці експонувалися також модель гуцульської хати роботи О. Лучки з с. Уторопів, ткацькі і килимарські вироби з Криворівні, Косова, Печеніжина, різьблення по дереву і металу Шкрібляків з Яворова, І. Семенюка з Печеніжина, М. Мегединюка з Річки, гуцульський одяг.

В. Шухевич представив на цій виставці зібрані ним тканини, гerdани, церковні ікони та ряд фотографій з Покуття і Гуцульщини¹⁰³.

На виставці домашнього промислу в м. Коломиї 21-30 вересня 1912 року був окремий відділ з колекції В. Шухевича, в якому, крім вищеназваних експонатів, були кераміка, писанки та його праці про Гуцульщину¹⁰⁴. Виставку, участь у ній В. Шухевича, який давав фахові пояснення, високо оцінила тогочасна преса¹⁰⁵.

В. Шухевич стояв біля колиски багатьох музеїв Галичини й активно співпрацював з ними.

У 1873 році у Львові створено Промисловий музей. Починаючи від 1880 року, В. Шухевич протягом десяти років був членом ради, а пізніше - заступником члена виконавчого комітету цього музею¹⁰⁶. Завдяки В. Шухевичеві музей перебрався в новий будинок, де було створено нову експозицію. Майже третину її займали зразки українського народного мистецтва, зокрема гуцульського, в набутті якого найбільше допоміг В. Шухевич¹⁰⁷.

Він брав участь у підготовці десятитомного видання Промислового музею "Взори домашнього промислу на Русі" (1880-1889), за що дирекція музею висловила йому подяку¹⁰⁸.

У 1899 році музей Дідушицьких (Промисловий музей) видав брошуру "Гуцульщина", в якій В. Шухевич знайомив з колекцією гуцульського народного мистецтва, що зберігалася в музеї. Преса позитивно оцінила появу цієї брошури¹⁰⁹. В інформації про готовність до відкриття музею він писав, що в ньому міститься таке "множество предметів, що єму не дорівнює під тим зглядом ніякий музей світа", і закликав відвідувати його¹¹⁰. При допомозі В. Шухевича в 1901 році було створено окремих відділ експонатів з Гуцульщини - Гуцульський відділ, де він часто "давав вичерпуючі пояснення" для організованих екскурсій¹¹¹.

Активну участь брав В. Шухевич у створенні й розбудові музею Наукового товариства ім. Шевченка. Він розробив проект етнографічного відділу музею. У січні 1901 року відбулося засідання етнографічної комісії, на якому було схвалено план створення музею й вирішено розгорнути широку кампанію по збору матеріалів, зокрема предметів народного мистецтва, і тим запобігти вивезенню їх чужоземцями¹¹². 12 грудня 1901 року було обрано спеціальну комісію у складі В. Шухевича, В. Гнатюка та О. Роздольського, яка очолила збирацьку роботу¹¹³. Чимало цінних речей для музею придбали І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, Ф. Колесса, О. Роздольський, В. Шухевич, Б. Заклинський, Л. Гарматій, А. Онищук та інші¹¹⁴. З початком 1905 року довелося розширити приміщення музею.

У 1912 році для музею НТШ виділено п'ять кімнат, одну з них - для етнографічних експонатів. До музею надійшли експонати від учителів-колекціонерів з Гуцульщини, а також від І. Труша, І. Чупрея з Печеніжина, сім'ї Волянських з Криворівні тощо. Нові речі для музею НТШ передавав і В. Шухевич¹¹⁵. Гордістю музею були оригінальна різьба Юрія Шкрібляка та його синів Василя й Миколи, а також М. Мегединюка та І. Семенюка, гончарські вироби О. Бахматюка й П. Кошака, роботи гуцульських мосяжників, предмети народного одягу, зброї, інструменти та інвентар побуту із сіл Голів, Довгопілля, Криворівні, Космача, Печеніжина, Розтоків, Яворова, Зелениці, Банилова тощо. Напередодні Першої світової війни в музеї НТШ було вже 6778 етнографічних експонатів з Галичини та 2320 з Придніпрянської України¹¹⁶.

На жаль, більшість цих експонатів безповоротно пропала в роки Першої світової війни.

В. Шухевич брав участь і в організації Українського національного музею, засновником якого 1908 року був митрополит А. Шептицький. Директором музею став мистецтвознавець І. Свенціцький (1876-1956).

У часописі "Руслан" за 1912 рік він звернувся до жінок з проханням передавати до музею вишивки, гафти, уплітки, гердани та інші мистецькі вироби і таким чином рятувати "наші скарби від загибелі". Свою прихильність до цього музею В. Шухевич заманіфестував не тільки закликами до громадянства збирати експонати, але й сам передав музеєві свої

етнографічні збірки з Покуття й Гуцульщини - гончарні вироби, писанки, вишивки, килими та чимало фотографій, які й тепер зберігаються у Львівському музеї українського мистецтва¹¹⁷.

В. Шухевич допомагав Ф. Вовку збирати експонати з Гуцульщини для петербурзького етнографічного, празького, угорського національного та інших музеїв, а також для віденського музею народів Австро-Угорщини¹¹⁸.

Він допоміг професору В. Курцу закупити для празького Товариства домашніх промислів вироби гуцульського народного мистецтва, сприяв М. Грушевському у зборі гуцульської колекції.

Поряд із збиранням гуцульських пам'яток для музеїв і виставок В. Шухевич продовжує вивчати матеріальну і духовну культуру гуцулів, а також цікавиться культурою і побутом жителів Покуття і Бойківщини. Під час експедицій з Ф. Ржегоржем він робив різні етнографічні записи, фотографії з життя і побуту селян і публікував їх у галицьких і чеських періодичних виданнях. Поміщені фотографії В. Шухевича в "Зорі" свідчать про те, що його цікавили різні сторони життя селян, лісорубів, історичні пам'ятки.

У 1899 році В. Шухевич на основі зібраної лексики і граматичних форм, що збереглися на Гуцульщині з поганських часів, підготував повідомлення "Діалект і вірування гуцулів", з яким мав виступити на Київському археологічному з'їзді, але на знак протесту проти дискримінації української мови на з'їзді учені Галичини не взяли участі в його роботі, а свої реферати опублікували в записках НТШ¹¹⁹.

У етнографічному нарисі "Децо про Закопане"¹²⁰ він порівнює життя, заняття, звичаї і побут польських мешканців гір з гуцулами.

У ньому В. Шухевич зробив правильний висновок, що однакові фізико-географічні й економічні умови породжували багато спільних рис у житловому будівництві, архітектурі, полонинському господарстві українців-гуцулів і польських гуралів.

Цього ж року В. Шухевич пише статтю про свого чеського друга Ф. Ржегоржа, в якій розповідає про його етнографічну працю на Гуцульщині¹²¹.

Згодом В. Шухевич опублікував ще декілька статей про гуцульські танці, народні музичні інструменти, писанки¹²².

Але найбільшим результатом його багаторічної етнографічної праці була п'ятитомна монографія "Гуцульщина".

68. Діло. - 1905. - № 30, 8П; Календар Товариства "Просвіта". - 1916. - С. 126; ЦДІА, ф. 735, оп. 1, спр. 11, арк. 121-126.

69. ЛНБ, 1905, кн. 1, с. К. С. 1905, кн. 2. - С. 155; Іван Франко. Наша театральна мізерія // Артистичний вісник. - Львів, 1905. - С. 90-91.

70. Діло. - 1905. - № 7. - 11 січ.; № 30-31. - 8-9 лют.; ІЛ, ф. 3, спр. 2937, арк. 5.

71. ЛНБ, 1905. - Кн. 2. - С. 122-132; Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. - Т. 33. - С. 337-348.

72. Хроніка НТШ. - Львів, 1918. - С. 108.

73. Архів ЛДК, спр. 520, 5159/1.
74. Зоря. - 1891. - № 3. - С. 58.
75. ЦНБ, спр. 40100; Зеркало. - 1891. - № 13. - С. 16-17.
76. Архів ЛДК. - С. 520.
77. Зоря. - 1891.
78. Білоус І. 7 днів у Чехах. Записки із подорожі на ювілейну виставку в Празі 1891. - Коломия, 1891; 1891. - № 15. - С. 285, 298; № 16-18.
79. Лисенко В. М. Листи. - 1964. - С. 239, 247, 481.
80. ЦДІА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 393, арк. 1-2; Діло. - 1892. - № 106.
81. Зоря. - 1891. - № 3. - С. 58.
82. Копія листа М. Лисенка з 14 січня 1892 р.
83. ЦДІА у Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 13.
84. Спогади про М. Лисенка проф. Т. Шухевича. Копія зберігається у П. Арсенича.
86. В. Лисенко. Листи: Мистецтво. - К., 1964. - С. 391.
87. ЦДІА у Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 11, арк. 120; спр. 9, арк. 1; "-", арк. 5.
88. ЛНБ ім. В. Стефаника, архів Барвінського, спр. 2839, лист 29.
89. ЦДІА у Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
90. Олесницький Є. Володимир Шухевич (некролог) // Діло. - 1915. - 24 квіт.
91. "Украинская жизнь". - М., 1915. - № 3-4. - С. 163; Український науковий збірник. Вип. 1. - М., 1915. - С. 129-130.
92. ІЛ, ф. 3, спр. 1602, арк. 102; ф. 59, спр. 2417. - С. 144.
93. ЦНБ, відділ рукописів, спр. 3-40099, 40100.
94. Шухевич В. Народні повідки про Довбуша в околиці Чорногори // Зоря. - 1882. - № 11. - С. 174-175.
95. Діло. - 1887, 18, 20-27 червня, № 67, 68; ЦДІАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 5, арк. 1-4.
96. ЛНБ. Архів Барвінських, спр. 2038, 2039, 2838, 5841. Етнографічна виставка у Тернополі. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. - Т. 46(1). - С. 478.
97. ЦДІАЛ, ф. 735, оп. 16, спр. 5, арк. 6; "Новий пролом", 1887, № 462.
98. ЦДІАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 5, арк. 11; спр. 11, арк. 53-57; ЛНБ. Архів Барвінських, спр. 40123; Діло, 1890, 13-14 червня, № 132.
99. ЛНБ. Архів Барвінських, спр. 2838. Діло, 1893, №251; Учитель, 1893. - С. 221-224, 254, 1894. - С. 86-92; Правда. 1893. - С. 40, 338.
100. Там само.
101. Провідник по виставці краєвій у Львові. - Львів, 1894. - С. 105-107, 154; ЦДІАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 21, арк. 115.
102. Діло, 1894. 22 липня, 26-28 вересня.
103. Франко І. Вибрані статті про народну творчість. - С. 241.
104. Каталог першої української хліборобської виставки в Стрию. - Стрий, 1909; Письмо з Просвіти, 1909. - № 9. - С. 147-150.
105. Виставка домашнього промислу в Коломійі, каталог. - Коломия, 1912; ЦДІАЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 84, арк. 1-11.
106. Діло, 1912, №214-217.

107. ЦДІАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 5, арк. 3, 5, 7; спр. 9, арк. 2.
108. М. Т. Тембрагович, І. В. Гургула, Н. К. Івасюта: З історії Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. - К., 1959. - Вип. 4. - С. 3-4.
109. "Учитель", 1896. - С. 123; ЦДІАЛ у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 9, арк. 2-3; спр. 12, арк. 1-3.
110. Діло, 1899, 23 черв.
111. Учитель, 1896. - С. 123.
112. Діло. - 1901. - № 76.
- 113 ЦДІА у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 849, арк. 26; хроніка НТШ. - 2900. - № 2. - С. 7, 8; № 4. - С. 4; 1902. - № 9. - С. 45.
114. ЛНВ. 1901, 13. - С. 69, 75.
115. Хроніка НТШ, 1906, № 25, с. 40; 1908, № 33, с. 29; № 34, с. 20.
116. Хроніка НТШ, 1908, № 36, с. 39; 1912, № 52, с. 34-36; 1913, № 53, с. 54-58; № 54, с. 27; № 55, с. 21; № 56, с. 52-53.
117. Тимчасовий каталог Українського національного музею при НТШ у Львові.
118. ЦДІА у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 12, арк. 32; Діло, 1912, 4 квітня; 1915. - 24 квітня; 1916. - 5 квітня; Українське слово. - 1916, 6 квітня.
119. А. Архів Вовка, спр. В-4655; ЦДІА у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 5, арк. 30-32.
120. ЗНТШ, 1899, т. 31-32, с. 12.
121. ЛНВ, 1903, т. 21, с. 1-19.
122. Діло, 1899, 28 верес., № 217.

Арсенич П. ЗБІРКА ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА "ГУЦУЛЬЩИНА" В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ // НТЕ. – 2004. – № 6. – С.23

"Гуцульщина" В. Шухевича ще за життя автора була високо оцінена його сучасниками. Іван Франко у статті "Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст." позитивно оцінив його етнографічну діяльність. Він писав, що в 90-х рр. на Галицькій Русі "виробляються збирачі нового типу, такі як Іван Колесса, Осип Роздольський, Володимир Гнатюк, Володимир Шухевич, що, обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно стараються вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці... Володимир Шухевич звертає головну увагу на вистудіювання Гуцульщини з кожного погляду і являється головним впорядчиком етнографічного відділу на крайовій виставці 1894 р... Початок його монографії з численними ілюстраціями про гуцулів привернув увагу дослідників"¹.

У статті "Українсько-руська література і наука в 1899 році" І. Франко відзначав, що про вартість праці В. Шухевича найкраще свідчить те, що вона ще в рукописі дочекалася перекладу польською мовою². А в статтях, які були опубліковані російською і чеською мовами, І. Франко назвав монографію В. Шухевича чудовою³.

Згодом (1902) І. Франко пише німецькою мовою розгорнуту рецензію на всі три томи "Гуцульщини". Він знайомить читачів зі змістом рецензованих томів, коротко розповідає про заняття, звичаї і побут гуцулів, про те, в чому полягає відмінність гуцулів від бойків. У цій рецензії Франко вказує і на недоліки праці Шухевича. Справедливо зазначалося, що монографія має більше описовий, а не науковий характер. Автор лише записував усе, що бачив, не аналізуючи значення того чи іншого явища, його аналогій, не використав праць інших етнографів, а отже, на основі власних спостережень не зміг зробити правильних висновків та розрізнити, що характерне для гуцулів, а що - для всього українського народу.

І. Франко звертає увагу й на ті факти з життя гуцулів, що випали з поля зору Шухевича. Він розповідає про давній спосіб полювання на ведмедів за допомогою пастки з двох колод (прислуп). У Карпатах дуже часто так називали гори, поля, зустрічаються навіть прізвища. Вони, на думку Франка, лишилися як згадка про полювання. Як добрий рибалка, письменник зазначав, що риба головатиця водиться тільки в Черемоші, а не в усіх річках Гуцульщини, як вважав Шухевич. На думку Франка, при описі полонинського життя не варто було наводити велику кількість пісень, що не мають нічого спільного з життям вівчарів. Слід було б зробити ілюстрації до опису добування на полонині вогню тертям. Попри ці та ряд інших дрібних зауважень, І. Франко, як добрий знавець культури та побуту гуцулів в цілому дав позитивну оцінку праці Шухевича⁴.

Дещо інакше "Гуцульщину" В. Шухевича оцінив фольклорист і етнограф В. Гнатюк (1871-1926) у журналі "Киевская старина"⁵. Під криптонімом М. Р. він опублікував досить різку, негативну рецензію на

працю Шухевича через неприязні стосунки, які склалися між ними. В. Гнатюк як секретар етнографічної комісії НТШ та редактор її етнографічних видань брав участь у підготовці до видання всіх чотирьох частин "Гуцульщини" (1899-1904). Шухевич часто надокучав йому дріб'язковими претензіями, пов'язаними з її виданням. Він був незадоволений, що Гнатюк видав його працю під рубрикою "Матеріали до українсько-руської етнології", а не окремою книжкою під заголовком "Гуцульщина". У численних листах до знайомих Шухевич також жалівся, що отримав невеликий гонорар, а йому, щоб зібрати потрібний матеріал, довелося побувати по всіх закутинах Гуцульщини і понести великі витрати⁶.

Крім того, Шухевич разом з М. Павликом⁷ у Науковому товаристві ім. Шевченка стали в опозицію до В. Гнатюка, І. Франка та інших членів товариства.

Щоб дещо приглушити надто високу думку Шухевича про свою працю, Гнатюк пише рецензію на "Гуцульщину". В ній він зробив слушні зауваження, що автор не використав і не назвав літератури, яка є з даної теми, чітко не визначив меж Гуцульщини, а записані в одному селі відомості видав за характерні для всієї Гуцульщини. Гнатюк вказав на ряд допущених суперечностей: то гуцули не називають себе гуцулами, то пишуться цією назвою. Він також критикує Шухевича за поверховий виклад окремих розділів, як "Гуцульський харч", "Домашній промисел", за допущені неточності в описах ткання полотна, гуцульських танців, в характеристиці різьбяр Федора Шкрібляка, в записах пісень тощо...

В. Гнатюк зробив справедливий докір В. Шухевичу, що він, видаючи чотири томи "Гуцульщини", не вказав, що вони видані на кошти Наукового товариства ім. Т. Шевченка, не подав прізвищ людей, які прислали йому етнографічні матеріали з Гуцульщини. Останні зауваження Шухевич врахував пізніше при виданні п'ятого тому "Гуцульщини" в 1908 році. В кінці рецензії автор робить слушні висновки, що робота має менш науковий, а більше описовий характер. Великою цінністю монографії є рисунки, що пояснюють предмет краще від опису. Головне значення "Гуцульщини" в тому, що в ній зібрані відомості, які розкривають різні сторони життя гуцулів, завдяки чому вона може послужити матеріалом для наукового вивчення Гуцульщини⁸.

В. Шухевич боляче сприйняв цю рецензію. Він писав Б. Грінченкові: "По денервуванню я утік між моїх улюблених гуцулів, де у мужицьких хатах, посеред сіряків та дерев'яних стін, найшов відраду, найшов скільки сердечності... Якби найшов іншого видавця, дав би до друку без оплати, аби тільки не мати діла з Грушевським та Гнатюком..."⁹ В. Шухевич відповів на критику гострою статтею, що з'явилася, як додаток до "Діла" 1905 р., № 125, і окремим відбитком. Він писав, що чекає ділової критики, яка б сприяла кращому виданню дальших частин "Гуцульщини", і не думав, що за сумлінну працю, яку схвалило Наукове товариство ім. Шевченка, його зустріне така різка критика. Спростовуючи зауваження рецензента, Шухевич пояснював, що йому не було потреби використовувати праці інших авторів, бо в них

дуже поверхово описана культура і побут гуцулів. На закид, що його праця не має наукового характеру, заявив: "Моя праця не є критичною, так як вона тільки групує зібраний матеріал не про те, що ми знаємо про людей, але про те, що люд знає і що люд уміє"¹⁰.

Пізніше Гнатюк змінив свою думку про працю Шухевича. Вже по смерті етнографа він у статті "Причинки до пізнання Гуцульщини"¹¹ писав, що серед усіх етнографічних праць про Гуцульщину на перше місце належить поставити велику працю В. Шухевича "Гуцульщина", що вийшла в п'яти томах... з дуже численними і дуже гарно викінченими ілюстраціями, які не раз можуть заступити самий опис".

В іншій статті Гнатюк відзначав, що Шухевич "надрукував у "Матеріалах" свою "Гуцульщину" в чотирьох томах, у якій перший раз зібрано дуже багатий матеріал про незвичайно симпатичне та романтичне плем'я гуцульське. В окремім томі видав і ще своїм накладом гуцульські оповідання"¹².

Позитивно оцінював працю Шухевича всесвітньовідомий український етнограф і антрополог Ф. К. Вовк (1847-1918). Коли І. Франко надіслав йому для перегляду початок праці В. Шухевича "Гуцульщина", то він у листі до нього від 19. 05. 1908 р. писав: "Праця Шухевича мені подобається, дуже старанно і досить систематично зроблена, але усе ж таки краще було б, якби Ви мені її попереду показали, бо, не кажучи вже про елементарний редакційний принцип, я міг би дещо погладити". Поряд з тим він робить слушні зауваження щодо непереконливого пояснення етноніма "гуцул". Ф. Вовк рекомендував подати до "Гуцульщини" передмову і бібліографію. Шухевич передмову написав, але бібліографії не подав, що знижує науковий рівень роботи¹³.

Сам Шухевич неодноразово звертався до Вовка у справі видання наступних частин "Гуцульщини", і той як редактор давав цінні поради. На опубліковану другу частину "Гуцульщини" у листі від 7 липня 1901 р. до її автора Ф. Вовк писав: "Праця Ваша, результат довголітніх студій, безперечно, найкраща із наукового і артистичного погляду і з усього, що було досі надруковано про Гуцулів, не виключаючи і Кайндля. Ми можемо тепер бути спокійними, що усе-таки маємо докладну монографію хоч однієї з наших земель"¹⁴. Далі Вовк радив подавати зміст та пояснення малюнків і французькою мовою, ширше ілюструвати опис фотографіями і технічними малюнками, написати в третій частині спеціальний розділ про обряд добування вогню. "Гуцульщина" Шухевича дістала позитивну оцінку не тільки Ф. Вовка, а й багатьох інших учених.

Мабуть, за посередництва Ф. Вовка у французькому журналі була опублікована схвальна рецензія А. ван Женнепи на третю частину праці "Гуцульщина"¹⁵.

Лише В. Гнатюк зробив Шухевичу ряд серйозних зауважень до його праці¹⁶. Він запитував думку Ф. Вовка про свою рецензію, на що вчений відповів у листі до Гнатюка: "Критика зроблена дуже гарно і дуже об'єктивно... Тон її трошечки не зовсім видержаний, і взагалі усе-таки

остається вражіння, що автор і особисто має до Шухевича не дуже то велику прихильність. Та усе-таки об'єктивність бере своє і усякому видно, що автор, хоч і не має причин зменшувати або замовчувати хиби Шухевича, був тим не менш цілком справедливим"¹⁷.

Український фольклорист, етнограф і літературознавець академік України М. Сумцов (1854-1922), говорячи про досягнення української етнографії, писав, що в "Гуцульщині" В. Шухевич дав дуже просторий і докладний опис побуту гуцулів, що ця розвідка має велику фольклорну вагу¹⁸.

Звертаючись до В. Шухевича по допомогу під час укладання і редагування "Словника української мови", Б. Грінченко у листі до нього від 21. 11. 1902 р. писав: "Ваша велика коштовна праця "Гуцульщина" надзвичайно дорогий і багатий матеріал до словаря"¹⁹.

Український письменник Осип Маковей (1867-1925), дякуючи за прислану книгу, писав Шухевичу: "Своєю "Гуцульщиною" Ви зайняли одно з найповажніших місць в історії нашої етнографії"²⁰.

Схваливши відповідь Шухевича "Київській старині", що опублікувала критичну рецензію на "Гуцульщину", Маковей писав етнографу: "подаєте сумлінно зібраний і прекрасно упорядкований матеріал про гуцулів, лишаючи наукові досліді і висновки з нього другим"²¹.

Український літературознавець, академік АН УРСР (з 1922 р.) В. Щурат у статті "З "Гуцульщини" до "Слова о полку Ігоревім" писав: "Виданий недавно п'ятий том "Гуцульщини" Володимира Шухевича завершує поважний етнографічний твір. І який не випав би осуд фаховий етнографів, вартості він йому не відбере, в одному напрямі можна буде нам користуватися, як першорядним єдиним джерелом... Професор Шухевич своєю "Гуцульщиною" дозволяє мені кинути світло не лише на лексику поеми, а й на деякі поетичні образи її"²².

Гнат Хоткевич (1877-1938), що в 1906-1913 рр. жив на Гуцульщині, теж високо оцінив його працю. В одному з листів він писав: "З нетерпінням чекаю на закінчення Вашої багатоцінної праці, Ваша робота остається єдиною працею по Гуцульщині в усій нашій науковій літературі, тепер дуже цікавий на все гуцульське, бо хотів би обробити пару гуцульських сюжетів. Написав драму "Довбуш" - гуцульським діалектом, хотів би дати на конкурс "Просвіти" і цікаво послухати слово такого знавця Гуцульщини, як Ви"²³.

Праця Шухевича дістала схвалення і серед музичної громадськості. Коли він надіслав свої книги М. Лисенку, якого цікавили гуцульські мелодії, композитор у листі від 14 жовтня 1904 р. писав етнографу: "Монументальна етнографічна праця Ваша заслуговує на саме високе визнання, і я сам захльобуюся та читаю її, якби знайшлися послідувачі Вам у роботах етнографічних, часткових по Галичині, то це була б взірцева праця, Вам випадає велика честь, що зазнайомили публічність з так мало знаним краєм і його людом, цікавим, оригінальним і талановитим"²⁴.

Видатний український фольклорист і музикознавець Ф. Колесса (1871-1947) теж високо оцінив монографію, у виданні якої і сам допомагав. У

третьої частині Шухевич вмістив ноти мелодій гри на скрипці, трембіті, флюярі і сопілці, мелодії коломийкові, весільні і танцювальні, що їх записав Ф. Колесса від гуцулів, яких спеціально привіз до Львова В. Шухевич. Ф. Колесса у листах до В. Шухевича та в своїй праці "Історія української етнографії" писав, що В. Шухевич своєю знаменитою монографією здобув собі почесне місце між українськими етнографами, що "цим виданням можуть українці похвалитися і перед загрою"25. "Гуцульщина" імпонує багатством етнографічного матеріалу та його новиною. Монографія Шухевича визначається тим, що обмежує дослід до одного невеликого відтинку української етнографічної території, до Гуцульщини, і то тільки Галицької, лишаючи на боці буковинських та закарпатських гуцулів. У протилежності до територіального обмеження "Гуцульщина" Шухевича визначається поглибленням, докладністю та багатобічністю в освітленні побуту й світогляду гуцулів... Від попередніх збірок українських етнографічних матеріалів "Гуцульщина" відрізняється корисно також через те, що автор, як природознавець за фахом, звертає пильну увагу на матеріальну культуру, на обставину їхнього побуту, господарські відносини та витвори народного промислу. Цінність книжки підносить ще й велике багатство ілюстрацій. Се майже виключно фотографічні знімки самого Шухевича або рисунки, виконані на основі його знімок"25.

Далі Ф. Колесса детально аналізує зміст кожної частини праці і слушно зауважує, що праця присвячена передусім розвитку матеріальної культури гуцулів і становить помітний крок в українській етнографічній літературі, яка до того часу зосереджувала свою увагу на духовній культурі українського народу, головним чином на усній словесності. Позитивно оцінюючи в основному ті розділи, що стосуються духовної культури, Ф. Колесса відзначає і деякі недоліки. Він справедливо помітив, що В. Шухевич неправильно систематизував пісні і колядки, не упорядкував їх за змістом, темами й мотивами, а тому вони часто повторюються. Недоліком монографії Ф. Колесса вважав і те, що автор не подав паралелей і порівняльних вказівок. Такі ж недоліки характерні і для п'ятої частини. В кінці Ф. Колесса робить висновок: "Розглядаючи докладніше "Гуцульщину", пізнаємо, як багато матеріалу недосягає до того, щоби ми мали повний образ побуту, світогляду й творчості українського народу на всіх його частинах широкої етнографічної території.

Треба, мабуть, ще довго чекати, поки й інші частини українського народу знайдуть таких пильних і залюблених у своєму предметі дослідників, яким показався В. Шухевич для Гуцульщини"26.

Позитивно оцінив монографію В. Шухевича й австрійський історик і етнограф Р. Кайндль (1866-1930), який працював професором чернівецького університету і займався вивченням Буковини. Він справедливо відзначив, що в багатьох питаннях В. Шухевич, наслідуючи його праці про буковинських, галицьких і угорських гуцулів, став найкращим знавцем саме галицьких гуцулів. Сам В. Шухевич заявляв, що не використовував праць Р. Кайндля, бо вони в багатьох питаннях неточні і якщо його праця і містить деякі

відомості, що є у Р. Кайндля, то тільки тому, що вони теж були відомі. Огляд етнографічної діяльності обох вчених свідчить, що В. Шухевич не мав рації, коли не визнавав значення праць Р. Кайндля для своєї роботи. У статті-рецензії "Гуцули" Р. Кайндль спочатку відзначає свої заслуги у справі вивчення Гуцульщини, а потім дає високу оцінку праці свого послідовника В. Шухевича та детально переповідає зміст основних розділів його книг. Він підкреслює, що В. Шухевич теж переконливо доводить, що гуцули - це українці, хоча в їхній культурі помітні незначні впливи - німецькі, румунські, мадярські. Далі Р. Кайндль наголошує, що в праці В. Шухевича дуже цінним є пояснення про будівництво народного житла, заняття гуцулів, відомості про народні промисли, докладний опис звичаїв і вірувань (про народження і хрещення дитини, весілля, похорони), музичних інструментів гуцулів, календарно-обрядових свят, зокрема Різдва з великим числом коляд, танців, а також подача фольклорного матеріалу (численні казки, легенди, загадки, оповідання) та словника народних термінів. Закінчуючи аналіз праці В. Шухевича, Р. Кайндль відзначає, що його твір заслуговує на повне визнання²⁷.

Польські дослідники схвально зустріли появу праці Шухевича про гуцулів. На 1 том "Гуцульщини" відгукнувся польський архітектор Мокловський. Він зазначив, що книжка опрацьована сумлінно і добре ілюстрована²⁸. В органі польського етнографічного товариства "Люд" опублікована велика схвальна рецензія О. Мединського на 1 і 2 частини "Гуцульщини". Позитивний відгук на 3 том "Гуцульщини" надрукувала Краківська Академія наук²⁹.

Чеська наукова громадськість теж констатувала, що праця Шухевича "Гуцульщина" належить до важливих джерел слов'янської етнографії. Цінність книги підносять ілюстрації та фотографії, виконані самим автором³⁰. Декілька частин своєї "Гуцульщини" Шухевич послав етнографічному товариству у Лондон та відомому педагогу пані Гудзон, яка разом з професором університету Гатнером стежила за новинками етнографічної літератури в Австрії. Зацікавившись працею про гуцулів, Гудзон почала листуватися з Шухевичем. На загальних зборах етнографічного товариства 17. 01. 1905 р. професор Гатнер реферував працю Шухевича, а М. Гудзон демонструвала його виклад фотографіями, які прислав Шухевич. З листів Гудзон до Шухевича бачимо, що праця викликала велике зацікавлення серед англійських вчених і була високо оцінена. "Я зазнаю великої приємності в студіях Ваших інтересних книжок", - писала Гудзон у листі до Шухевича від 14. 12. 1904 р³¹. В іншому листі вона відзначала: "Я набираю щораз кращого поняття про гуцулів і їх життя із ілюстрацій. Мені здається, що я могла би навчитися тої мови, коли б мала словник"³².

Про велику популярність праці В. Шухевича "Гуцульщина" свідчить і те, що до нього зверталось багато вчених, культурно-освітніх діячів України, Росії, Франції, Англії, Чехословаччини з проханням вислати їм свою роботу.

Студент Грацького університету Гриць Тимощук у листі 6 червня 1906 р. просив В. Шухевича прислати "Гуцульщину" професору університету Рудольфові Марінгеру, який займається народним житлом, бо праці Р. Кайндля не задовольняють його.

Я. Федорчук, готуючись прочитати для французів лекцію про українську народну творчість, звертався до В. Шухевича за консультацією та хотів від нього "дещо з "Гуцульщини"³³.

"Гуцульщина" В. Шухевича користувалась успіхом і серед простого люду. Климентина Лисанецька в одному з листів повідомляла автора: "Жодна книжка так не курсувала по селу, як ті книжки о Гуцульщині. Формально рвуться над ними. Вже кілька неділь вандрує по селу, що один принесе, то вже два-три ждуть, щоб їм дати"³⁴.

Отже, багато схвальних відгуків на "Гуцульщину" В. Шухевича опубліковано в тогочасних українських, російських, польських, чеських, французьких і англійських наукових збірниках, журналах і газетах. Правда, ці рецензії носили загальний, а не науковий характер, бо рецензенти були мало обізнані з культурою та побутом гуцулів. Захоплюючись великим фактичним матеріалом, викладеним у монографії, вони не бачили її недоліків.

З наукових позицій до оцінки "Гуцульщини" підійшли тільки І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, Ф. Колесса, Р. Кайндль.

Поділяючи в цілому думки рецензентів, зокрема критичні зауваження І. Франка, В. Гнатюка та інших дослідників щодо "Гуцульщини" В. Шухевича, ми відзначаємо її високе пізнавальне значення. Жоден з етнографів, що займався вивченням Гуцульщини, не зміг так детально описати матеріальну і духовну культуру гуцулів, як це зробив В. Шухевич. І досі ця праця єдина і найповніша в царині гуцулознавства. До неї звертаються сучасні українські вчені, які продовжують вивчати і розвивати цю тему. Низка фольклорних матеріалів з монографії В. Шухевича "Гуцульщина" передруковувалась в українських виданнях, зокрема із серії "Українська народна творчість"³⁵. Тепер "Гуцульщина" В. Шухевича стала унікальною книгою, а тому є нагальна потреба її перевидання.

Завдяки матеріальній підтримці Танасія Опарика, уродженця Старих Кут, а тепер жителя м. Елдред, штат Нью-Йорк (США), з ініціативи автора цих рядків та голови Всеукраїнського об'єднання товариств "Гуцульщина" Дмитра Ватаманюка перші два томи монографії у 1997 році було перевидано. З нагоди 150-річчя від дня народження В. Шухевича будуть видані ще три томи цієї унікальної праці, кошти на видання яких виділила обласна рада завдяки старанням голови бюджетної комісії Івана Підлетейчука.

1. Франко Іван. Вибрані статті про народну творчість. - К., 1955. - С. 240-242.
2. Діло. - 1900. - № 1, 3 (15) січня.
3. Энциклопедический словарь, т. 41. - С. 324. Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. - 1957. - С. 467, 684.

4. Арсенич П. З фольклорно-етнографічної діяльності І. Я. Франка на Гуцульщині. - НТЕ. - 1998. - № 4. - С. 50.
5. Киевская старина, 1905. - Кн. 2. - С. 73-122.
6. ЦДАЛ ф. 309, оп. 1, спр. 234, арк. 1-7, спр. 237, арк. 1-38, спр. 2277, арк. 38, 45; спр. 2285, арк. 1-2 ЛНБ, архів Гнатюка п. 26, спр. 622.
7. ІЛ ф. 59, спр. 791, арк. 253.
8. Киевская старина, 1905. - Кн. 2. - С. 75, 82, 91, 102.
9. ЦНБ, Від. рук. 3-40103.
10. Діло. - 1905. - № 125.
11. Записки НТШ. - Т. 123-124. - Львів, 1917. - С. 3.
12. Матеріали до українсько-руської етнології. - Т. 19-20. - Львів, 1919. - С. 111.
13. І. Л., ф. 3, спр. 1611, арк. 68, 69.
14. ЦДАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 11, арк. 6, 7.
15. Revue trditions populaire I. n. XIX. 22 Parig. 22 1904. - С. 61.
16. Киевская старина. - 1905, кн. 2, 73-122.
17. ЛНБ. Архів В. Гнатюка п. 5, спр. 101, арк. 6.
18. Сумцов Н. Малюнки з життя українського народного слова. - Харків, 1910. - С. 125.
19. ЦДА у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 11, 13.
20. ЦДА у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 96-98.
21. ЦДАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 1, арк. 96-98.
22. Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. - К., 1963. - С. 35.
23. ЦДА у м. Львові, ф. 735, ст. 1, спр. 12, арк. 105.
24. Лисенко М. В. Листи. - К., 1964. - С. 391.
25. ЦДАЛ, ф. 735, оп. 1, спр. 11, арк. 51.
26. ІМФЕ, Від. рукописів ф. 14-2, спр. 244, арк. 314-323.
27. Записки НТШ. - Т. 151. - Львів, 1931. - С. 235-240.
28. Діло. - 1901. - № 76. - 12 (24) берез. Додаток до газ. Діло, 1905, № 125, 4 черв.
29. Lud. - Lwow. - 19-3. - Т. 9. - 3-1. - С. 94-96.
30. Slovansky preuled, v. Praze. - 1900. - С. 345.
31. Діло. - 1905. - № 27. - 4 лют.
32. ЦДА у м. Львові, ф. 735, оп. 1, спр. 12, арк. 109.
33. Там само. - С. 98, 102.
34. Там само. - С. 81.
35. Загадки. - К., 1962. Колядки та щедрівки, зимова обрядова поезія трудового року. - К., 1965. Українські народні пісні; Пісні суспільно-побутові. - К., 1967; Коломийки. - К., 1969.

Баран (Дрогобицька) О. БОЙКІВЩИНА В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ М. ЗУБРИЦЬКОГО (1856 – 1919) // Бойківщина: минуле і сучасне. – Долина, 2007. – С. 91–95.

Протягом століть етнографічній науці на теренах західноукраїнських земель довелося пройти тривалий шлях розвитку від простих описів побуту та явищ повсякденного життя населення до фундаментальних, узагальнюючих праць з конкретної проблематики. З другої половини 70-х років ХІХ ст. в характері, формах і масштабах народознавчих досліджень цього регіону настали вагомі зміни, що, за твердженням В. Білоус, засвідчило якісний етап їхнього розвитку [8, с.9]. Не останню роль в даному процесі відіграв М.Зубрицький (1856 – 1919) – парох с. Мшанець Старосамбірського повіту на Львівщині, наукова спадщина якого налічує щонайменше 325 публікацій історичного та етнографічного характеру [11, с.172].

Показовим є те, що весь цей обсяг статей і розвідок священник написав у населеному пункті, віддаленому на 14 км від найближчої пошти та 17 км – від залізничної станції [11, с.172]. Це звичайно суттєво звужувало його можливості щодо вдосконалення фахових вмінь та набуття нових знань. У листі до М.Грушевського від 27 лютого 1904 р. дослідник, поряд із висловленням своєї згоди стати дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), скаржився на відірваність від світу та відсутність однодумців [1, арк.8]. Однак, як слушно зауважив відомий краєзнавець, етнограф Г. Дем'ян, “його архівами та бібліотеками стала народна пам'ять бойківських селян, їхні побут, духовна і матеріальна культура” [11, с.172].

Про діяльність о. М. Зубрицького схвально відгукувався І. Франко, називаючи його добрим знавцем західної гірської Бойківщини [23, с.69]. Описуючи хід етнографічної експедиції в цей регіон, організованої за дорученням НТШ та Товариства австрійської етнографії у Відні (1904 р.), він згадує село Мшанець. Тут члени експедиції, у складі І. Франка, Ф. Вовка, З. Кузелі (пізніше приєднався ще й інженер П. Рябков з Росії) “зустріли сердечний прийом, ерудовану активну допомогу та сприяння з боку українського священика Михайла Зубрицького...” [23, с.69]. Вибір цього населеного пункту як першої зупинки не був випадковим, бо, як стверджував “великий Каменярь”, згадане село утворювало “місток” між гуцулами і лемками, що відповідно позначилося на особливостях місцевої культури [23, с.69].

Свої численні статті та розвідки про побут бойків о. М. Зубрицький друкував у “Записках НТШ”, “Матеріалах до українсько-руської етнології”, часописах “Батьківщина”, “Діло”, “Життя і слово”, “Зоря”, “Свобода” тощо. Чимало відомостей щодо його етнографічної діяльності та кола наукових зацікавлень можна почерпнути з “Автобіографії” (1896 р.), оригінал якої зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. У ній автор, крім опису власного життєвого шляху, подав багато цінної інформації про особливості менталітету населення с.Мшанець. Зокрема, він відзначав консерватизм місцевих мешканців, коли

“дуже сего не люблять, що комусь забагаєся виходити поза звичайну дорогу життя в селі, якось їм те все ненависне” [7, арк.26], а також так зване двовірство, де “християнські поняття змішались з поганськими” [7, арк.23].

З одного боку, о. М. Зубрицький як патріот та етнограф намагався сприяти збереженню матеріальної й духовної культури бойків, розвитку місцевих промислів і ремесел, а з іншого (як священнослужитель) – прагнув скасувати давні порядки та звичаї, пов’язані насамперед із вживанням великої кількості алкоголю. Цей дуалізм простежується і в самій автобіографії автора. Так, парох згадував, що за роки його душпастирювання у с. Мшанець (з 1883 по 1914 р.) селяни перестали співати старосвітські колядки, на хрестини замість п’ятнадцяти хрещених батьків почали приводити тільки чотирьох і припинили справляти “поранки”¹. Ці нововведення хоча й викликали обурення місцевого населення, однак поступово закріпилися у селі.

Чільне місце у науковій спадщині дослідника займають публікації про духовну культуру бойків. Написаний ним “Народний календар: Народні звичаї і повірки, прив’язані до днів в тижні і до рокових свят: (Записані у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах)”, на думку сучасних істориків, є “найповнішим і логічно довершеним зібранням народних свят, звичаїв, обрядів і пов’язаних з ним повір’їв, переказів, заклинань” [22, с.4]. Поряд з календарною обрядовістю, священник займався вивченням родинних звичаїв. Так, описуючи похоронні обряди, він розкрив цілу систему забобонів, містичних переказів, віщих снів, пов’язаних із мерцями, а також матеріальний аспект проблеми [6].

Окрему розвідку о. М. Зубрицький присвятив вивченню імен і прізвищ мешканців с. Мшанець. Він звернув увагу на той факт, що люди насторожено ставляться до імені, яке раніше не зустрічалось у цьому населеному пункті, так само як і до імені, власник якого осоромив себе перед громадою [13, с.142]. Якесь незвичайне ім’я (наприклад, Йов, Мокрій) давали тільки “неправесній” (позашлюбній) дитині, її ж у народі зневажливо називали “букарт”, “найда”, “копив”, “піджаливник”² [13, с.154]. Автор стверджував, що селяни дуже люблять кликати один одного кумами, “... як лише держить котре дитину в якимсь домі, то в сі домашні кумають ся” [13, с.154]. Не менш цікавими є його висновки щодо походження місцевих прізвищ.

У статті “Велика родина в Мшанці Старосамбірського пов.” священник розкрив основні аспекти сімейного побуту бойків. Він зазначав, що зазвичай батько одружував найстаршого сина вдома, вони разом працювали та харчувалися. Окремий розподіл (щодо прядива) існував тільки між свекрухою і невісткою [12, с.120]. Натомість рідкісними були випадки, коли

---

¹ звичай, за яким вранці до господаря, що замовляв богослужіння за померлих, сходилися люди з цілого села, випивали по дві чарки горілки і відходили з словами: “Дай Вам Боже здоров’я, а померлим царство небесне”. Тільки після цього селянин запрошував до церкви і на обід того, кого вважав за потрібне [7, арк.24].

² жалива – кропива

два брати після одруження залишалися вдома й вели спільне господарство. У названому селі автор зміг навести тільки чотири таких приклади [12, с.120].

Значну увагу о. М. Зубрицький відводив збиранню фольклорно-народознавчих матеріалів. У фондах Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України знаходяться рукописи пісень, записаних парохом у с. Ясениці Масьовій Турківського повіту (1880 р.). Найбільш цікавою, на наш погляд, є обжинкова пісня, яку виконували жінці під час робіт на ниві місцевого священика. Варто наголосити на тому, що дослідник не тільки обмежився фіксацією слів пісні, а й подав весь процес толоки, включаючи самі жнива, урочистий похід на приходство³, частування і танці на подвір'ї господаря [5, арк.1-3].

Велику наукову вартість мають також приказки, зібрані о. М. Зубрицьким впродовж кількох десятиліть етнографічної діяльності. Вони здебільшого відбивають соціальні відносини на селі, а також ставлення селян до тих представників кліру, які у стосунках із місцевим населенням на перше місце висували питання матеріального добробуту (“Баба без діда, як борщ без хліба”, “Таке то попоньку: як при тобі, душа в тобі, як від тебе, душа з тебе”, “Піп лиш писне, а юж в кишеню тисне, а дяк як віл реве, а ніц домів не несе”) [2, арк. 14; 3]. Цінним є й те, що записуючи приказки, священик подавав респондента та конкретні обставини, при яких вони використовувалися. Наприклад, приказка “Ждут вітця, та нема кінця” відображала становище у с. Плоске, мешканці якого впродовж довгих років чекали на власного душпастиря [3, арк.7].

У сферу наукових зацікавлень о. М. Зубрицького входило багато проблем матеріальної культури, серед них: одяг, харчування, сільське господарство, ремесла, а також традиційне будівництво бойків. Зокрема, він першим зафіксував у науковій літературі тип “довгої хати”, в якій під одним дахом розміщувалися житлові та господарські приміщення. Характерно, що у вже неодноразово згаданому с. Мшанець, із 181 садиби 143 будівлі мали дане планування [9, с.3]. Ці будинки стояли головним фасадом на південь і поділялися на два типи: від заходу усі структурні одиниці розміщувалися в такому порядку – комора, хижа, сіни, боїще (тік), стайня, а від сходу сонця – сіни, хижа, комора, боїще, стайня [10, с.17].

Дослідник займався пошуком стародруків та опублікував серію документів з історії с. Мшанець [18; 19; 20; 21]. Крім цього, він вивчав побут священнослужителів. Наприклад, у статті “Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820 – 1853 р.” автор оприлюднив приватні листи представників кліру, правила Перемиської консисторії щодо відпустів та накази, згідно з якими душпастирям заборонялося носити світський одяг, катехизувати польською мовою тощо. Цікавим є документ, в якому йде мова про заборону використання фізичного чи морального примусів у боротьбі за поширення тверезого способу життя серед селянства [16, с.143].

---

³ приходство – садиба священика

Таким чином, важко переоцінити внесок о. Михайла Зубрицького в етнографічне вивчення Бойківщини. Незважаючи на те, що більшість його статей та розвідок мають локальний характер і стосуються с. Мшанець чи окремих повітів, дослідникові вдалося скласти справжню “енциклопедію” цього регіону. Будучи сільським священиком, він зумів поєднати душпастирську працю з народознавчою діяльністю і в такий спосіб зберегти чималий пласт духовної та матеріальної культури бойків для наступних поколінь.

1. Центральний державний історичний архів у м. Київ, ф. 1235, оп. 1, спр. 493. – 25 арк.
2. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології), ф. 3, спр. 4059. – 26 арк.
3. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 3, спр. 4157. – 8 арк.
4. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 3, спр. 4158. – 19 арк.
5. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ) (відділ рукописів), ф. 28, спр. 67. – 10 арк.
6. ІМФЕ (відділ рукописів), ф. 29, спр. 188. – 24 арк.
7. Львівська наукова бібліотека НАН України імені В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 206, спр. 922, п. 27. – 30 арк.
8. Білоус В. Етнографічне дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. – Львів, 2000. – 188 с.
9. Данилюк А. Внесок Михайла Зубрицького в дослідження архітектури Бойківщини // Бойківщина. Історія та сучасність. – Львів: Фіра-люкс, 1996. – Ч.2. – С. 3–4.
10. Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2004. – 168 с.
11. Дем’ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ. – С. 172–196.
12. Зубрицький М. Велика родина в Мшанці Старосамбірського пов. // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXІІІ. – Кн. V. – С. 119–124.
13. Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. LXXІХ. – Кн. V. – С. 142–154.
14. Зубрицький М. Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII–VIII в. // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. LI. – Кн. I. – С. 1–12.
15. Зубрицький М. Народний календар: Народні звичаї і повірки, прив’язані до днів в тижні і до рокових свят: (Записані у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах) // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 33–60.

- 16.Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820–1853 р. // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVIII. – Кн. II. – С. 118–150.
- 17.Зубрицький М. Продажа “попівства” в с. Скопові 1592 р. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXV. – Кн. V. – С. 1–2.
- 18.Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. II. – С. 114–167.
- 19.Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXI. – Кн. III. – С. 96–133.
- 20.Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIV. – Кн. VI. – С. 93–128.
- 21.Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. LXXVII. – Кн. III. – С. 114–170.
- 22.Лисак В. М. І. Зубрицький – дослідник народного календаря бойків // Бойківщина. Історія та сучасність. – Львів: Фіра-люкс, 1996. – Ч. 2. – С. 4–6.
- 23.Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 68–99.

**Дрогобицька О. „АВТОБІОГРАФІЯ” М.ЗУБРИЦЬКОГО (1856 – 1919)
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОБУТУ БОЙКІВ // Вісник
Прикарпатського університету. Серія: Історія. – 2010. – Вип. XVII. – С.
128 – 133.**

Етнографічна наука на теренах західноукраїнських земель пройшла тривалий шлях розвитку від звичайних описів побуту та явищ повсякденного життя населення до фундаментальних, узагальнюючих праць з конкретної проблематики. Чималу роль у даному процесі відіграв Михайло Зубрицький (1856 – 1919) – видатний дослідник Бойківщини, парох с. Мшанець Старосамбірського повіту (тепер Старосамбірського району) на Львівщині.

Останні роки позначені значним зростом зацікавленості науковців до постаті М.Зубрицького. Підтвердженням цьому є видання у рамках журналу „Народознавчі зошити” (2008 р., № 3-4) низки статей, присвячених громадській та науковій діяльності відомого етнографа. Серед авторів публікацій – львівські вчені Г.Горинь [9], Г.Дем’ян [12], Р.Кирчів [18], Г.Сокіл [20] та інші. Незважаючи на це, досі маловідомою для широкого загалу залишається «Автобіографія» (1896 р.) дослідника, оригінал якої зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України [6]. Тому автор статті вважає за необхідне прослідкувати як відобразилися у цьому документі не тільки основні віхи життя дослідника, а й побут його оточення.

Більша частина автобіографії присвячена с. Мшанець, однак наведені у ній відомості можна застосовувати для вивчення традиційної культури бойків загалом. На це, зокрема, звертає увагу і дослідник Р.Кирчів, наголошуючи, що дане село „з етнографічного погляду було типовим для західної Бойківщини, тому й інформативний та узагальнюючий зміст праць Зубрицького не обмежується тільки названим селом, а має значно ширший діапазон” [17, с.62].

Ще у молоді роки М.Зубрицький збирав у рідному селі Кіндратові (тепер Турківського району Львівської області) та інших суміжних населених пунктах (Ясінці, Розборі) пісні, колядки, повір’я, записи яких передавав мовознавцям О.Партицькому, О.Огоновському та іншим. Така праця особливо зблизила його з І. Франком і В.Гнатюком. Останній завдяки активному сприянню з боку священика, впродовж лютого – квітня 1899 р. записав у с.Мшанець численні пісні, оповідання, казки, легенди, анекдоти, місцеве весілля тощо [18, с. 377]. Надалі він неодноразово писав до М.Зубрицького, де радив якими проблемами варто займатися та на що звертати особливу увагу [10; 19, с. 143]. Зокрема, за порадою В.Гнатюка дослідник описав похорон у бойків та опублікував під назвою „Похоронні звичаї й обряди в Мшанці і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повіта” у спеціальному випуску „Етнографічного збірника” [20, с. 400].

Про діяльність М. Зубрицького схвально відгукувався І. Франко, називаючи його добрим знавцем західної гірської Бойківщини [21, с.69].

Описуючи хід етнографічної експедиції у цей регіон, організованої за дорученням Наукового товариства імені Т.Шевченка (далі – НТШ) та Товариства австрійської етнографії у Відні (1904 р.), він згадує село Мшанець. Тут члени експедиції у складі І. Франка, Ф. Вовка, З. Кузелі (пізніше приєднався ще й інженер П. Рябков з Росії) “зустріли сердечний прийом, ерудовану активну допомогу та сприяння з боку українського священика Михайла Зубрицького...” [21, с.69].

„Великий Каменяр” назвав М.Зубрицького надзвичайно здібним і старанним колекціонером етнографічних матеріалів, за що поставив його в один ряд із такими відомими вченими, як В.Гнатюк, В.Шухевич, О.Роздольський [9, с. 379]. Загалом І.Франко так характеризував цього дослідника: „Як сільський священик у однім із етнографічного і з культурно-історичного погляду дуже цікавим закутку нашого краю, історик і етнограф, а при тім сам син селянської сім’ї, він почуває потребу вникнути якнайглибше в душу народу і передати нам, відбитим культурною течією далеко набік від того народу, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народної психології, що котяться день у день у тих сірих безконечних селянських розмовах, і пробував виловлювати з них причинки до своїх наукових тем” [23, с. 10].

Значною мірою під впливом львівської школи етнографів М.Зубрицький поступово перейшов від принагідних записів до вичерпного опису окремої теми за визначеною програмою і науковою методикою [9, с. 379]. Дослідник займався пошуком стародруків та опублікував серію документів з історії с. Мшанець [13; 14; 15; 16]. Велику наукову вартість зокрема мають приказки, зібрані ним впродовж кількох десятиліть етнографічної діяльності. Вони здебільшого відбивають соціальні відносини на селі [1; 3; 4]. Цінним є й те, що записуючи приказки, священик подавав респондента та конкретні обставини, при яких вони використовувалися. Наприклад, приказка “Ждут вітця, та нема кінця” відображала становище у с. Плоске, мешканці якого впродовж довгих років чекали на власного душпастиря [2, арк.7]. Цю особливість записів відмітив ще І.Франко у своїй передмові до першого тому „Галицько-руських народних приповідок” [22, с. 298 – 299].

Особливо важливим, як твердить львівський етнолог Г.Горинь, залишається той факт, що М.Зубрицький вперше увів такі нові й прогресивні підходи дослідження, як комплексність, всебічність, системність, завдяки яким підняв рівень етнографічної науки на новий щабель [9, с. 381].

Значну увагу священик також відводив збиранню експонатів. Наприклад, у 1911 – 1912 рр. він відправив із с. Мшанець у Базель (Швейцарія) до „Етнографічного музею світу” низку пам’яток, серед яких малюнки селянських будинків, водяного млина тощо [7, с.3].

Загалом наукова спадщина дослідника налічує щонайменше 325 публікацій історичного та етнографічного характеру [11, с.172]. Свої численні статті та розвідки він друкував у “Записках НТШ”, “Матеріалах до українсько-руської етнології”, часописах “Батьківщина”, “Діло”, “Життя і

слово”, “Зоря”, “Свобода” тощо. За особливі заслуги священник був обраний дійсним членом НТШ (1904 р.) [24, с.14].

Чимало відомостей щодо етнографічної діяльності та кола наукових зацікавлень дослідника можна почерпнути з його “Автобіографії”. На початку документу священник зосередився на витоках свого роду, який походив із невеликого села Зубриці (Турківського повіту), далі – на характеристиці власної сім’ї та шкільних років. Не оминув він увагою і навчання у Дрогобицькій гімназії та своїх викладачів, військову службу. Тут також можна зустріти цікаву інформацію про відомих тогочасних громадських діячів та етнографів [6].

Важливе місце в автобіографії займає період, який настав після закінчення М.Зубрицьким Перемишльської духовної семінарії та одруження із Ольгою Борисевич (1883 р.). З цього часу він почав виконувати обов’язки приватного сотрудника при о.А.Назаревичу у с.Мшанець Старосамбірського повіту. У даному населеному пункті священник працював аж до 1914 р., тому більшу частину документу присвятив саме йому.

„Автобіографія” містить багато цінної інформації про особливості менталітету селян, з якими довелося спілкуватися новому пароху. Зокрема, він відзначав так зване двовірство, коли “християнські поняття змішались з поганськими” [6, арк.23]. М.Зубрицький підкреслював низький рівень обізнаності місцевих дітей із основними християнськими святами та обрядами. Такий висновок він зробив після уроків релігії у школі, коли на запитання про свято Благовіщення, діти відповіли, що його відзначають на честь благословення Богом землі [6, арк.23].

З одного боку, М. Зубрицький як патріот та етнограф намагався сприяти збереженню матеріальної й духовної культури бойків, розвитку місцевих промислів і ремесел, а з іншого (як священнослужитель) – прагнув скасувати давні порядки та звичаї, пов’язані насамперед із вживанням великої кількості алкоголю. Цей дуалізм простежується і в тексті автобіографії автора.

Парох згадував, що за роки його душпастирювання у с. Мшанець селяни перестали співати старосвітські колядки. Він разом із о.А.Назаревичем заборонив ходити з колядою, попередньо записавши від одного господаря усі місцеві колядки⁴. Як зазначав М. Зубрицький, „за сей заказ було в селі повно гніву і відказів. Багато людей не злюбило, що скасувалося так давний звичай, повідали: „так робили наші діди, прадіди, а ми чому маємо занехати”. Та якось все те з часом перейшло, люди заспокоїлися, а то самі раховали, що на горівку піде що року з 100 злр. з цілого села” [6, арк.24].

Схожа ситуація склалася і з хрестинами. Традиційно у селі на хрестини приводили п’ятнадцять хрещених батьків. Кожний кум і кума мали подарувати породіллі кілька крейцерів і полотно „на крижмо”. Новий душпастир заборонив більше двох пар хресних батьків. Звичайно таке нововведення не припало до вподоби селянам, вони „і проти сеї постанови

---

⁴ Ці колядки у 1885 р. переписав І.Франко.

відказували, не раз на перекір приводили більше кумів, але і се перемоглося” [6, арк.24].

У автобіографії дослідник також описує як відбувалася „комашня”. Здавня побутував звичай, за яким вранці до господаря, що замовляв богослужіння за померлих, сходилися люди з цілого села „на поранок”, випивали по дві чарки горілки і відходили з словами: “Дай Вам Боже здоров’я, а померлим царство небесне” [6, рк.24]. Тільки після цього селянин запрошував до церкви і на обід того, кого вважав за потрібне. „З церкви ішли запрошені на комашню, де ще перед приходом священика випили по одній, перед обідом другу, а по обіді третю чарку” [6, рк.24]. Принагідно варто зауважити, що і цей звичай був скасований з ініціативи М.Зубрицького.

Окремі фрагментарні згадки зустрічаємо у даному джерелі і про місцеве весілля. Зокрема, автор стверджував, що „давніше обходили весіля зо два дні, часом дехто і на третій зотягнув. Тепер звели все на один день, дещо викинули з давних звичаїв, особливо „митвини”, що відбувалися другого дня на ріці, а навіть декотрі перед вінчанем не кличуть на ніч музики, бо першої ночі найбільше сходило ся моложави і найбільше горівки виходило” [6, арк.25].

Дослідник відзначав консерватизм місцевих мешканців, коли “дуже сего не люблять, що комусь забагаєся виходити поза звичайну дорогу життя в селі, якось їм те все ненависне” [6, арк.26]. Своє твердження він проілюстрував на прикладі одного випадку. Місцеві жінки носили так звані „мальованки” (спідниці із домотканого полотна із нанесеним за допомогою трафарету на них малюнком), які розфарбовували переважно євреї. Священик вирішив заохотити когось із своїх парафіян до цієї справи і навіть надрукував повідомлення у газеті „Діло” за 1889 р. Йому погодився допомогти о. В. Микитка із с.Купчинці поблизу Тернополя. Туди М.Зубрицький направив навчатися новому ремеслу одного селянина. І хоча той, повернувшись у рідне село, „малював” спідниці, не гірші, аніж інші майстри, все ж таки не міг догодити місцевим господарям [6, арк.26].

Із автобіографії також дізнаємося про низький соціально-економічний розвиток тогочасного села та зосередження усієї торгівлі у руках євреїв. Покращення ситуації етнограф вбачав у закупівлі млина, олійні, запровадженні у господарський вжиток штучних добрив, виведенні нових порід худоби тощо [6, арк.26].

Цікаві відомості подав М.Зубрицький про місцеву шляхту, яка зовні не відрізнялася від решти селян, однак трималася відособлено і, за словами автора, „вірні берегла свої перекази шляхотські” [6, арк.27]. Антагонізми між шляхтою і селянами загострювалися на Великдень, коли представники шляхетського стану під час відправи заносили кошики з пасками всередину храму (натомість решту мешканців с.Мшанець залишали свої кошики на цвинтарі). Після завершення служби шляхтичі виносили кошики з церкви і ставали разом з іншими людьми в очікуванні священика. Така поведінка викликала нарікання з боку більшості парафіян. Для того, щоб залагодити затяжний конфлікт і зрівняти всіх у правах, М.Зубрицький наказав шляхті

більше не заносити свої паски до церкви [6, арк.27]. Ставлення священника до цієї проблеми можна охарактеризувати такими його словами: „Впрочім сільські шляхтичі „ходачкова шляхта” всюди суть колодою у ніг нашого селянства. Все ще тліє у них надія, що вернуть давні добрі часи, хлопів обернуть в підданих...” [6, арк.27].

Не менш цінну інформацію знаходимо в автобіографії про громадський побут населення Мшанця та околиць. Зокрема, М.Зубрицький охарактеризував місцеве духовенство та його ставлення до селян. Він стверджував, що відносини між парафіянами і священниками були досить прохолодними, бо останні, хоча і „добрі русини”, але не підтримували тісних контактів із населенням. У відповідь на це „парохіянин в очи був чемний, аж облесливий, а поза очи відказував і нарікав, а коли підпив собі, то і в очи повів яке прикре слово” [6, арк.28].

Водночас сам автор намагався своїм прикладом показати, що справжній душпастир не повинен триматись осторонь від громадських справ, а брати активну участь у житті села і вести його на шляху культурного, економічного та політичного поступу. З цього приводу він писав: „Сходячися з своїми парохіянами розпочинав я з ними все розмову про справи, які їх обходили, або які вони повинні би пізнати. Познакомив я їх з устроєм краю і держави, з важнішими для них приписами державними, по трохи з порядками по інших краях, бесідувалося про господарку, купецтво і всякі можливі справи. Те саме було, коли я зійшов ся з людьми з других сіл... Я старався все людям показати, де границя їх обов’язків і що вони мусять сповнити, а чого ні. Часто писав їм рекурси в справі оплат військової такси, виміру різних нележитостей, акцизних оплат і т.д.” [6, арк.27-28].

М.Зубрицький проводив активну просвітницьку роботу. Він зазначав, що вечорами після богослужіння молодь сходилася до його дому, де співала церковні пісні та навчалася читати [6, арк.23]. Згадав священник у автобіографії і про відкриття читальні⁵, де вголос зачитував селянам часописи, художні книги, вів бесіди про домашні справи та записував фольклорні матеріали. Цікаво, що він навчав селян і елементарної географії. Наприклад, в автобіографії читаємо про те, що М.Зубрицький читав селянам про ескімосів із журналу „Дзвінок” та розповідав про пригоди Робінзона Крузо. З сторінок документу дізнаємося також про намір автора купити у читальню глобус [6, арк.25].

Загалом ведучи мову про культурно-просвітницьку діяльність М.Зубрицького, цілком погоджуємося із словами дослідниці Г.Горинь про те, що порядок у тогочасному селі залежав не стільки від війта та громадського уряду, скільки від місцевого священника [8, с. 31].

Таким чином, серед джерел вивчення особливостей побуту українців чільне місце займають матеріали приватного походження, адже у них

---

⁵ За безпосередньої участі М.Зубрицького були засновані і діяли осередки „Просвіти” у Мшанці, Грозьові, Михнівці, Лаврові, Лімні, Головецькому, Лип’ю [12, с. 364].

зазвичай відображено не тільки біографічні дані та світогляд автора, а й повсякденний світ людей, що його оточують. До таких документів належить і „Автобіографія” М. Зубрицького, де етнографу вдалося через призму власного життя показати матеріальну (одяг, розвиток ремесел, господарство) та духовну культуру (особливості менталітету, родинних і календарних обрядів) бойків. Чільне місце у джерелі зайняли також відносини між різними соціальними категоріями (селянами та духовенством, селянами і дрібною шляхтою), що зайвий раз підтверджує бажання автора глибоко та об’єктивно показати усі сторони життя населення.

1. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології), ф. 3, спр. 4059. – 26 арк.
2. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології), ф. 3, спр. 4157. – 8 арк.
3. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології), ф. 3, спр. 4158. – 19 арк.
4. Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології), ф. 3, спр. 4217. – 1 арк.
5. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Рильського (відділ рукописів), ф.29, спр.187. – 14 арк.
6. Львівська наукова бібліотека НАН України імені В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 206, спр. 922, п. 27. – 30 арк.
7. Бойківщина. Історія та сучасність. – Львів: Фіра-люкс, 1996. – Ч.2. – 112 с.
8. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.) / Г. Горинь. – К.: Наукова думка, 1993. – 199 с.
9. Горинь Г. Наукова праця Михайла Зубрицького у вимірах часу / Г. Горинь // Народознавчі зошити. – 2008. – № 3 – 4. – С. 378 – 381.
10. Дем’ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького / Г. Дем’ян // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ. – С. 293 – 308.
11. Дем’ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького / Г. Дем’ян // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССХХІІІ. – С. 172–196.
12. Дем’ян Г. Національно-державницьке спрямування діяльності Михайла Зубрицького (Тематико-бібліографічний огляд публікацій) / Г. Дем’ян // Народознавчі зошити. – 2008. – № 3 – 4. – С. 358 – 372.
13. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села / М. Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – Кн. ІІ. – С. 114–167.
14. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села / М. Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXI. – Кн. ІІІ. – С. 96–133.

15. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села / М. Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIV. – Кн. VI. – С. 93–128.
16. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села / М. Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. LXXVII. – Кн. III. – С. 114–170.
17. Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини / Р. Кирчів. – К., 1978. – 174 с.
18. Кирчів Р. Зв'язки Михайла Зубрицького з Іваном Франком і Володимиром Гнатюком / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 2008. – № 3-4. – С. 373 – 377.
19. Сокіл Г. Деякі аспекти методики записування фольклору (кінець XIX – початок XX століття) / Г. Сокіл // Вісник Львівського університету: Серія філологія. – 2007. – Вип.41. – С. 141 – 149.
20. Сокіл Г. Із доробку Михайла Зубрицького / Г. Сокіл // Народознавчі Зошити. – 2008. – № 3-4. – С. 397 – 402.
21. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 68 – 99.
22. Франко І. Передмова до першого тому (видання „Галицько-руські народні приповідки”, Львів, 1905) / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.38. – С.294 – 316.
23. Франко І. *Vel parlar gentile* / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т.37. – С. 8 – 20.
24. Члени Товариства // Хроніка НТШ у Львові. – 1913. – Вип.І. – Ч.53. – С.12 – 26.

Вторак І. ПОГЛЯДИ І. ФРАНКА НА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ОСКАРА КОЛЬБЕРГА

В українську народознавчу науку не одну сторінку вписали вчені інших країн, зокрема Польщі. Серед польських фольклористів та етнографів, які вивчали культуру і побут українського народу у другій половині ХІХ ст., чільне місце належить дослідникові із світовим іменем Оскару Кольбергу (1814-1890). Наукова спадщина вченого складає 80 томів, значну частину яких становлять праці, присвячені українцям.

Цікавими і неоднозначними були і залишаються погляди українських дослідників, щодо фольклористичної діяльності О.Кольберга. Найглибше і найповніше можемо простежити еволюцію поглядів стосовно діяльності цього вченого, на прикладі велетня української культури Івана Яковича Франка. Цікавим і водночас складним було сприйняття ним збирацької роботи О.Кольберга. Спробуймо заглибитися в цю проблему і простежити еволюцію поглядів великого Каменяра стосовно вкладу польського вченого в українську фольклористичну і етнографічну науку.

Спочатку І.Франко піддав гострій критиці географічний метод в етнографії та фольклористиці, тобто регіональне збирання матеріалу по околицях, по провінціях, який за словами дослідника "панує в польській етнографії віддавна" / 5,с.205/. За таким принципом була укладена колосальна збірка О.Кольберга "Lud", а також "Pokusie", "Mazowsze", "Przemysle", "Chełmskie". Алі І.Франко пише: "Кольберг не завсігди вмів спакувати зібраний ним самим і другими матеріал: одну і ту саму пісню, поговорку, повість друкував 5,10 разів в міру того, як була записана в різних околицях... всю суму справді нових матеріалів, зібраних Кольбергом до етнографії польського люду, можна було б вигідно вмістити в 2 або 3 томах"/5,с.205/.

Та щоб довести, що Кольбергове збирання не було таке систематичне і старанне, про яке можна було надіятися з великого об'єму збірки "Lud" І.Франко протиставляє збірку Яна Свентека, який обмежився у збиранні фольклорного і етнографічного матеріалу невеличким острівцем, який досліджував і О.Кольберг на Краківщині. З цього приводу І.Франко пише:

"Та проте д.Свентек, уроджений в тім закутку, з котрого подав матеріали етнографічні, і, очевидно, добре знайомий з його народом і народним життям, зібрав масу преінтересного матеріалу, якого не находимо у Кольберга"/5,с.205-206/.

Згодом погляди І.Франка, щодо діяльності О.Кольберга-фольклориста, змінилися. Це помічаємо у рецензіях на Кольбергове "Покуття", які були поміщені в "Kwartalniki historycznemu" за 1889 і 1890 р. Тут І.Франко помічає, зокрема, дуже влучну транскрипцію українських текстів, що свідчить про високий розвинутий у збирача -"слух і відчуття особливостей діалекту. "Можна сміливо сказати,- пише І.Франко, — що тільки з появою "Покуття" українці одержали можливість пізнати справжню фонетику цього дуже характерного діалекту, бо дотеперішні етнографічні збірники з цих

околиць фальшували і збирали фонетику недоречним етимологічним правописом" /6,с.349/.

Хоча І.Франко зауважує деякі помилки при транскрибуванні тексту, а також говорить про те, що при більшій частині пісень О.Кольберг не повідомляє, де вони були записані, інколи не вказує, хто їх записав, проте називає це дослідження "чудовою етнографічною працею... з погляду новизни і багатства зібраних матеріалів" /6,с.348/.

Та найкраще про зміну поглядів І.Франка свідчить той факт, що він сам користувався збірками О.Кольберга при написанні найповнішої і найглибшої фольклористичної розвідки "Студії над українськими народними піснями".

Так при розгляді балади "Іван і Мар'яна" І.Франко використовує 5 варіантів, 2 з яких були надруковані в збірці О.Кольберга "Рокусіє" /т.ІІ/, а також 2 варіанти пісні "Козак і Кулина", один з яких був поміщений у збірці "Pieśni ludu polskiego", а другий — у "Рокусіє" /т.ІІ/. До цього списку також відносимо розгляд таких пісень, як "Брат вбив брата за дівчину", "Два брати б'ються за дівчину", "Тройзілля", "Пісні про Комара", варіанти яких поміщені у "Рокусіє" і "bud. Jego zwyszaje, pieśni, podania i t.d."

Окрім використання збірок О.Кольберга при написанні "Студій", І.Франко користується ними при створенні "Гальцько-руських народних приповідок" — у передмові до цього видання дослідник подає список літератури польських видань, де були надруковані галицько-руські приповідки, серед них є Кольбергове "Покуття", а також у роботі "До історії українського вертепу XVIII ст.",- де І.Франко подає бібліографію польської шопки, це "Lud" і "Mazowsze" О.Кольберга.

Слід також відзначити той факт, що І.Франко був і розповсюджувачем збірок О.Кольберга, про це свідчать листи до М.Драгоманова, Б.Грінченка, Францішка Ржегоржа /4,с.21,3,с. 107-108/.

І.Франко зумів адекватно оцінити збирацьку і видавничу роботу О.Кольберга. Така титанічна праця не могла залишитися поза увагою такого вченого, письменника, публіциста, перекладача, громадського діяча як І.Франка. Слід відзначити і той факт, що О.Кольберг за походженням був поляк, який поряд із збиранням фольклорно-етнографічного матеріалу на польських теренах, зайнявся і дослідженням українських територій, об'єктивно зумів зібрати і оцінити матеріал і не применшити його вартості в порівнянні з польським.

Болтаронич З. Е. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.— К., 1976.— С. 80–97.

Кольберг О. Казки Покуття.— К., 1994.

Франко І. 87. До Б. Д. Грінченка. ДОВГОПОЛЕ, 8 серпня 1897 р. // Франко І. Зібрання творів у 50 т.— К., 1980.— Т. 50.— С. 107–108.

Франко І. 9. До М. П. Драгоманова. Львів, 18 січня 1889 р. // Франко І. Зібрання творів у 50 т.— К., 1980.— Т. 49.— С. 21.

Франко І. Jan Swiętek.bud nadrabski od Growsa aż po Bochnie, obpaz etnograficzny // Франко І. Зібрання творів у 50 т.— К., 1980.— Т. 29.— С. 205–206.

Франко І. "Рокucie" // Франко І. Зібрання творів у 50 т.— К., 1980.— Т. 27.— С. 348–349.

Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці ХІХ ст.— К., 1963.— С. 82–99.

Костриця М. ІВАН ФРАНКО ЯК ІСТОРИОГРАФ ГАЛИЦЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. - Випуск 2 (14). - С.26-30.

Розвиток і становлення українського географічного краєзнавства в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. невіддільно пов'язані з особливостями суспільно-політичного становища в регіоні.

Пошвавленню вивчення території Галичини та розвитку краєзнавства сприяло відкриття у Львівському університеті у 1882 році кафедри географії на чолі з вихованцем Ягеллонського університету польським ботаніком і географом Антоні Реманом (1840–1917). З ім'ям А.Ремана, який керував кафедрою до 1911 р., пов'язане становлення географії як дисципліни і підготовка відповідних кадрів. Зокрема, серед його учнів вийшли у велику науку такі відомі географи, як Г.Величко, В.Геринович, Є.Ромер, С.Рудницький.

Українець Григорій Величко (1863–1932) був першим докторантом А.Ремана. 6 липня 1889 року він захистив дисертацію на тему “Пластика польсько-руських земель з особливою увагою до Карпат” і став першим українським доктором у галузі географії. Це перша регіональна праця, присвячена географії земель між Одрою та Дніпром. Найцікавіша, і без сумніву новаторська частина роботи, – регіональний поділ русько-українських Карпат, які автор знав найкраще.

Г.Величко поділив цей регіон на дві головні частини: Татри і Бескиди. Заслуговує на увагу також впровадження автором краєзнавчого поняття “бескиди”, запозиченого з народних назв, для позначення певного типу гір. Згодом воно стало загальноприйнятим у науковому світі. За Г.Величком, Бескиди – це довгий витягнутий ланцюг гір від Яблунівського перевалу на заході, до витоків Золотої Бистриці на сході. Дослідник поділив Бескиди на Західні і Східні, проводячи границю між ними долинами Камениці і Дунайцю. У межах Західних Бескидів він виділив 11 гірських груп, обґрунтувавши такий поділ характером гір, їх відносними висотами, а також напрямом річкових долин [1]. Поділ Східних Бескидів він звів до виділення трьох регіонів. В особливу групу Г.Величко виділив Чорногору. Значну частину роботи дослідник присвятив Татрам.

Проведений Г.Величком поділ Карпат, хоча й мав описовий характер, був на той час суттєвим науковим досягненням у регіональній географії і утверджував позиції українського географічного краєзнавства, що з великими труднощами зароджувалося на Галичині. Серед інших відомих праць Г.Величка, написаних українською мовою, заслуговують на увагу “Народописна карта українсько-руського народу” (1896), “Географія України-Русі” (1902). Г.Величко – автор першого природно-географічного районування, а також першої етнографічної карти українських етнічних земель.

Проте приклад з Г.Величком був далеко не типовим для тогочасної Галичини, а швидше виключенням. “Місце під сонцем” українські вчені виборювали у жорстокому протиборстві і суперництві за сфери впливу між австро-угорськими і польськими буржуазно-поміщицькими колами, політиками й ідеологами.

М.П.Драгоманов, познайомившись у 1874–75 роках з галицькими українцями, зробив сумний висновок про рівень знань про свій край тодішньої української інтелігенції, зазначаючи, що “галичани рід людей, які про свою батьківщину знають якнайменше”[2]. Головною причиною подібного стану, на думку М.П.Драгоманова, було те, що австрійський уряд, приєднавши Галичину до своєї імперії, фактично не дбав про розвиток в ній національної культури і краєзнавства зокрема. І це, з погляду правлячої верхівки, цілком можна було зрозуміти. Адже краєзнавство, як справедливо зазначав І.Я.Франко, “легко могло б пробудити у його мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле, не кажучи вже про теперішній стан”[3]. Подібний стан речей був небажаним для уряду, тому на розвиток краєзнавства увага не зверталася, відомості про рідний край від народу утаємничували і намагалися не допустити до відома широкого загалу. Надмірна цікавість до громадських і політичних справ чи географії свого краю легко могла стати небезпечною, викликати до підозри і переслідування з боку пильної бюрократії. Що ж стосується окремих публікацій німецьких краєзнавців про край, то вони “дивилися на Галичину і стосунки в ній з висоти своєї німецької освіченості, ставилися з погордою до мешканців, їх звичаїв, мови та історичних традицій”[4]. Безумовно, що подібні книжки і не могли мати патріотичного впливу на галичан.

Офіційні і напівофіційні видання з географії і статистики Галичини, як правило, були представлені сухими шкільними підручниками або збірниками сирих матеріалів на кшталт “Таблиці до статистики Австрійської монархії”, які ні за своїм характером, ні за призначенням не могли мати широкої популярності, а часто навіть взагалі були недоступні для широкого загалу. Таким чином, покоління за поколінням виростало у Галичині без знань про рідний край.

У 1873 році за ініціативою письменника Олександра Кониського та члена Кирило-Мефодіївського товариства Дмитра Пильчикова і в основному за рахунок вступного фонду придніпрянських українців у Львові було організаційно створено Товариство ім.Т.Шевченка. Символічно, що саме

цього ж року у Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Згідно першого варіанту статуту, який підготували Д.Пильчиков і М.Драгоманов, своїм головним завданням новостворене товариство ставило “вспомогати розвою руської (малоруської) словесності”. Та невдовзі, гостро відчуваючи духовні запити українства, Товариство ім.Шевченка вирішило значно розширити свої функції та коло наукових інтересів.

За пропозицією Олександра Кониського, Володимира Антоновича та Олександра Барвінського ця інституція, згідно нового статуту 1892 р., була реорганізована у Наукове Товариство імені Т. Шевченка (НТШ) на зразок західнослов'янських товариств. Основну наукову роботу планувалося проводити у трьох секціях: історико-філософській, філологічній та математично-природописно-лікарській. Використовуючи сприятливу політичну ситуацію, керівництво НТШ домоглося фінансової допомоги з боку міністерства освіти Австро-Угорщини та галицького сейму [5]. Таким чином, сформувавшись у багатопрфільну інституцію, НТШ взяло на себе роль загально-українського лідера у становленні основних напрямів національної науки, духовного просвітництва народу. Товариство стало предтечею майбутньої Української академії наук.

Математично-природописно-лікарську секцію тривалий час очолював відомий вчений, почесний і дійсний член НТШ Іван Верхратський (1846–1919), і який був одночасно редактором її “Збірника”. В українську науку вчений увійшов як природознавець, етнограф, мовознавець, педагог, громадський діяч. Він був одним із фундаторів українського природознавства, автором перших шкільних підручників з ботаніки, зоології і мінералогії, якими користувалися декілька поколінь українських школярів. І.Верхратський вважався найкращим фахівцем з термінологічних питань у всіх природничих науках. Він був відомим дослідником рослин і тварин Східної Галичини, знавцем комах, особливо метеликів. Вчений написав один з перших українських підручників з мінералогії та склав перший тлумачний словник з мінералогії (“Виразня мінералогічна”, 1909), який охоплював понад 580 термінів з кристалографії та мінералогії. Описи, як і назви, подано в ньому українською та німецькою мовами.

Товариство швидко завоювало авторитет у науковому світі, зростала кількість його членів і симпатиків. Цьому у значній мірі сприяв друкований орган товариства - “Записки НТШ”, започаткований у 1892 році. Зазначимо, що переважна більшість вчених НТШ (за винятком окремих членів правління) свою діяльність здійснювали на громадських засадах, у вільний від основної служби час. Головним стимулом для них служили наукові інтереси, бажання прислужитися українському народові.

Важлива організаторська і наукова роль у розбудові НТШ належала велетові української культури Івану Яковичу Франку (1856–1916). Активний член НТШ з перших днів його заснування, І.Франко з 1898 року очолював Етнографічну комісію Товариства, був редактором “Етнографічного

збірника”. Йому належить авторство повного статуту НТШ (1904 р.), що з невеликими змінами діяв до кінця існування Товариства [6].

Крім титанічної організаторської і редакторської роботи, І.Я.Франко виявив себе як визначний краєзнавець-дослідник та історіограф Галичини, Волині й Поділля. Його численним краєзнавчим працям притаманний глибокий науковий аналіз проблем краю, показ на конкретних прикладах життя регіонів соціально-економічного становища населення під ярмом гнобителів, гостра критика польської історіографії щодо культуртрегерської місії Речі Посполитої в Україні. І.Франко був не лише кабінетним вченим. Він багато мандрував, був організатором подорожей, походів, мандрівок та екскурсій. Активна участь в “Мандрівному комітеті”, що діяв при “Академічній беседі”, спонукала його до думки про те, що краєзнавчий матеріал набуде більшої ваги у випадку його систематизації та аналізу. З цією метою у 1893 р. він організував “Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу”, а згодом – “Кружок для устроювання мандрівок по нашій країні”. Результати своїх мандрівок І.Франко узагальнив у численних публікаціях та етнографічних матеріалах, у теоретичних працях з етнології та етнографії. Вчений пильно стежив за появою публікацій з краєзнавчої тематики про Україну та її країни, подавав критичні оцінки, чітко з’ясовував ідеологічні позиції і концепції їх авторів.

І.Я.Франко першим в Україні наприкінці ХІХ ст. в історіографічній статті “Галицьке краєзнавство” (1892 р.) обґрунтував поняття “краєзнавство” як науку і виклав її суть, значення та місце у житті суспільства [7]. Вчений із знанням справи проаналізував розвиток краєзнавства в Німеччині, Данії, Швеції, зазначаючи, що в цих країнах “наука краєзнавства (німці її називають Heimatskunde) становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи”. Зокрема, “у Німеччині кожна провінція, кожна з так званих *Duodez staat* (карликових держав) має велику краєзнавчу літературу, куди входять не тільки спеціальні праці про міста, регіони, замки, пам’ятки, а й численні популярні видання, які передають широким колам читачів, особливо молоді, систематично і доступно викладені результати цих спеціальних праць”. На думку І.Франка, добре поставлена краєзнавча робота дає “змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією Батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам’ятниками і т. д. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму”[8].

На матеріалах Галичини, Західного Поділля і Волині І.Франко започаткував історіографічне узагальнення краєзнавства [9]. Вчений проаналізував понад 200 краєзнавчих джерел, що стосуються цього регіону, охарактеризував творчий доробок 320-ти українських, російських та німецьких дослідників краю, проаналізував творчий доробок українських

(Д.І.Зубрицького, С.І.Шараневича, А.С.Петрушевича), польських (А.Бельовського, Б.Лімановського) та інших знавців регіону [10].

Праця І.Я.Франка має велике значення і для сучасних істориків науки. Адже в силу історичних обставин здобутки галицького краєзнавства, в т. ч. й географічного, стали доступними для дослідників лише з 90-х років ХХ ст., коли відкрилися спецфонди у бібліотеках і архівах.

Аналіз розвитку і стану галицького краєзнавства І.Я.Франко розпочинає з характеристики статистично-економічних праць “як над тою частиною краєзнавства, яку вважаю найважливішою і гідною найпильнішого вивчення не тільки вченими фахівцями, а й всіма, хто хоче бути справжнім громадянином краю...” [11]. Зацікавленість у краєзнавчому вивченні економіки, статистики, природи, етнографії та історії Галичини, як справедливо зазначає І.Франко, припадає на початок 1870-х років.

У 1874 році у Львові побачила світ праця польського дослідника В.Рапацького “Ludnose Galicji”, де автор вперше зробив спробу дати демографічну характеристику краю. Ця праця сприяла пошвавленню на ниві статистики у краї. У цей час побачили світ також статистично-економічні праці українського статистика, економіста та публіциста В.М.Навроцького, який викривав грабіжницьку економічну політику австрійської адміністрації та польської шляхти, що намагалися перетворити Галичину в земельно-сировинний придаток Австро-Угорської монархії.

І.Я.Франко характеризує діяльність відомих статистиків, економістів, аналізує їх праці, присвячені різним аспектам господарства Галичини, зокрема, М.Марасе, Т.Пілата, В.Охенковського, Ю.Клечинського, М.Зиблікевича, Т.Рутовського, С.Щепановського, В.Левицького та ін. Характеризуючи тогочасну періодику, І.Я.Франко докладно зупиняється на аналізі органу крайового статистичного бюро “Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych”. Позитивно відзначає діяльність комісії у справах крайової промисловості, зокрема видання нею цінних монографій про окремі галузі крайової промисловості (деревообробна промисловість, ткацтво, виробництво крохмалю, цукроварні, пропінання і гуральництво), в яких на основі архівних і офіційних матеріалів зображено історію розвитку або занепад цих галузей, статистику їх сучасного стану.

Багато цінних краєзнавчих матеріалів, присвячених розвитку промисловості та торгівлі в Галичині, містилось у щомісячнику “Ekonomista Polski”, заснованому Т.Рутовським, С.Щепановським і В.Левицьким у 1890 році у Львові.

Найважливішим напрямом краєзнавства, за І.Я.Франком, є природознавство. За його визначенням, – “це опис краю і його природних умов, географія з орографією і гідрографією, геологія, опис фауни і флори, клімату і т. п.” [12].

Роблячи екскурс в історію становлення географічного краєзнавства, І.Я.Франко зазначає, що цей напрям краєзнавства здавна набув поширення у багатьох країнах; має він певні досягнення й в Галичині. Поштовхом для цих досліджень стали дуже важливі фактори – практичні потреби купців,

промисловців, гірників, рільників і т. п. Для кожного з них було важливо пізнати природу і природні ресурси краю, властивості його клімату, ґрунтів тощо. Систематичне наукове дослідження Галичини розпочалося від заснування Краківської Академії наук і утворення при ній Фізіографічної комісії. Корисні матеріали для вивчення природи Галичини містяться у науковому збірнику комісії “Pamiętnika fizjograficznego”. Важливу роль у розгортанні географічного краєзнавства відіграло Львівське природознавче товариство ім. Коперніка та його журнал “Kosmos”, заснований у 1876 році. На сторінках часопису містилося багато публікацій про корисні копалини, внутрішні води, флору і фауну Галичини. Серед авторів журналу були такі відомі тогочасні вчені-природознавці, як геологи Р.Зубер, Е.Дуніковський, В.Шайноха, гео-хіміки Б.Радзішевський, Б.Ляхович та ін. І.Я.Франко проаналізував творчий доробок багатьох відомих українських польських та німецьких краєзнавців-природодослідників, зокрема географа і педагога, автора підручників з географії К.А.Беноні, геоботаніка, географа та мандрівника, професора Львівського університету А.Ремана, геолога, професора мінералогії Львівської технічної Академії Ю.Медвецького, ботаніка, професора Львівського університету Е.Гюккеля, геолога та зоолога, дослідника фауни Львівщини та Поділля М.Ломницького, ботаніка, історика природознавства Ю.Ростафінського, лісознавця і ботаніка Е.Головкевича, зоолога, професора Краківського університету М.Новицького-Сілу, геолога, професора Львівського університету Р.Зубера та багатьох інших.

Докладно зупиняється Іван Якович на характеристиці тогочасних періодичних видань, в яких представлена природознавча і краєзнавча тематика, особливу увагу звертає на енциклопедичні видання і в першу чергу на 15-томний “Słownik geograficzny”, який містить величезну краєзнавчу джерельну базу з різних аспектів природознавчого краєзнавства Галичини [13].

Не залишилися поза увагою дослідника й картографічні краєзнавчі джерела краю. Серед кращих краєзнавчих видань І.Я.Франко відзначив наочну карту Максиміліана Бодинського, видану під час крайової виставки у 1877 р., “де звернуто особливу увагу на стан залюднення, якість ґрунтів, мінеральні багатства, копальні, фабрики і т. п.”. Проте І.Я.Франко констатує, що “на жаль картографія у нашому краї не процвітає внаслідок централізації у Відні картографічних досліджень і підприємств, здатних виготовляти карти, які відповідали б вимогам сучасної науки” [14].

В окремий розділ І.Я.Франко виділяє краєзнавчі дослідження, що стосуються “людини як витвору природи” (антропологія), початку її цивілізації (праісторична археологія) і її характеристики як належної до певного племені (етнографія). Вчений, на нашу думку, помилково зазначає, що “ці дослідження не мають практичної мети, і значний їх розвиток засвідчує наявність ідеалізму в житті сучасного людства” [15]. Разом з тим, він констатує, що антропологічно-етнографічні дослідження, а особливо в галузі фольклористики – науки про витвори народної уяви, є одним з найбільш характерних проявів сучасного наукового піднесення.

Найбільш широко у працях І.Я.Франка репрезентоване історичне краєзнавство. “Історичні дослідження у нашому краї, - зазначає І.Франко, - протягом останніх кільканадцяти років набрали великого розмаху. На їх поживалення мали значний вплив такі високообдаровані і працьовиті вчені, як Бельов-ський, Стадніцький, Шайноха, Шуйський, Ліске, а також ряд молодших дослідників, що гуртуються у Кра-ківській Академії наук, а також у недавно створеному історичному товаристві у Львові, заснованому головним чином слухачами покійного Ліске” [16]. І.Я.Франко наголошує на важливості врахування в процесі краєзнавчого дослідження краю тих обставин, що “Галичина провінція неоднорідна, як щодо етнічного складу, так і щодо історії. Це зліпок неоднакових частин, кожна з яких має різну, принаймні по-часті, історію” [17]. Ці методологічні засади є важливим й сьогодні.

Докладно І.Я.Франко аналізує одну з небагатьох на той час комплексних краєзнавчих праць Болеслава Лімановського “Галичина пером і олівцем” (1892), присвячену краєзнавчій характеристиці регіону. Польський публіцист, соціолог та історик Болеслав Лімановський (1835–1935) свою працю поділив на 10 розділів: 1) земля та її природа; 2) населення; 3) історичний нарис; 4) людські оселі; 5) політична структура і політичне життя краю; 6) земельна власність і сільське господарство; 7) промисловість; 8) торгівля, кредит, шляхи; 9) освіта; 10) філантропічні установи і товариства [18]. І.Я.Франко, аналізуючи доцільність подібного плану, робить висновок, що “певна хаотичність у розподілі предмета свідчить, що автор, незважаючи на безперечну пильність у зборі матеріалу і мудру інколи економність при його викладі, не осягнув свій предмет з достатньою глибиною, не зумів через увесь свій нарис провести як одне ціле ідею, що була б живлющим для всіх розділів і творила з них живий витвір духу, який заговорив би з нами своїм індивідуальним життям” [19].

Відзначивши численні недоліки праці і присоромивши українців за те, “що досі Галичина не здобулася на подібну працю, а чекала, поки її напише людина, що живе за кордоном”, І.Я.Франко водночас наголошує, що “книга п. Лімановського повинна стати підручною для кожного, хто хоче мати якесь уявлення про оправи краю. З її змістом мусить познайомитися вся наша інтелігенція, особливо молоде покоління, що тепер, як і двадцять років тому, відзначається неуцтвом у питаннях і справах свого найближчого оточення” [20]. У кінці своєї статті І.Я.Франко закликає до повсюдного розгортання краєзнавчих досліджень як важливого суспільно-політичного і науково-культурного чинника, рекомендує до відкриття Галицької крайової виставки 1894 року підготувати видання “докладної, науково опрацьованої книги “Краєзнавство Галичини” [21], яка була б “найбільш тривалим пам’ятником” у відзначенні відкриття виставки.

На жаль, до пропозицій і побажань великого вченого і мислителя тоді не прислухалися. Побічно зазначимо, що й до наших днів роль І.Я.Франка у розробці теоретичних питань українського краєзнавства належним чином ще не оцінена. Лише у роки незалежності України краєзнавчі праці І.Я.Франка

вводяться у науковий обіг. Дослідникам його краєзнавчої спадщини є над чим працювати. Адже перу І.Я.Франка належить понад сто п'ятдесят краєзнавчих праць [22, с. 22].

Література

1. Герасим'юк Христина. Маловідома спроба регіоналізації Карпат Г. Величка в кінці XIX ст. // Проблеми географії України: Матеріали наукової конференції (Львів, 25–27 жовтня 1994 р.). – Львів, 1994. – С. 51.
2. Франко І. Я. Галицьке краєзнавство // Франко І. Я. Твори у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 117.
3. Там само.
4. Там само. – С. 118.
5. Романів О. М., Грицак Я. Й. З іменем Шевченка // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 22.
6. Там само. – С. 23.
7. Франко І. Я. Галицьке краєзнавство // Франко І. Я. Твори у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116–150.
8. Там само. – С. 116.
9. Коваленко Л. А. І. Я. Франко про історію Поділля // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 58–62.
10. Грабовецький В. В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка в його праці “Галицьке краєзнавство” // IV республ. наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доп. і повід. – К., 1989. – С. 64–65.
11. Франко І. Я. Вказана праця. – С. 122–123.
12. Там само. – С. 123.
13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1890–1900. – t. 1–15.
14. Франко І. Я. Вказана праця. – С. 125.
15. Там само. – С. 126.
16. Там само. – С. 130.
17. Там само. – С. 130–131.
18. Галичина пером і олівцем, опрацював Болеслав Лімановський, малюнки Владзимежа Тетмаєра. – Львів, 1892. – 154 с.
19. Франко І. Я. Вказана праця. – С. 142.
20. Там само. – С. 150.
21. Там само. – С. 150.
22. Лехман Т. Іван Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – № 41. – С. 22.

Кожолянко Г. ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БУКОВИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. // МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ. ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ. – 2004. – ВИПУСК 4 (7). – С.73.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. етнографічним дослідженням населення Буковини займались як українські, так і австрійські, румунські, російські, польські вчені (Г. Купчанко, Р. Ф. Кайндль, В. Козарищук, А. Манастирський, С. Воробкевич, В. Шухевич, А. Сімігівич-Штауфе, Ф. Ціглауер, Ф. Вікенгаузер, Й. Полек, Д. Веренка, Е. Кольбенгаєр, С. Ф. Маріан, Л. Боднереску, В. Мордвинов, К. Шмедес, Й. Шнайдер, В. Будзинський, Ф. Вовк, П. Нестеровський, О. Жуковський, К. Мораріу, Д. Дан та ін.), які окреслили основні проблеми і контури цієї науки. Поряд із поверховими описами культурних надбань окремі з них (Р. Ф. Кайндль, Ф. Вовк) спробували заглибитись у пізнання складних етнопсихологічних проблем – духовності народу, національного характеру українців.

Щодо питання вивчення історіографічних проблем буковинської етнології, то цими питаннями займались М. Кордуба [17], В. Гнатюк [3], І. Франко [30], Г. Кожолянко [9, 10], А. Салогуб [30], М. Чучко [34, 35], У. Пирог, Ю. Шестаков [36] та ін.

Уже в кінці ХІХ ст. першу спробу оцінити етнографічний доробок Р. Ф. Кайндля зробив М. Кордуба. У праці “Розвідки д-ра Р. Ф. Кайндля з етнографії руської”, опублікованій у “Записках Наукового Товариства Шевченка” (Т. 11. – Кн. 3. – 1896), йдеться про етнографічні експедиції Р. Ф. Кайндля у рівнинну місцевість Буковини та на Гуцульщину і публікацію ним етнографічних матеріалів із матеріальної і духовної культури буковинців. Оцінюючи опубліковану у 1894 р. Р. Ф. Кайндлем працю “Гуцули”, М. Кордуба вказує і на ряд неточностей та помилок, допущених австрійським буковинським етнографом, зокрема, про час появи на терені краю українців, у визначенні часу маланкувань на Гуцульщині та ін.

Інформацію про смерть відомого етнографа, з коротким висвітленням його наукового доробку, подав у журналі “Архів культурного розвитку німців Буковини” А. Нібіо у 1931 р. [61].

Значне зацікавлення етнографічними дослідженнями Р. Ф. Кайндля спостерігається з початку 90-х рр. ХХ ст. як в українській (А. Вовчак [2], М. Мороз [24], Г. Кожолянко [10, 11], О. Масан [20, 21], М. Чучко [34], С. Троян [31], С. Фрунчак, А. Фантух [33], так і австрійській (Р. Вагнер [66], А. Майс [51], О. Блазе [39], Г. Ебергард [5]) етнологічній науці.

Розвиток науки етнології (етнографії) на Буковині можна розділити на кілька періодів.

Перший період – кінець ХVІІІ – початок ХХ ст., коли Буковина входила до складу Австрії та Австро-Угорщини. Збір етнографічних матеріалів і їх аналіз проводився з описово-пізнавальною метою. Лише поодинокими є випадки, коли дослідники прагнули розібратись у питаннях

коренів певних етнографічних явищ, пов'язували їх із соціально-економічними факторами певного історичного етапу.

Цінним джерелом з етнографії Буковини кінця XVIII ст. є “Політичний та економічний опис Буковини, зроблений генералом Енценбергом 25 лютого 1786 р.”, вміщений у зібранні документів Евдоксія Гормузакі (Бухарест, 1876, т. 7) [45]. Подаючи стан заселення краю на час опису, Енценберг акцентує увагу на тому, що окупація Буковини Австрією не привела до скорочення населення, а навпаки, за десять років (з 1774 р.) відзначений приріст населення на 17 тис. осіб. Подана характеристика різних ремесел, поширених у трьох містах краю: ковальська справа, кушнірство, гончарство, будівельна справа, випічка хліба, переробка м'яса, ремонт годинників та ін. Відзначається й те, що “місцеві селяни виготовляють все самі для себе, а кількість міського населення невелика, і відповідно заробітки ремісників незначні” [45, с. 456].

Цікавими є спостереження австрійського генерала про національний склад населення. Основними націями, які проживають на Буковині, є молдовани і руснаки. Різниця між молдованами і руснаками полягає в тому, що “молдовани більш моральні, а руснаки – спортивні і рухливі” [45, с. 457]. Констатується, що єврейське населення Буковини дещо скоротилося (на 175 сімей) за десятиліття австрійської окупації через обмеження займатися орендою і лихварством.

Окремо виділено розділ про житлові адміністративні та культові будівлі. Енценберг пише: “Будинки всі дерев'яні, за незначним винятком. У містах і гірській місцевості вони майже всі покриті дранкою, а у селах покриті соломною і очеретом” [45, с. 458]. Звернуто увагу на недостатню кількість млинів у різних районах Буковини, що спонукало місцевих підприємців в останнє десятиріччя спорудити два потужних водяних млини в рівнинній місцевості, біля Кіцманя та на р. Серет – у передгір'ї Буковини.

Представником українських буковинських етнографів останньої чверті XIX ст. є Г. Купчанко, виходець із села Берегомет, що у Верхньому Буковинському Попрутті. У 70-х роках XIX ст. він переходить у табір москвофілів і стає одним з його керівників на Буковині. Етнографічні публікації Г. Купчанка виходили російською мовою (“Песни буковинского народа” (1875) “Некоторые историко-статистические сведения о Буковине” (1876) “Наша родина” (1897) та ін.).

Зокрема, у праці “Некоторые историко-статистические сведения о Буковине” Г. Купчанко подає відомості про народну агрокультуру (наявність і якість ґрунтів, вирощувані сільськогосподарські культури та ін.). Буковинський етнограф намагався також розібратись у питанні етногенезу слов'янського населення Буковини, вказуючи, що на початку нашої ери територія Буковини, Бессарабії, Молдавії та Трансільванії була заселена виключно слов'янським населенням, лише у 101–106 рр. н. е. ця територія ввійшла до складу Риму і поступово заселялася романським населенням, яке формувалося від змішання римлян, слов'ян та вихідців з Азії.

Ще в студентські роки Г. Купчанко зайнявся описом весільних буковинських обрядів.

Досить ґрунтовно проаналізовано матеріальну культуру буковинців (народну ношу, традиційне харчування). Зокрема, подаючи матеріал про великодні страви, Г. Купчанко пише: “У суботу перед світлим святом (Великоднем. – Г. К.) усі сільські господині печуть колачі, паски, і по дві великі “дори”, і дуже багато малих хлібців, які називаються “перепічки”. Одну велику паску розрізають на шматки і кладуть з яйцями, хрінном, полином, часником, солониною, “бузом”, сиром, сіллю та ін. у дійницю. Наступного дня несуть це все разом з іншою цілою паскою до церкви на освячення. Після освячення колачів, солі, сиру, яєць та ін. розходяться по домівках. Господар йде перш за все з дійницею між худобу, щоб була здорова кожна худобина. Потім входить до хати, розкладає на столі шматки паски з сиром та іншим кожному члену сім’ї на окрему тарілку, потім усі, хто живе у хаті, моляться, б’ють поклони, сідають за стіл і їдять “дору”, яйця, щоб не було шлункових корчів, хрін – щоб бути сильними як хрін, полин – щоб бути їдким як полин, вербу – щоб рости так швидко як верба, часник – щоб бути славним, і без часника не обходиться ні одне велике свято, буз і сир, щоб не було пропасниці. Після цього молодь йде до церкви, на церковний двір, і тут відбуваються різні забави та ігри. Одні “цокаються” фарбованими яйцями, інші співають гаївки, треті бігають і т. ін. Діти грають у такі ігри: “лавка”, “лотерія”, “гойдавка”, “млинець”, “жмутки” та ін.” [19, с. 61–62].

У праці “Наша родина”, опублікованій у 1897 р. у Відні, Г. Купчанко подав етнографічний матеріал про слов’ян, констатуючи, що до прийняття християнства слов’яни Європи поклонялись сонцю, місяцю, зіркам, а релігією у них було язичницьке багатобожжя.

У розділі “Руські на Буковині” він виклав цікаву версію заселення Буковини румунами в середині XIV ст. Згідно з цією версією, угорський король Людовик I з допомогою румунів розбив завойовників татар і прогнав їх зі своїх володінь. У подяку за допомогу Людовик дарував румунам незаселені місця в Буковині і з цього часу вони стали масово переселятися з Мараморощини [18, с. 55].

Подаючи відомості про різні народи Буковини, Г. Купчанко звертає увагу на досить великий відсоток “єврейсько-жидівського” населення по відношенню до інших мешканців: “Євреї або жиди розселені по всій Буковині і немає ні одного села, в якому б не було хоча б однієї жидівської сім’ї. Головні заняття євреїв – продаж м’яса, міцних алкогольних напоїв, торгівля, лихварство та ін.

У порівнянні з християнським населенням Буковини і всієї Австрії, у Буковині є найбільше євреїв-жидів, і то 12 відсотків, тобто 12 євреїв-жидів припадає на 100 християн, у Галичині – 11, в Нижній Австрії – 4, Моравії – 2, Чехії і Сілезії – по одному єврею-жиду, а у двох краях Австрії – Карінтії та Крайні на 1000 християн не припадає ні одного єврея-жиди” [18, с. 67–68].

Окремо розглядається народний одяг і народне житлове будівництво українського населення краю з використанням фотоілюстрацій та малюнків. Виділено також етнографічний матеріал про гуцулів Буковини.

Незважаючи на москвофільські переконання Г. Купчанка, незаперечно цінним є фактологічний матеріал досліджень цього буковинського етнографа, зокрема опис буковинського весілля в с. Берегомет на Пруті, відомості про населення Буковини на середину ХІХ ст. та процес заселення краю представниками різних етносів, матеріали про народний одяг подолян (українців рівнинної і передгірної зон Буковини), гуцулів, росіян-старообрядців, народне житлове будівництво середини ХІХ ст. та ін.

Збирачем і дослідником духовної культури українців Буковини був представник буковинського православного кліру в краї – священик В. Козарищук, який опублікував велику етнографічну працю “З Буковинських Карпатських гір” [14]. Ця праця складається з кількох нарисів про традиційну культуру гуцулів. Вона написана з використанням гуцульської говірки. Деяко незвичним є послідовність поданого матеріалу. Спочатку, у першій частині, розповідається про похоронні обряди та звичаї, а вже наступна частина присвячена опису гуцульського весілля, починаючи з “обзорин” і закінчуючи “смінами”.

Цікавою є версія В. Козарищука щодо етимології назви етнічної групи українців “гуцули”. Він вважав, що ця назва походить від зневажливої назви турками половецьких племен “уц”, “уци” з наступним додаванням префікса г- та закінчення -ул [14, 1889, с. 410].

Родинно-хрестинну обрядовість, ігри та забави, демонологічні та світоглядні уявлення він розглядає в розділах “Колячки, родини, хрестини”, “Ігрушки (грушки)”, Життя гуцулів в його віруваннях і забобонах”. Окремо виділено матеріал про календарну обрядовість горян у розділах “Про Різдвяні свята і взагалі дні святошні у гуцулів”, “Свято Богоявлення Господнього (Водорщі, Хрещення) і взагалі дні до Пасхи з їх забобонами”, “Про свята Пасхи”, “Визначні дні після Пасхи до Різдва Христового”.

Значну увагу приділив В. Козарищук збору фольклорних матеріалів та їх публікації в газетах і часописах. Серед цих матеріалів із серії усної народної творчості є статті: “Гуцульські любовні пісні”, “Буковинсько-руські примовки”, “Моя гостина у хмарника”, “Пісні про Мирона Штолу”, подаються записи народних казок: “Ярема”, “Капшук” та ін.

Як зазначає один із дослідників етнографічної спадщини В. Козарищука М. Чучко, “цінність наукового доробку В. Козарищука засвідчує факт широкого використання зібраних ним матеріалів про гуцулів такими відомими науковцями, як І. Франко та Р. Ф. Кайндль” [34, с. 230]. Свою цінність ці матеріали не втратили й сьогодні, оскільки вони є етнографічним джерелом із культури гуцулів другої половини ХХ ст.

Серед українських етнографів Буковини останньої чверті ХІХ ст. виділяється О. Манастирський, який, як і В. Козарищук, був православним священиком.

О. Манастирський уже в кінці 80-х рр. ХІХ ст. зайнявся вивченням етнографії українців Буковини і в 1889 р. опублікував працю “Русини на Буковині” [52]. У ділянці буковинської етнографії деякий час він співпрацював з Р. Ф. Кайндлем, написавши спільну працю “Русини на Буковині”, яка складалася з двох частин і була опублікована протягом 1889–1890 рр. [48].

О. Манастирський займався також дослідженням церковної архітектури Буковини, результатом чого стала публікація статті “Православні церкви на Буковині” у буковинському румунському журналі “Кандела” [25]. У кінці ХІХ ст. ним було підготовлено розділ “Русини” до колективної праці “Буковина” [53].

У 1884 р. у Чернівцях вийшла книга професора Людвіга Сімігіновича-Штауфе “Народи Буковини”, в якій відзначається дуже різноманітне за національністю населення краю. Перераховуючи найбільші етноси Буковини, Л. Сімігінович-Штауфе називає українців (рутенів), румунів, євреїв, німців, поляків, липован-великоросів та ін. Автор наводить відому легенду про слов’яно-українського монаха, якого у середині ХІV ст. зустріли на Буковині валаські переселенці з Марамурешу. За цією легендою, українці були в краї значно раніше романського населення [65, с. 10–11].

Дещо відрізнявся своїми ідеологічними переконаннями австрійський буковинський етнограф кінця ХІХ ст. Раймунд Фрідріх Кайндль (народився в Чернівцях у 1866 р.), який у 1893 р. після захисту докторської дисертації став доцентом, потім професором, а в 1912–1913 рр. ректором Чернівецького університету. Р. Ф. Кайндль майже щорічно проводив кількамісячні дослідницькі експедиції у різні етнографічні зони Буковини (Прутсько-Дністровське межиріччя, передгір’я, Гуцульщину). Але найбільше експедиційних днів він провів у Карпатах. Тут, на Гуцульщині, він знайшов і подругу життя – Людмилу Кісслінгер, дочку управителя лісорозробок із с. Устеріки Отто Кісслінгера, яка добре знала народну культуру, навіть сама вишивала гуцульськими узорами, допомагала Р. Ф. Кайндлю опрацьовувати матеріали етнографічних експедицій [46, с. 147].

Радянська історіографія необ’єктивно оцінювала наукову спадщину вченого, характеризувала його як ідеолога австрійських панівних верств, який замовчував соціальне й національне гноблення українців Буковини. Але насправді саме Р. Ф. Кайндль був тим ученим, який, не зважаючи на те, що був вихідцем із панівної верстви суспільства, стояв на боці пригноблених і знедолених гуцулів, бойків, русинів. У його працях не раз дається відповідь на питання, чому українці живуть у таких злиднях і бідності. Р. Ф. Кайндль вважав, що причиною цього є необмежена експлуатація і пригноблення пануючими верствами бідної частини суспільства. Так, у збірнику “Дослідження з етнографії регіону Східних Карпат. Буковина – Галичина – Верхня Угорщина”, опублікованій у Відні в 1902 р., він пише, що під час подорожі Карпатами в українських селах “...на кожному кроці мені зустрічалися досить ясні свідчення бідності і злиднів, то я, природно, почав вияснити їх причину... Як луки, так і пасовища, а потім і поля знаходяться в

руках невеликої кількості багатіїв, які з залізною настирливістю використовують бідність народу... У володінні лісом селяни також не мають ніякої частки. Як і земля, ліс перебуває у власності кількох багатіїв. Останні найжорстокішим способом використовують безробіття бідняків...

У всьому світі ходять чутки, що бідність руснаків – через їх п'янство, що вони є зовсім деградованим народом, якому вже неможливо допомогти... Курців я бачив небагатьох, п'яні мені також не зустрічалися, на що я би міг сподіватись, враховуючи згадані чутки" [49, с. 225–227].

Р. Ф. Кайндль займався й теоретичними питаннями етнографії. У 1903 р. він опублікував книгу "Народознавство, його значення, його завдання та метод". Тут подано пояснення термінів "етнографія", "етнологія", "народні штудії", "народознавство". На думку вченого, найбільш усеохопним терміном, що відбиває основні складники науки про народ, є термін "народознавство".

У кінці ХІХ ст. Р. Ф. Кайндль написав та опублікував тритомну історичну працю "Історія Буковини", третій том якої (Чернівці, 1898) присвячений переважно етнографічно-народознавчим питанням. Тут розповідається про заселення Буковини колоністами (росіянами-липованами, німцями, словаками, вірменами, євреями та ін.). Окремим розділом подано матеріал про матеріальну культуру буковинців (народну агрокультуру, будівництво, ремесла, промисли тощо). Загальний науковий доробок Р. Ф. Кайндля сягає понад 300 праць.

Один із біографів Раймунда Фрідріха Кайндля – історик Олександр Блазе у 1962 р. зазначав, що Р. Ф. Кайндль "усією своєю суттю був політично налаштований, тому йому постійно загрожувала небезпека через інтерпретацію історії, з огляду на політичну мету. Його написання історії стало політичною зброєю" [39, с. 83].

Дослідженням буковинської народної вишивки займався Е. Кольбенгаєр, який у 1912 р. випустив альбом зразків народної вишивки з різних регіонів Буковини (від Дністра й до Карпат) у кольорі з невеликим текстовим супроводом до малюнків, де подано відомості про походження вишивки та прикрас одягу [16].

Серед румунських етнографів кінця ХІХ – початку ХХ ст., які займалися вивченням етнографії Буковини, виділяється С. Ф. Маріан. Ще учнем він почав публікувати фольклорні та етнографічні матеріали в журналі "Сім'я" ("Familia") (1866 р.) Перша його збірка "Народні поезії з Буковини" (Ботошани, 1869 р.) містить фольклорні тексти, які доти не публікувалися: "Епічна пісня про буковинського опришка Дарія" (1790–1816 рр.) та ін. Добре уявляючи наукову цінність етнофольклорного матеріалу, С. Ф. Маріан здійснює комплексні дослідження, що охоплюють весь спектр духовної культури румунів Буковини: свята, звичаї, обряди, вірування, міфологію та ін. Він публікує етнографічні матеріали в різноманітних періодичних виданнях свого часу: "Șezătoarea" ("Посиденьки"), "Albina din Carpați" ("Карпатська бджола"), "Calendarul Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina" ("Календар Товариства румунської культури і літератури на

Буковині”), “Glasul Bucovinei” (“Голос Буковини”), “Junimea literară” (“Літературна молодь”), “Traian” (“Траян”), “Columna lui Traian” (“Траянова колона”), “Convorbiri literare” (“Літературні бесіди”), “Analele Academiei Române” (“Анали Румунської Академії”) та ін.

Уже в студентські роки С. Ф. Маріан видає дві фундаментальні праці, присвячені баладам (1873 р.), дойнам і хорам (1875 р.) із Верхньої Молдови, у тому числі і з півночі Буковини. Протягом своєї наукової діяльності він був збирачем фольклору, досліджував історичні документи та події, писав художні твори. Але найбільшу популярність принесли йому фундаментальні праці, присвячені етнографічним дослідженням. Серед них відзначимо такі: “Румунські народні звичаї” (1878 р.), “Румунська народна орнітологія” (Чернівці, 1833 р.), “Румунські народні примовляння” (Сучава, 1886 р.), “Весілля у румунів” (Бухарест, 1890 р.), “Народини у румунів” (Бухарест, 1892 р.), “Похорон у румунів” (Бухарест, 1892 р.), “Румунські народні звичаї з Буковини” (Бухарест, 1895 р.), “Свята у румунів” у 3-х томах (Бухарест, 1898, 1899, 1901 рр.), “Комахи в мові, віруваннях і звичаях румунів” (Бухарест, 1903 р.), “Хори і вигуки з Буковини” (Бухарест, 1910 р.) та ін.

У праці “Весілля у румунів” [56] С. Ф. Маріан детально аналізує три періоди цього ритуалу: довесільний (*înainte de nuntă*), “весілля, або пригощання” (“*nunta sau ospățul*”) і післявесільний (*după nuntă*). Спочатку С. Ф. Маріан подає в хронологічній послідовності всі етапи довесільних обрядів: починаючи з мети весілля і віку наречених і закінчуючи випадками розірвання весільної домовленості. Розглядаються всі етапи весілля аж до його завершення і входження молодої в сім’ю чоловіка. Праця містить численні додатки, де на прикладі конкретних сіл подано матеріал із таких обрядів, як весільне прощання, дарування калачів тощо.

В основному на північнобуковинському матеріалі написана тритомна праця С. Ф. Маріана “Свята у румунів”. У ній є відомості про більшість свят календарного циклу молдован, румунів та українців. Його дослідженням охоплено молдавські села Магала, Бояни; румунські – Красна, Ропча; українські – Старі Бросківці, Мигове. Зокрема, описується ворожіння дівчат на медовому печиві, яке дають з’їсти коту під час Великого посту, у день Святого Федора (с. Мигове Вижницького р-ну) [58, т. II, с. 89].

Подано опис звичаю дівчат вмиватися вранці на Великдень так званою непочатою водою, до якої вкидали писанку, срібну або золоту монету та васильок (с. Магала Новоселицького р-ну, с. Петрівці Сторожинецького р-ну). Це робилося для того, щоб протягом року дівчина була рум’яною, як писанка, чистою, як срібло або золото, духмяною, як васильок [58, т. III, с. 107]. Також описано звичай буковинських дівчат уночі напередодні свята Юрія видивлятися у відрі з водою образ майбутнього нареченого [58, т. II, с. 270] та ін.

У дослідженнях С. Ф. Маріана часто зустрічаються матеріали про витоки та запозичення певних обрядів і ритуалів. До запозичень від українців Буковини він відносить весільних старостів [56, с. 81], весільний прапор [56, с. 193], звичай прикрашати молоду вінком на весіллі [56, с. 213], “звичай

русинів Буковини” збирати на весіллі гроші в подарунок молодят, для підтримки молодої сім’ї [56, с. 481]. С. Ф. Маріан звертав увагу на те, що явище звичаєвого запозичення в румунів від українців особливо характерне в тих випадках, коли румуни жили в безпосередній близькості від українців, у контактній зоні [56, с. 234].

Розглядаючи українців Буковини як частину єдиного українського етносу, С. Ф. Маріан наводить приклади звичаїв українців Поділля, зокрема: про “відкуп” нареченим молодої від її батька [56, с. 351], про звичай “ліса” у галичан, згідно з яким жених платить винагороду [52, с. 430], про ритуал “купання” молодої після весілля у Підляшші [56, с. 488], що збігалось зі спорідненим ритуалом у буковинських українців [56, с. 378], про звичай “викрадання” молодої в Галичині [56, с. 374]. Деякі буковинські обряди, на думку вченого, мають індоєвропейське коріння. До таких він відносить, наприклад, “прощу-благословіння” [56, с. 228], обряд запрошення на весілля та ін. [56, с. 283]. На думку С. Ф. Маріана, назва “калач” (“colac”) румунами була призабута, а згодом знову запозичена в русинів-українців [56, с. 352].

У праці С. Ф. Маріана “Румунські народні традиції на Буковині” [60, с. 224–226] викладено легенду, яка має під собою історичне підґрунтя. Розповідь пов’язана з конкретною топонімією, поширеною на межі сіл Шепіт і Селятин, що розташовані в північній частині Буковини і є відгомонам давньої боротьби православних християн з татарами. Певний інтерес для нас становить той факт, що поява і збереження легенди наявні в загальному середовищі гуцулів-українців і румунів. Назва гори “Пегиніште” – “Пехиніште” (від рум. *păgân* “язичеський, поганський”) та потоку “Пегинішоара” – “Пехинішоара” і відношення поліетнічного населення щодо цього явища ідентичні.

У похоронних обрядодіях С. Ф. Маріан також бачив багато спільного в румунів та українців. Зокрема, це стосувалося “голосіння як ознаки смерті”, вірувань румунів та українців Буковини в те, що смерть немовляти не слід сильно оплакувати і жаліти [54, с. 6, 400–401].

Українська тематика наявна в працях румунського етнографа Т. Памфіле. Так, у тритомному виданні “Румунська міфологія” ця тематика постійно перебуває в полі зору дослідника. Аналізуючи термін *ursitoarele*, він наводить 20 варіантів цієї назви, серед яких і давньоруські “рожаниця”, “рожанка” або “сужениця” [64, с. 18–19], що насправді мають давньоукраїнську основу.

Т. Памфіле згадує повір’я українців Буковини, згідно з яким при зустрічі з бабою або священиком, щоб оминати лихо, потрібно підняти з землі соломинку, камінець або іншу річ і кинути їм услід [64, с. 101]. Проаналізувавши українсько-румунські взаємовпливи в міфології, учений наводить приклад назви “відьма”, що перейшла, на його думку, до українців із румунської мови [64, с. 129]. Хоча насправді слово “відьма” має давнє індоєвропейське коріння і поширене в інших слов’янських народів.

Подається матеріал про повір’я у “мороїв”, на які перетворюються душі нехрещених мертвонароджених дітей, що ходять уночі по селу і п’ють кров

дітей та молодих дівчат [64, с. 131]; такі повір'я існують як у румунів, так і в українців Буковини. Вказуючи на український варіант стрігоїв – упирів (upior), Т. Памфіле подає їх класифікацію в українській міфології [64, с. 208].

Ряд етнографічних відомостей про українців наводить Т. Памфіле в книзі “Повісті давніх літ”. У ній є повір'я українців про товаришування Бога і диявола, або варіант оповіді, згідно з якою Ісус Христос та Святий Петро підвладні Богові [65, с. 9]. У розгляді 15 легенд на цю тему представлено і український варіант легенди про Христа і Св. Петра [65, с. 19–20], а також біблійної легенди про Адама і Єву [65, с. 46]. Учений відокремив ті звичаї, вірування і ритуали, які притаманні не лише румунам, а й сусідам-українцям. У даному випадку він використав вислів: “Українці вірять, як і румуни”. Т. Памфіле у своїй праці “Кохання у звичаях румунської молоді” [62] при описі вечірніх молодіжних сільських зібрань згадав про звичай українців Буковини проводити вечорниці. На прикладах із Буковини, аналізуючи елементи ритуалу: колода, гола дівчина, боронування горботкою або іншими елементами одягу, насіння конопель, Т. Памфіле вказує на тотожність цього звичаю в українців і румунів [58, с. 64, 92–93].

Етнографічні дослідження українців Буковини проводив румунський буковинський етнограф Д. Дан. У 1912 р. було опубліковано його працю “Рутени на Буковині”, яка складається з трьох частин.

Перша частина, що практично є основою етнографічного нарису, була написана автором ще у 1885 р., у той час, коли, за його словами, він служив священиком у парафії українського буковинського села Южинець. Спонукальним мотивом для її написання стала анкета, розроблена віденськими вченими-етнографами з метою вивчення підпорядкованих імперії етносів. Другою частиною стало невелике зібрання (всього 35) українських прислів'їв, надрукованих Д. Даном у чернівецькій газеті “Буковинські відомості” за 1895 р. [4, с. 5]. Завершується етнографічний нарис підбіркою ілюстративного матеріалу, на якому зображені різні етнографічні групи українців Буковини.

Історія написання праці Д. Дана “Рутени на Буковині” свідчить про тривалий і постійний науковий інтерес дослідника до сусідів-українців, як, між іншим, і до інших етносів Буковини: вірмен [41], євреїв [42], липован [43].

Ареал дослідження праці охоплює українські села Буковини з переважанням конкретних прикладів із сіл Прутсько-Дністровського межиріччя. Протягом 15 років Д. Дан служив священиком в українських селах Буковини (Южинець, Лужани) і, за його словами, досконало оволодів усною українською мовою та письмом [44, с. 1–2]. Це допомогло етнографу зібрати різноманітний інформаційно насичений матеріал із багатьох сусідніх сіл.

Праця Д. Дана була для свого часу своєрідним довідником термінології культури та побуту українців Буковини. Особливо самобутніми виглядають прислів'я, наведені в останньому розділі книги. Вони віддзеркалюють різні сторони життя українського села: чи це стосується повсякденних турбот

хлібороба: “В жнива дав би жінку за один вітер”, “На пшеницю треба пшеничного поля, широкого току і вузького міха”, “Гірко роби, будеш солодко їсти”; чи торкаються його сімейного життя: “Яке їхало, таке здибало”, “На чужі ручки знайдуться онучки”, “Майстер до чужих тайстер” [4, с. 5] та ін.

Серед румунських дослідників етнографії Буковини кінця ХІХ – 40-х років ХХ ст. виділяється Л. Боднереску, уродженка з буковинського молдавського села Бояни, що розміщене в Нижньому Буковинському Попрутті. Педагог за освітою, вона значну частину свого життя віддала педагогічній праці у гімназіях Чернівців, Сторожинця, Кимполунга.

Л. Боднереску займалася також збиранням і публікацією матеріалів про календарні звичаї та обряди, весільну обрядовість, матеріалів з усної народної творчості та робила огляд історико-краєзнавчих досліджень І. Пашкана, І. Сбієри, І. Порумбеску.

Особливе зацікавлення й сьогодні викликає її праця, опублікована німецькою мовою, – “Деякі румунські Великодні звичаї. Фарбування Великодніх писанок”, яка вийшла у світ у 1908 р. [40].

Однією з останніх етнографічних праць Л. Боднереску була монографія “Деякі румунські звичаї до Різдва та Нового Року” (Чернівці, 1943).

Часто свої публікації у буковинських періодичних виданнях “Пробудження”, “Фет-Фрумос”, “Буковинська гезета”, “Батьківщина”, “Час” вона підписувала псевдонімами (Agaton, Aristides, Gratiela, Orion, Tiberius, Un plugar, Un satean та ін.).

Другий період в історії буковинської етнографії відноситься до 20-х – 40-х років ХХ ст. Після Першої світової війни етнографічні дослідження українців на Буковині дещо призупинилися. Терен краю опинився під владою боярської Румунії, яка всіма засобами намагалась денаціоналізувати українців, перетворити їх у румунів.

Певні етнографічні розвідки про українців Буковини від цього часу ми маємо в працях румунських істориків (І. Ністор “Національна боротьба на Буковині”, 1918, “Українська проблема в світлі історії”, 1934; С. Чобану “Румунсько-українські культурні відносини”, 1938), українських дослідників, які проживали поза Буковиною (В. Білецька “Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация”, Львів, 1929; В. Кубійович “Пастушество Буковини”, Львів, 1935) та польських науковців (Й. Фальковський “Західне пограниччя Гуцульщини. Долинами Прута, Бистриці Надвірнянської, Бистриці Солотвинської та Ломниці”, Львів, 1937).

Третій період – 50-ті – перша половина 70-х років. Встановлення радянської влади на Буковині привело до зміни ідеологічних засад наукових досліджень. Прорумунський вплив на культуру буковинців замінюється загальнорадянським, марксистсько-ленінським, коли повсюдно пропагується загальнонаціональна культура й ідеологія, яка мала на меті формувати “єдину радянську людину”. Відповідно й етнографічні дослідження були спрямовані переважно на показ інтернаціоналістських рис у культурі

минулого й сучасності. Предметний профіль етнографічної науки звужується, спостерігається відірваність етнографії від життя.

У цей період публікується багато праць, які пропагують інтернаціоналізм як спосіб життя: “Розквіт Буковини під зорею Радянської влади” (1957), “Розквіт буковинського села” (1970) та ін., де використовувався вибірковий етнографічний матеріал із Буковини. Лише поодинокі праці стосувалися традиційної культури, та й то в таких ділянках, які були рудиментами давнини без перспективи продовження у майбутньому, констатували наявність у минулому певних традиційних рис побуту: “Народний одяг Західних областей УРСР” (1956), “З народного одягу Чернівецької області” (1960), “Народна землеробська техніка українців” (1971) та ін.

Певний внесок в етнографічне дослідження українців Буковини зробили в цей період науковці української діаспори. У 1956 р. за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського опублікована книга “Буковина – її минуле і сучасне” (Париж – Філадельфія – Детройт), в якій містяться й етнографічні матеріали. Так, розділ “Національно-соціальний склад та економічне становище Буковини” підготував Д. Квітковський, розділ “Народний побут” – Л. Бурачинська [6]. У Канаді в 1955–1963 рр. С. Килимник опублікував велику працю (5 томів) з календарної обрядовості українців “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні” (Вінніпег – Торонто) [7], де залучено і буковинський етнографічний матеріал. З проблем дослідження народного одягу буковинців у 1960 р. було опубліковано статтю Я. Прилипка “З народного одягу Чернівецької області” [29].

Четвертий період – остання чверть ХХ – початок ХХІ ст. Певне позбавлення етнографічних досліджень спостерігається з середини 70-х років. Проводяться етнографічні розвідки з окремих проблем етнографії та комплексні дослідження: “Розвиток міжетнічних зв’язків на Україні” (1975), “Локальні особливості одягу гуцулів кінця ХІХ – початку ХХ ст.” (1975), “Особливості традиційного жіночого одягу Буковинського Поділля” (1976), “Новорічні свята українців. Традиції і сучасність” (1978), “Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” (1983), “Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження” (1987), “Матеріальна культура населення Північної Буковини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.” (1989) та ін.

Український етнолог, якого по праву можна назвати батьком сучасної української етнології, В. І. Наулко у процесі дослідження міжетнічних зв’язків на сторінках згаданої вище монографії “Розвиток міжетнічних зв’язків на Україні” не раз використовує експедиційний етнографічний матеріал та статистичні дані з північнобуковинського краю. Зокрема, він констатує найбільшу спорідненість матеріальних культур східнороманського та українського населення, незважаючи на те, що в Чернівецькій області перебувають досить компактні масиви молдован та румунів і, здавалося б, риси етнічної самобутності повинні зберігатися стійкіше. Зокрема, спільні

риси простежуються в народній архітектурі, традиційному одязі українців та молдован Буковини [27, с. 193, 197, 253].

У 80-ті роки ХХ ст. публікується багато праць радянського ідеологічного спрямування: “Інтернаціональне в радянських традиціях, святах і обрядах” (1983), “Свята, обряди, ритуали у трудовому колективі” (1984), “Радянські традиції свята та обряди” (1986) та ін.

З проголошенням незалежності України і зміною методологічних засад української етнографії відзначаються нові якісні зміни в етнографічних дослідженнях населення Буковини. Поряд з вузькопроблемною тематикою проводяться комплексні дослідження матеріальної і духовної культури буковинців.

Розробляються теоретико-методологічні питання етнографії: “Проблеми дослідження й експонування об’єктів матеріальної культури в музеях-скансенах України” (1991), “Методика і техніка етнографічних досліджень етносоціальних процесів на Буковині 70–90-х рр. ХХ ст.” (1996), “Освітньо-виховна та наукова робота етнографічного музею Чернівецького державного університету (80–90-х рр. ХХ ст.)” (1997). Досліджуються питання етногенезу населення Буковинського краю: “Польські поселенці на Буковині” (1992), “Етнічна група українців-гуцулів Буковинської Гуцульщини” (1993), “Людність Буковини давньої доби за писемними джерелами” (1996), “Населення Буковини: короткий етнографічний нарис” (1996), “Виникнення вірменських колоній на Буковині та демографічні процеси в них протягом XIV–XVII ст.” (1997).

Значна увага приділяється дослідженню матеріальної культури: “Полонинське господарство Гуцульщини” (1990), “Поселення та житло українців Івано-Франківщини та Буковини” (1992), “Буковинський традиційний одяг” (1994), “Народний одяг румунів Буковини. Сторожинеччина” (1995), “Культові споруди Буковинської Гуцульщини” (1996), “Агрокультура Буковини 70-х рр. XVIII–30-х рр. ХХ ст.” (1996), “Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність” (1996), “Святкова та обрядова їжа українців Буковини” (1998), “Дівочі та жіночі головні убори українців Буковини XIX – першої половини ХХ ст.” (1999), “Етнографія Буковини”, т. 1 (1999), т. 2 (2001).

Духовне життя буковинців представлене етнографічними дослідженнями: “Буковинська новорічна “переберія” (1992), “Весілля на Гуцульщині” (1993), “Календарна новорічна обрядовість буковинців” (1996), “Новорічні обряди молдован Буковини” (1996), “Буковинський весільний обряд” (1996), “Буковинське народознавство. Громадський і сімейний побут” (1998), “Дохристиянські витоки і слов’янські паралелі шлюбної обрядовості молдован Верхнього Попруття” (1998).

Розроблялися також наукові проблеми вірувань, повір’їв, міфології: “Православні свята на Буковині” (1993), “Топонімічна легенда про Аннину гору на Буковині: міфологічні мотиви і сліди язичницьких культів”, “Бог-громовержець слов’янської міфології і його індоєвропейські паралелі” (1997), “Повір’я та легенди, зв’язані з поховальною обрядовістю” (1997),

“Матрімоніальна ворожба у молодіжній зимовій обрядовості українців Карпат” (1998), “Традиційні уявлення українського населення Буковини та Хотинщини про відьом та упирів” (1998), “Релігійне життя вірменських громад Буковини за доби середньовіччя і нового часу” (1999).

У полі зору буковинських етнографів знаходились і наукові проблеми етнології народів інших країн: “Українці-канадці: проблеми і перспективи” (1990), “Національно-культурний розвиток українців Західної Канади у 70–80-х рр. ХХ ст. Досягнення, проблеми, перспективи” (1991), “Українці Канади на порозі ХХІ ст.” (1997), “Українці Сибіру: стан, проблеми та перспективи” (1999), “Початок грецької та української еміграції до Канади: історичні паралелі” (1999), “Еміграція українців в Росію в ХVІІІ–80-х рр. ХХ ст.” (1999).

Етнографічними дослідженнями Буковини в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. займалися: М. Вишневський, І. Воротняк, А. Гостюк, В. Демченко, Л. Звенигородська, С. Золотухін, Г. Кожолянко, О. Кожолянко, Я. Кожолянко, О. Корнілович, М. Костишина, О. Курочкін, А. Мойсей, В. Мотрюк, Т. Ніколаєва, О. Осіп'ян, А. Павлюк, В. Павлюк, М. Рубанець, І. Рудницька, Й. Сележан, Г. Спатару, І. Чеховський, М. Чучко, Ю. Шестаков, Н. Юсова, А. Яківчук та ін.

Ряд наукових праць з буковинознавства 90-х років ХХ ст. стосується теоретичних проблем. Це праці наукового етнологічного рівня, в яких спостерігається перехід від простої описовості до аналітичності в поясненні різних етнічних процесів.

Що ж до етнографізму, який спрощено тлумачить проблеми етнічності та традиційної культури, закликає підтримувати лише архаїчні форми культури на противагу інноваційним, то він у сучасній буковинській етнографії зустрічається все рідше.

Етнографічне буковинознавство, турбуючись про відродження прогресивних національних символів, бачить своїм завданням прилучення всіх націй, які живуть у краї, до прогресивних культурних інновацій при збереженні своєї національної ідентичності. Національний набуток має все-таки бути основою розвитку народу, в іншому випадку такий народ не має майбутнього. Український етнолог А. Пономарьов у праці “Українська етнографія” (1994) з цього приводу писав: “Народ зобов’язаний зберегти свій національний набуток, бо лише у такому разі він зуміє внести в загальну скарбницю народів щось своє, неповторне, без чого неможлива світова єдність. У цьому, а не в тому, щоб “бути як всі”, і полягає його інтернаціональний обов’язок. Той, хто забуває про це, не тільки уражає національне почуття іншого народу, але й шкодить самому собі, бо відмовляється від того, що належить усім...” [28, с. 20].

Серед недостатньо обізнаних людей можна почути висловлювання, що вивчення і пропагування традиційної, переважно селянської, культури є меншовагартісним, бо цивілізація й урбанізація давно перекрыли селянську традиційну культуру. Такі висловлювання не мають абсолютно ніякого підґрунтя і є скоріше невіглаством, оскільки давня традиційна сільська

культура містить у собі вічні моральні цінності, врегульовану систему вірувань, обрядів, звичаїв, відносин людей у громадському та сімейному житті. Засвоєння й використання цих цінностей, що стали національними, є запорукою прогресу народу. Вони повинні бути складником національної, державницької ідеї в Україні, яка через понад десятирічний період існування незалежної України все ще кінцево не сформульована і на державному рівні не затверджена.

Український філософ, етнолог і санскритолог В. Шаян у праці “Віра предків наших” (опублікована у 1987 р., через 13 років після смерті автора) писав: “...українська пісня, українські обряди, звичаї, українська ноша, українська писанка, вишивка, колядка, щедрівка, гаїлка, чи навіть коломийка, аркан і гопак, українське весілля чи похорон, – вони зберегли своєрідність і свідомість нації. Бо всі ті вияви це не тільки зовнішні форми, не тільки самі краски і сама поведінка, а й зовнішній вияв суспільного світогляду і віри, головно – вияв тієї утаєної краснотворчої, життєтворчої та історіотворчої сили, що зберігається на дні душі нації і є джерелом її життя, якимсь таємничим правзором і ідеалом” [37, с. 431].

Основним завданням науки етнології на Буковині й далі залишається дослідження матеріальної та духовної культури українців, румунів, молдован, росіян, поляків, німців і представників інших етносів у краї, проблем етногенезу та етнологічні дослідження буковинців у діаспорі.

1. Бостан Г. К. Українсько-молдавські паралелі в старовинній та сучасній весільній обрядовості // Нар. творчість та етнографія. – 1971. – № 6.
2. Вовчак А. Українське народознавство на сторінках журналу “Am Ur-Quell” (1890-1896) // Народознавчі Зошити. – Л., 1998. – Зош. 2 (20).
3. Гнатюк В. Огляд праць Р. Ф. Кайндля // Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Л., 1901. – Т. 41. Кн. 3.
4. Дан Д. Буковинско-руски народни пословицѣ // Буковински Вѣдомости. – 1895. – Ч. 10.
5. Ебергард Г. Між народознавством та історією. Про сприйняття праць Р. Ф. Кайндля // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 3 (За доповіддю, виголошеною на конференції “Буковина-мій рідний край”, Чернівці, 17 травня 1998 р.).
6. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне. – Париж; Філадельфія; Детройт, 1956.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – 2-е вид. – Вінніпег; Торонто, 1964. – Т. 1.
8. Кожолянко Г. Етнографія Буковини. Проблеми, методи, методологія // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології та етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 2.
9. Кожолянко Г. Етнографія Буковини другої половини ХІХ–ХХ ст. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2000. – Вип. 2.

10. Кожолянюк Г. Етнографічні дослідження Буковини в період перебування краю у складі Австро-Угорщини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 3.
11. Кожолянюк Г. Раймунд Фрідріх Кайндль—етнограф Буковини // Матеріали краєзнавчої конференції. – Чернівці, 2001.
12. Кожолянюк Я. Буковинський традиційний одяг. Traditional Dres of Bukovina. – Чернівці; Саскатун, 1994.
13. Козарищук В. Буковинско-руски примовки // Буковински Ведомости. – 1896. – 9 іюня.
14. Козарищук В. М. Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ // Наука: Ежемесяч. иллюстрир. ж-л для рус. народа за 1890-й годъ. Годъ издания 18. – Вена, 1889; Годъ издания 19. – Вена, 1891.
15. Козарищук В. Средства къ поднесенію нравственного и материального благосостоянія народа горского // Candela. Foaie bisericeasca-literara. Anul 1894. – Cernauti, 1894.
16. Кольбенгаер Е. Взори домашнього промыслу на Буковині. – Чернівці, 1912.
17. Кордуба М. Розвідки Д-ра Раймунда Фрідріха Кайндля з етнографії руської // Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Л., 1896. – Т. 11. Кн. 3.
18. Купчанко Г. Наша родина. – Відень, 1897.
19. Купчанко Г. Некоторые историко-географические сведения о Буковине. – К., 1875.
20. Масан О. Приятель українського народу (Р. Ф. Кайндль та його “Гуцули”) // Кайндль Р. Ф. Гуцули. Їхнє життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000.
21. Масан О. Літописець Чернівців // Масан О. Чеховський І. Чернівці: 1408–1998: Нариси з історії міста. – Чернівці. 1998.
22. Мойсей А. А. Сіміон Флоря Маріан – етнограф Буковини. – Чернівці, 2003.
23. Мойсей А. Культура і побут буковинців у дослідженнях Л. Боднареску (1872–1945) // Буковин. історико-етнолог. вісн. – Чернівці, 2002. – Вип. 4.
24. Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Л., 1991. – Т. 223.
25. Манастырській А. Православни церкви въ Буковине // Candela. Foaie bisericeasca-literara. Anul 1897. – Cernauti, 1897.
26. Мороз М. О. Кайндль Раймунд Фрідріх // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2.
27. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). – К., 1975.
28. Пономарьов А. П. Українська етнографія. – К., 1994.
29. Прилипко Я. П. З народного одягу Чернівецької області // Нар. творчість та етнографія. – 1960. – № 1.
30. Салогуб А. Етнографічні дослідження Р. Ф. Кайндлем українців Порикарпаття та Гуцульщини // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології та етнології. – Чернівці, 2003. – Т. 2.

31. Троян С. Р. Ф. Кайндль і консолідація німецтва у Карпатському регіоні // Буковина – мій рідний край: Матеріали II історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці, 1997.
32. Франко І. Рец. На : Prof. Dr. Raimund Fr. Rfindl. Die Bukowina inden Jahren 1848 und 1849 // Osterreichisch-Ungarische Revue. – Wien, 1899. – Bd. 25.
33. Фрунчак С., Фантух А. З археологічної спадщини Раймунда Фрідріха Кайндля // Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Л., 1998. – Вип. 7.
34. Чучко М. Етнографічне вивчення Буковини представниками місцевого православного кліру в кінці XIX – на початку XX ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2003. – Т. 1 (15).
35. Чучко М. Етнографічне вивчення українського населення Буковинських Карпат Василем Козарищуком // Буковинський історико-етнолог. вісн. – Чернівці, 2003. – Вип. 5.
36. Шестаков Ю., Пирог У. Г. К. Кожолянюк – дослідник етнографії Буковини // Буковинський історико-етнолог. вісн. – Чернівці, 2003. – Вип. 5.
37. Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987.
38. Шаян В. Проблема української віри // Орден (Лондон, Англія). – 1946. – № 6.
39. Blas̃ A. Raimund Fridrich Kaindl (1866-1930). Leben und Werk. – Wisbaden, 1962.
40. Bodnărescu L. Câteva datini de paști la români. Încondeiatul ouălelor de paști în culori. – Cernăuți, 1908.
41. Dan D. Armenii orientali din Bucovina. – Cernăuți, 1891.
42. Dan D. Evreii din Bucovina. Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric. – Cernăuți, 1899.
43. Dan D. Lipovenii din Bucovina – Cernăuți, 1894.
44. Dan D. Rutenii din Bucovina (schiță etnografică). – Cernăuți, 1913.
45. Documente priviore la istora Romanilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. – Bucuresci, 1876. – Vol. 7, 1750–1818.
46. Kaindl R. F. Ethnographische Streifzuge in den Ostkarpaten. Beitrage zur Hausbauforschung in Oesterreich. – Wien, 1898.
47. Kaindl R. F. Haus und Hof bei den Huzulen. Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich // Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien. – Wien, 1896. – Bd 26.
48. Kaindl R. F. Manastyrski A. Die Ruthenen sn der Bukowina. – Czernowitz. 1889. – Th. 1; 1890. – Th. 2,

**Качкан В. ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ТА ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЗЕНОНА КУЗЕЛІ // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5-6. –
С.11.**

Зенон Кузеля (23. 06. 1882, с. Поручин Бережанського повіту на Тернопільщині – 24. 05. 1952, м. Париж) – визначний фольклорист, етнограф, бібліограф, мовознавець, лексикограф, історик, редактор, видавець, просвітницький діяч. Освіту здобув у Львівському (1900–1901) та Віденському (1901–1906) університетах. У студентську пору очолював студентське Товариство “Січ” у Відні (1902–1904), був редактором ювілейного альманаху цього Товариства, професором Українського вільного університету, а з 1909 р. викладав у Чернівецькому університеті українську мову, там же редагував газету “Україна” (1912–1914), а згодом у Зальцведелі (Німеччина) – журнал “Шлях” (1919–1920).

У часи Першої світової війни з 1916 року провадив культурно-просвітницьку працю у таборі полонених у Зальцведелі, редагував табірні видання “Вільне Слово”, “Шлях”.

З 1920 року – у Берліні протягом 1921–1923 років редагував газету “Українське Слово”, продукцію видавництва “Українська Накладня” та “Українське Слово”, був кореспондентом щоденної газети “Діло”. З 1926 року З. Кузеля – професор Українського наукового інституту (Берлін), редактор його бюлетеня “Kulturberichte” та інформаційного органу “Цстигордіше Корреспонденз”, з 1930 до 1936 року – голова Союзу закордонних журналістів. Після 1939 року проживав у Франції, Баварії (з 1945 року він – активний учасник підготовки першої частини “Енциклопедії українознавства”). З 1949 року до 1952 З. Кузеля очолював європейський осередок НТШ у Сарселі1.

З. Кузеля, як уже відзначалося, був людиною надзвичайно широких захоплень і знань, глибокої освіченості, ерудиції. На полі української науки він залишив значний слід етнографа, історика літератури і науки. Відомо, що влітку 1904 р. за дорученням НТШ у Львові і Товариства австрійської етнографії у Відні було організовано наукову експедицію для антропологічно-етнографічного дослідження Бойківщини. До її складу ввійшли І. Франко, Ф. Вовк, П. Рябков та З. Кузеля. Експедиція працювала з 18 серпня до 24 вересня, і, як пише І. Франко, тільки два учасники – Вовк та Кузеля – працювали безперервно. На основі зібраних матеріалів постали цікаві розвідки та студії2.

Вірування і забобони, спосіб виховання дитини в українському селі, забави, щоденні заняття, становище в родині й громаді, гігієна – ці та ще деякі інші зацікавлення розкривають багатоаспектну тему “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”3. Матеріали, нагромаджені збирачем і етнографом Марком Грушевським переважно у містечку Суботів та сусідніх слободах, згруповані за науковим принципом. Незаперечна цінність книжкового видання ще побільшується завдяки зусиллям З. Кузелі. Власне, він так опрацював матеріали збирача, що, як зазначав у рецензії І. Франко, до

кожного важливішого моменту в студіях над українською дитиною “додавав або пояснення про етнологічні зв’язки свого моменту з міжнародними чи місцевими явищами в різних краях і у різних народів, або реєстри книжок, де говориться про такі самі явища”. Рецензент справедливо вважає, що практично З. Кузеля зробив усе, що “може дати сучасний стан науки для дослідження і вистудіювання тих явищ, таких многоважних для розуміння традиції і життєвих звичок народу”⁴.

З. Кузеля опрацював значну кількість зібраних на півдні Київщини матеріалів до теми “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”, написав у жовтні 1907 р. передслово, а також розлогу розвідку “Про студії над дітьми” й умістив у 9-му томі “Матеріалів до українсько-руської етнології” (Львів, 1907. – 144 с.). У попередньому томі зібрано матеріали, що обіймають життя дитини від хрестин до пастушої пори, приблизно до 9–10 років.

Автор-упорядник, покликаючись на власний збирацький досвід, звертається до всіх фольклористів, етнографів із закликом систематично записувати та опрацьовувати зібрані записи.

Спираючись на найважливіші праці О. Потебні, М. Сумцова, Х. Ящуржинського, В. Ястребова, П. Іванова, А. Малинки, М. Дерлиці, Д. Лепкого, Г. Коваленка, К. Горницького, В. Доманицького, В. Боцяновського, В. Милорадовича та інших дослідників, автор справедливо узагальнює, що слабо вивчені народна дитяча медицина, роль дітей в усній словесності, дитяча література як поле наукових обсервацій. З. Кузеля, як це помітив І. Франко, створив “дуже цінний речевий і бібліографічний образ новочасних студій про дитину (пайдологію) і новочасних праць на користь якнайкращого виховання дітей”⁵.

Із фольклорно-етнографічних досліджень З. Кузелі зверну увагу на таку малознану працю, як “Слов’янські балади на тему: хлопець перебирається в жіночу одіж або каже занести себе в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести” (Відень, 1906. – 38 с.).

Мотив перевдягання хлопця у жіночий одяг з метою зведення дівчини йде із середніх віків і на Заході став предметом різних народних поем, балад та переказів, згодом примандрував до Східної Європи. Слов’янські ж балади на цю тему нічого оригінального не витворили, вони, по суті, варіюють, видозмінюють відомі сюжети, будуючись, зрозуміло, на конкретних етнічних особливостях.

З. Кузеля як глибокий знавець уснопоетичної творчості різних жанрів проводить дослідження згаданої сюжетної лінії зіставним методом, тобто порівнює тексти і варіанти із збірок А. Вольфа (Відень, 1814), Й. Ербена (Прага, 1886), Ф. Сушіля (Брно, 1860), Я. Коллара (1835), Й. Челяковського (Прага, 1822), Ж. Паулі (Львів, 1838), В. Фракная (1841), Е. Жудая (Відень, 1898), У. Губера (Загреб, 1904), М. Драгоманова (Київ, 1886), В. Гнатюка (1899), Я. Головацького (Москва, 1878), В. Караджича (1866) та інших етнографів, фольклористів, міфологів і робить висновок, що словацький варіант є найкоротший і розгортає тему у найосновніших рисах; що цей

варіант – один з первісних. Аналогічні чеські варіанти фіксують значно ширші і розлогіші епізоди. Автор має цілковиту рацію, коли стверджує, що “Балада про Матвія” перейшла від словаків до угорських українців, відтак поширилася в Галичині і далі. Дослідник, спираючись на найдавніші писемні джерела, простежує романські, італійські, німецькі та інші зразки.

Результатом історико-порівняльного методу є низка наукових висновків, що не втратили значення і в наш час: 1) народна поезія європейських народів “виказує велике багатство подібних мотивів, які повторюються у всяких відмінах (тут: у варіантах. – В. К.) у ріжних народів і перехрещуються дуже часто так, що часом тяжко розпізнати їх свояцтво, що дуже часто годі рішитися, чи приймати дане оброблене за окремий твір, витворений під впливом пануючих поглядів і курсуючих оповідань, чи дійсно згодитися на просте запозиченє... Про самостійно витворене не можна дуже часто думати, особливо коли ся схожість не відноситься до одного якогось незначного моменту, лише до цілої ситуації або навіть до цілої теми; з другого боку, бракує часто даних, які б дозволяли нам привести аналогічні твори в ближчу залежність, коли їх відділяють більші простори або коли посередині народи не стояли зі собою в зносінах. Слов’янська балада стає в тім цілім ряді варіацій одної популярної теми лише звичайним огнивом – і то не одним із найперших”; 2) аналізований баладний сюжет належить до найдавніших і найрозповсюдженіших на європейському континенті; мотив перевдягання чоловіка у жіночий одяг є “лишень частиною” баладного циклу і є найуживанішим у сюжетотворенні саме в середньовічних темах; наші балади “передають тільки загальнорозповсюджені середньовічні мотиви: думка про історичний підклад у баладах (про Матвія, Каріняно, Валєєвана та ін. – В. К.) не має найменшої правдоподібности... Де повстали сі мотиви, сього не можна рішучо сказати”.

Наукова тема традиційності народних вірувань – одна з тих, якій З. Кузеля надавав уваги⁷.

Поринаючи у старі книги, урядові звіти й акти, аналізуючи багатий архівний матеріал, дослідження О. Потебні, В. Антоновича, О. Левицького, Ф. Зубрицького, Я. Головацького, І. Вагилевича, І. Франка, Ф. Крауса, О. Шелля, Й. Негеляйна, М. Сумцова, П. Чубинського, А. Лебедева, М. Драгоманова, В. Гнатюка та інших, З. Кузеля показує, як ця тема розкривається у фольклорно-етнографічних студіях учених різних країн. Цікаво, що наукові спостереження й висновки вчених, а також і З. Кузелі, й нині не можуть бути відкинуті, бо таки віра “у поворот мерців з другого світа знана майже без виїмку на цілій просторони нашої землі...” (Причинки до народних вірувань з початком XIX ст. ... – С. 2). Автор подає чимало фактичного матеріалу у примітковому посторінковому банку, чим і націлює дослідників на можливе продовження розробки теми.

Однією з важливих граней етнокультурної діяльності З. Кузелі є його теоретично-методична праця, популяризація фольклорно-етнографічного набутку окремих представників української та світової науки. З цього поля варто звернути увагу на такі студії та розвідки: “Наші сільські оповідачі”

(Січ: Альманах / Упоряд. З. Кузеля, М. Чайківський. – Львів, 1908. – С. 237–241), “Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів” (Чернівці, 1909. – 17 с.), “Лист Ол. Гатцука до Мікльошича” (ЗНТШ. – Т. 66. – С. 1–4), “Угорський король Матвій Корвін в слов’янській усній словесности, розбір мотивів, зв’язаних з його іменем” (Там само. – Т. 67. – С. 1–55; Т. 68. – С. 55–82), “Борис Грінченко як етнограф” (Львів, 1910. – 31 с.), “Ярмарки на дівчата: Причинок до української етнології” (ЗНТШ. – Т. 118. – С. 321–332), “Причинки до етнографічної діяльності Опанаса Васильовича Марковича” (Львів, 1925. – 12 с.).

Так, розмірковуючи над складниками створених народом казкових сюжетів, З. Кузеля веде мову про “спосіб представлення і кольорит”, “основну тему”, “споріднені мотиви” тощо. Кладучи казковий матеріал, його варіативність у пряму залежність від освіти, стану, віку, цілей творення оповідачем, учений згадує, як зустрічі з казкарями, іншими носіями уснопоетичних скарбів духовної культури через їхні “чудові твори духа” впливали на нього, формуючи науковий світогляд, високу моральність (“...не одна гадка, що нині увійшла в склад мого світогляду, запала тоді в моє серце”) (Наші сільські оповідачі. – С. 238). Зробивши схематичні записи у Жукові на Тернопільщині 28 березня та 24 вересня 1899 р., З. Кузеля подає цікавий фрагмент до характеристик таких носіїв і творців фольклорних сюжетів, як Дмитро Шагай та Михась Білик.

Невелика за обсягом праця “Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів” розкриває перед початківцем основні теоретичні засади фольклорно-етнографічної діяльності, слугує значним методичним підґрунтям. Не меншою цінністю є і подана бібліографія підручково-посібникової літератури, фольклорних збірників та наукових розвідок як українських, так і зарубіжних дослідників, спеціальних журналів, інших періодичних видань (понад 100 позицій). Наприкінці публікується “Квестіонар (Запитальник. – В. К.) у справі записування похоронних звичаїв”, а також “Квестіонар у справі збирання народних загадок”.

У цьому ряду варто назвати й іншу невеликого обсягу студію З. Кузеля, у якій він, власне, подав деякі нові матеріали до етнографічної діяльності О. В. Марковича, зокрема його лист від 31 серпня 1858 р. до редактора “Черниговских губернских ведомостей” Олександра Шишацького-Іллича.

На терені фольклорно-етнографічної науки З. Кузеля виявляв найширший інтерес: він не тільки писав фундаментальні дослідження і розвідки, а й завдяки добрим знанням провідних європейських мов простежував різні аспекти науки у багатьох країнах, писав тематичні огляди та оперативні рецензії у спеціальній та загальнодоступній пресі. Найактивнішим періодом є 1903–1906 роки, коли З. Кузеля на сторінках ЗНТШ буквально з номера в номер публікує огляди, рецензії на фольклорно-етнографічні книги, окремі дослідження журнального типу, готує бібліографічні огляди фольклорних, етнографічних вітчизняних і зарубіжних часописів. З найважливіших публікацій зверну увагу на такі: “Антропозологічні й археологічні часописи за рік 1903” (ЗНТШ. – Т. 63. – С.

1–20), “Етнографія в часописах за рік 1903” (Там само. – Т. 64. – С. 1–17), “Антропологічні і археологічні часописи за 1905 рік” (Там само. – Т. 77. – С. 183–202), “Етнографія в західноєвропейських часописах за 1905 рік” (Там само. – Т. 78. – С. 179–202; Т. 79. – С. 165–210), “Етнографія в західноукраїнських часописах за 1906 рік” (Там само. – Т. 85. – С. 159–190), “Етнографія в західноукраїнських часописах за 1906 рік”. Часописи територіяльні (Landeskunde) й історичні. Часописи історично-літературні, фільологічні і педагогічні” (Там само. – Т. 87. – С. 102–165), “Антропологічні й археологічні часописи за 1906 рік” (Там само. – С. 189–205; Т. 88. – С. 189–198). Чимало оглядів, рецензій, дискусійних дописів, реплік, спростувань з питань етнокультури вміщено З. Кузелею на праці німецьких, іспанських, польських, чеських, російських дослідників. Так, з німецьких етнографів, фольклористів у поле його обсервацій потрапляють праці Г. Плосса, А. Вайсберга, Ф. Органа, Д. Петтерманса та ін. Для прикладу, неабиякий інтерес у науковців викликали відгуки З. Кузелі на книги, окремі часописні публікації: Ф. Брауна “Разысканія в области готославянских отношеній” (СПб., 1889. – 392 с.) (ЗНТШ. – Т. 54. – С. 1–36), “Archiv für Anthropologie im Jahre 1903” (Там само. – Т. 63. – С. 7–9), Г. Баба “Geschlechtsleben, Geburt und Missgeburt in der asiatischen Mythologie (Zeitschrift für Ethnologie. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerkunde)” (Там само. – Т. 85. – С. 191–193), Е. Лемке “Das Fangteinschensoiel” (Там само. – С. 234, 235), Р. Андрее “Der Ursprung der amerikanischen Kulturen. Ein Überblick (Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft von Wien, 1906)” (Там само. – Т. 87. – С. 206, 207), Ф. Ріттера “Einwanderung – und Besiedlungsverhältnisse der Vereinigten Staaten von Brasilien im Jahre 1910” (ЛНВ. – 1909. – Т. 66. – С. 411–416). З. Кузеля пильно стежив за працями з етнографії, археології, антропології польських учених Е. Маєвського, Е. Богуславського, К. Потканського, Ю. Кулаківського, В. Кетчинського, Е. Весловського та ін. Неабияку цінність мають доповнення З. Кузелі до рецензованої двотомної німецькомовної праці Е. Богуславського “Історія слов’ян” (Краків; Варшава. – 1888. – Т. 1; 1889. – Т. 2) (ЗНТШ. – Т. 52. – С. 1–25), до виголошеного Ю. Кулаківським у Києві 1899 р. на XI археологічному з’їзді реферату “Карта Європейської Сорматії” (Там само. – Т. 54. – С. 1–36). З праць російських учених привернули увагу З. Кузелі дослідження В. Ключевського “Боярская дума древней Руси” (М., 1902. – 3-тє вид.) (Там само. – Т. 56. – С. 4–6), А. Веселовського “Из истории древних германских и славянских передвижений” (Там само. – Т. 57. – С. 18–36), Є. Голубинського “История русской церкви” (М., 1901. – Т. 1. – 968 с.) (Там само. – С. 4–18).

З. Кузеля полишив помітний слід в історії культури, науки. У його творчому доробку – значна кількість публіцистичних виступів культурологічної проблематики у періодичних виданнях, вагомий внесок у редакторсько-видавничу справу та організацію газетно-журнального процесу. А ще до цього набутку потрібно долучити його мовознавчу та скрупульозну бібліографічно-упорядницьку працю, аби бодай наблизитися до спроби осягнути обшири діяльності цього визначного вченого.

Проблемно-тематичні обрії зацікавлень, жанрове розмаїття потверджують глибоку обізнаність, компетенцію З. Кузелі. Він як історик розмірковує над проблемою колишніх слов'янських територій (Ретра) (літопис політики, письменства і мистецтва: Тижневий огляд за ред. С. Томашівського. – 1923. – 22 груд.), пише про невідомі твори М. Лисенка (Там само. – 1924. – 5 січ.), доповнює упорядковане Б. Лепким (Берлін, 1924. – Біб-ка “Українського Слова”. – Ч. 44) видання творів Я. Щоголіва (Там само), розкриває галицьким читачам основні віхи творчої діяльності визначного вченого-славіста Ватрослава Ягича (Там само. – 19 січ.), спростовує деякі помилкові твердження і доповнює авторів статей місячника музичної культури “Музика” (К., 1923. – Ч. 1–5) (Там само), розкриває цензурні справи 1923 р. у Києві, Харкові, Одесі (Там само). Значно розширює фактичними матеріалами впорядковану О. Яремченком книгу “Основи пластуна з 17 малюнками в тексті” (Берлін, 1923) (Там само. – 26 січ.), оповідає читачам про посереднє між чехами і словаками плем'я чанаків (Там само), повідомляє про долю архіву князя Репніна (Там само. – 2 лют.), акцентує увагу на історико-літературних виданнях Українського наукового інституту книгознавства у Києві (Там само. – 9 лют.), публікує велику антропологічну розвідку-есеї про німецького вченого Фелікса Люшина (Там само. – 16 лют.), нарис про мужицького письменника і громадсько-культурного діяча Арношта Муку (Там само. – 15 берез.), оглядає українські, німецькі, чеські, болгарські, польські часописи культурологічного характеру, аналізує художню цінність перекладу повістей М. Гоголя німецькою мовою (лейпцизькі та берлінські видання 1923–1924 рр.) (Там само. – 1 берез.), репрезентує ряд шевченкознавчих студій про народнопісенні мотиви “Черниці Мар’яни” (Там само. – 8 берез.), про інших українських літераторів: І. Манжуру (Там само. – 19 квіт.), М. Гоголя (Там само. – 26 квіт.).

У полі обсервації вченого – наукові бібліотеки, наукові товариства, оперні, оперетні та інші музичні постановки на європейських сценах, культурні осередки товариств і партій за кордонами України, інші питання.

З. Кузеля має значні публікації з культурологічної проблематики, що розсіпані в періодиці. Так, публікуючи статті про українську видавничу справу й українську пресу у зальцведельському “Вільному Слові”, Кузеля веде значну пропагандистсько-просвітницьку роботу серед полонених українців. Відтак збирає публікації, укладає їх в окрему збірку, до якої долучає і бібліографічний покажчик з українознавства (рік 1918 на Україні. – Зальцведель, 1918. – 40 с.).

З-поміж інших публікацій варто звернути вагу на такі: “Ціль і значінє студентських (кружкових) бібліотек” (Львів, 1910. – 39 с.), “Богдан Лепкий у Німеччині (листопад 1915 – лютий 1926), Промова на святочній академії в “Українським Науковим Інституті” в Берліні” (Діло. – 1933. – 7–8 лип.), “Проф. Стан. Дністрянський як громадянин” (Там само. – 1930. – 14 січ.) та ін.

Перечитуючи та аналізуючи публіцистично-культурологічний пласт творчого доробку З. Кузелі, зверну увагу на документальний есеї, у якому

простежено десятилітню працю Б. Лепкого для українства на терені Німеччини. Б. Лепкий прибув туди в листопаді 1915 р. на запрошення СВУ (на чолі з В. Дорошенком, М. Жуком, М. Меленевським, О. Скоропис-Йолтуховським) для проведення культурно-освітньої роботи серед полонених українців. Така широкомасштабна діяльність СВУ мала помітні наслідки в таборах для українців у Раштатті, Вецлярі, Зальцведелі, змішаних – у Губені, Шпроттаві, Тухелі, Штаргарті та ін. Як стверджує дослідник, у різних таборах перебувало до 200 тисяч українців з України та інших місцевостей.

Професор Лепкий як переконаний патріот-державобудівник був палким прихильником політичної емансипації пригнобленого селянства, ентузіаст-проповідник найбільших естетико-етичних цінностей української культури. Він виступав з палкими промовама, викладами з історії української історії, літератури, культури, демонструючи при цьому велику майстерність укласти високий зміст у популярно-доступну форму. Так, у Раштатті аудиторія слухачів налічувала до тисячі осіб. Чи не найбільший успіх мали його реферати на теми: “Слово про похід Ігоря”, про Володимира Мономаха, Тараса Шевченка, Козаччину, про взаємовпливи європейської та української культур.

Б. Лепкий брав активну участь у вічах, у роботі різних таборових організацій, займався самодіяльним театром, підготовкою концертів, допомагав таборовій газеті “Громадська Думка” (виходила за редакційною участю В. Пачовського), заснував і тривалий час провадив таборову “кустарню” (робітня музичних інструментів, гончарний цех, токарня, рисунковий зал).

Коли ж 1918 року СВУ припинив діяльність у таборах, а з його допомогою ці функції перебрав на себе “Комітет культурної допомоги полоненим українцям в Німеччині”, Б. Лепкий і далі застається серед полонених у Вецлярі. Саме тут народжуються його збірка “Доля” та незрівнянний цикл “Ноктюрн”. З кінця 1918 року Б. Лепкий активізує письменницьку і науково-дослідницьку працю, готує видання творів Т. Шевченка, а з 1919 року активно працює в “Українській військово-санітарній місії” (на початку 1919 року переїздить до Берліна), стає підпоручником місії у Вецлярі, членом зальцведельського “Шляху”, що виходить за редакцією З. Кузелі до осені 1920 року.

З 1921 року, переїхавши до Берліна, Б. Лепкий, за свідченням З. Кузелі, “стає зараз у центрі громадської й культурної праці” (спочатку мешкав на Кірхштрассе 8, відтак – у затишному будиночку у Ванзее): працює в “Українському Червоному Хресті”, займається справами “Української Громади” (двічі обирався головою), один з організаторів “Товариства вищої освіти”, що до заснування “Українського Наукового Інституту” займалося справами молоді. Б. Лепкий очолює окрему матурну іспитову комісію, чим допомагає найздібнішим українцям досягти до вищих німецьких шкіл.

На багатьох берлінських маніфестаціях і концертах Б. Лепкий вражав не тільки українську, а й чужоземну публіку глибокою науковою ерудицією,

ораторським блиском промовця. Особливе захоплення викликали його виклади на курсах українознавства, що відбувалися у приміщеннях українського посольства та “Української Громади”. Саме тут він як член редколегії газети “Літопис”, активіст видавництва “Українське Слово” докладає чимало зусиль, фахового дерзання до виходу у світ творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, Я. Щоголіва, антології української поезії “Струни”. Рівночасно працює з “Українською Накладнею”, де протягом 1922–1925 років вийшли його двокнижжя “Писання”, тетралогія “Мазепа”, зібрання писань М. Вовчка. А як член управи “Курсів заочної освіти”, що діяли при видавництві “Українське Слово”, впорядкував і опублікував граматику української мови.

Блискучу публіцистику, філософську логіку та наукову аргументованість демонструє З. Кузеля у статті “Півстоліття передової праці”, де показано, як під чужими ударами витворювалася незалежницька ідеологія української нації і в яких нелегких умовах ішла боротьба з рутенством, москво- і чужофільством, за творення всеукраїнства. Автор не у пафосно-захвальній тональності, а в ключі тверезо-аналітичного погляду веде мову про газету “Діло”, яка у багатьох з названих аспектів проклала шляхи до прояснення провідних думок, позицій. Газета, на думку вченого і публіциста, була “пробоевим провідником”, “регулятором зростаючих народних сил”. “Діло”, – зазначав у статті З. Кузеля, – було тим осередком і джерелом, з якого виходить новий почин, де творилося нове життя й підготовлялася плянова робота, звідки тисячі розбуджених до нового життя черпали не тільки знання й техніку народної праці, але й так потрібний і неоцінений запал до неї”. Саме в цьому і закодована неабияка популярність видання: газета переходила з рук у руки, від селян і до різнотипної інтелігенції – усіх цікавило, що “пишуть зі Львова”. Громадське читання, дискутування були настільки поширені, що новоприбула хвиля періодики (“Народ”, “Громадський Голос”, “Зоря”, “Руслан”, “Житє і Слово”, “Записки Наукового Товариства імені Шевченка” та ін.) не могла збити високу амплітуду всезагального інтересу до газети “Діло”.

Питання редакційно-видавничої практики, редакторсько-упорядницького та бібліографічного досвіду розкривають сьогодні маловідомі факти. Так, 1903 р. було організовано український німецькомовний часопис “Ruthenische Revue” (редактор Роман Сембратович), після смерті редактора справу ведення журналу перебрав Володимир Кушнір, перейменувавши видання на “Ukrainische Rundschau”. Як пише дослідниця, “журнал перетворився з суто політичного на культурологічне видання. Часопис мав за мету служити роз’ясненню українських проблем, подавати правдивий образ українського народу в усіх сферах духовного життя, а також у галузі політики, народного господарства, науки, літератури та мистецтва” (Федасюк Н. Естетична концепція часопису “Ukrainische Rundschau” (1906–1915) // Українська преса за межами України: Матеріали науково-теоретичної конференції / Упоряд. Н. М. Сидоренко. – К., 1996. – С. 27).

Редактор і видавець В. Кушнір залучив до співробітництва відомих учених, літераторів, мистецтвознавців, таких як З. Кузеля, Д. Дорошенко, М. Лозинський, М. Мочульський, Б. Лепкий, М. Дмитрієв, що “були покликані творити образ України як високоосвіченої, висококультурної нації зі своєю власною історією, традиціями, красним письменством та оригінальною мовою” (Там само).

1908 року у Львові Зенон Кузеля та Микола Чайківський видають альманах “Січ” до 40-х роковин заснування у Відні однойменного Товариства.

Укладачі дотримувалися принципу не брати до уваги партійні переконання та суспільне становище, а, розіславши понад 15 тисяч листів, прагнули роздобути такі дописи, які б об’єднали в альманаховій книзі якнайбільше число січовиків. Дбали укладачі про пам’ятковий характер книги та, основне, намагалися через різнометрові та різножанрові матеріали подати “досить повний образ життя в “Січі” за цілий час її розвою” (с. 3).

Вміщено в книзі, що обіймає 538 с., 50 авторських дописів, значну кількість фотодокументів. Серед авторів – С. Яричевський, М. Грушевський, З. Кузеля, А. Вахнянин, М. Зобков, І. Франко, В. Темницький, В. Кобринський, В. Пачовський, К. Паньківський, О. Грицай, М. Чайківський, О. Назарук, С. Дністрянський, І. Копач, Б. Лепкий, Ю. Лебіщак, І. Бращайко, Г. Цеглинський, О. Турянський, Я. Гординський, Є. Озаркевич та ін.

Того ж року З. Кузеля упорядковує і видає збірник статей під назвою “Історичний огляд життя в студентських організаціях” (149 с.). Із вісімнадцяти статей, авторами яких були О. Назарук, О. Охримович, В. Темницький, В. Цмайло-Кульчицький, Б. Вахнянин, Я. Ганкевич, О. Брилинський, Н. Будка, М. Лаврів, Є. Козакевич, Г. Герасимович, Є. Гайдукевич, М. Чайківський, І. Перепелиця, М. Кордуба, О. Міхновський, В. Сімович, Л. Шепарович, чи не найглибшою та унікальною за предметом дослідження є “Історія віденської “Січі” доктора Зенона Кузелі (с. 81–101). Зазначу, що праця має шість розділів. Для її написання автор послуговувався протоколами Товариства, багатючим листуванням, а з друкованих джерел скористався дослідженнями М. Кордуби “Історія “Січі” (Січ. – Львів, 1898. – С. 5–24), М. Подолинського “Справозданє рочне товариства “Січ” у Відні” (Правда. – 1868. – Ч. 46. – С. 551, 552), значним емпіричним матеріалом з періодичних видань. У результаті маємо дещо переповідний перебіг подій Товариства “Січ” за перші двадцять п’ять років і водночас докладну розповідь за останніх п’ятнадцять літ. Перед читачем розгортаються період заснування та розквіту “Січі” (1868–1877), час нагінки соціалістами (1877–1893), усамостійнення, нарешті – відзначення 40-літнього ювілею.

Неабияку цінність має статистичний матеріал, який є своєрідним барометром. Ось, приміром, 1892 року Товариство налічувало сімнадцять членів, а 1903 – сімдесят чотири; якщо 1892 року бібліотека Товариства налічувала 2318 томів, то вже через рік – 2402; якщо 1895 року було визичено 215 книг, то 1897 – 565; якщо, скажімо, 1895 року Товариство одержало 157 листів, то відправило 630.

1 березня 1916 р. у Зальцведелі (Німеччина) вийшов у світ часопис полонених українців “Вільне Слово”, фактичними редакторами якого були П. Карманський (до 7-го номера, травень 1916 р.), а відтак З. Кузеля (з 49-го номера від 6 липня 1918 р.). З. Кузеля згодом очолив часопис для українців у Німеччині “Шлях” (Зальцведель, Grosser Stegel, 23; 1919–1920 pp.; виходив двічі на тиждень: у середу і суботу. Редагує Комітет Української Військової Місії. Видає Українська Військо ва Місія; в редакції газети були Б. Лепкий, О. Терлецький, В. Мороз; тираж – 3 тис. прим.), що використовувався “як засіб зв’язку між таборами і місією, яка була створена для опікування біженцями і військовополоненими”. Тут друкувалися політичні, історико-соціальні, культурологічні матеріали, твори Т. Шевченка, О. Олеся, Б. Лепкого, ін. (див.: Сидоренко О. Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анований бібліографічний покажчик. – К., 1995. – С. 10, 14, 21).

Яке значення мало в тодішніх умовах друковане слово, писав З. Кузеля, гадаючи зальцведельську “Нову Зорю”: “Вже з кінцем 1915-го року виринула справа власної газети у наймолодшому з таборів, у зальцведельському, де на засіданні “національно-просвітнього гуртка” з дня 15-го грудня вирішено видавати різдвяну одноднівку під назвою “Нова Зоря”. Вибраний для цього редакційний комітет із п’яти членів погодив дуже добре коло справи і, хоч одноднівку прийшлося друкувати у Магдебурзі (власної друкарні ще не було, а зальцведельські друкарні не мали тоді українських черенків), вона вийшла в час у 1500 примірниках та була роздана на перший день свят здивованим зальцведельцям” (Кузеля З. Українські таборіві часописи у Німеччині // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – 2 лют. – С. 48).

Непересічним фактом у творчому здобутку З. Кузеля є його публіцистична брошура “Рік 1918 на Україні”, де у популярній формі розкривається стан української преси, видавництв, шкільництва, культурної роботи в Україні. Для українських полонених додано і короткий покажчик книг з українознавства (62 позиції), – довідникову літературу, окремо словники, книги з української мови, письменства, історії, географії, культури.

1921 р. у Берліні З. Кузеля випустив невеличку збірку “В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка” (31 с.), якою також продемонстрував уміння поєднати історико-літературну, публіцистично-наукову та упорядницьку працю. До видання увійшло кілька віршів Б. Лепкого, одне його оповідання (“Свої”) та чотири науково-популярні студії К. Вишевича “Українська державність у творах Т. Шевченка”, І. Полтавця-Остряниці “Підемо за ним”, І. Петрушевського “Чари рідного краю”, В. Сімовича “Нове народне видання “Кобзаря” Т. Шевченка (з передмовою до читача)”.

З. Кузеля неодноразово засвідчував своє фахове розуміння бібліографічної справи. Цю грань своїх наукових можливостей він блискуче виказує при укладанні ювілейного збірника творів Б. Лепкого з його життєписом, бібліографією творів та присвятами (Берлін, 1924), “Словаря чужих слів (12000 слів чужого походження в українській мові)” (Чернівці,

1910. – 368 с.), “Українсько-німецького словника” (разом з Я. Рудницьким як співробітники Українського наукового інституту в Берліні) (Лейпциг, 1943. – 1493 с.), а також довідникового характеру книг “Україна і церковна унія” (1930), “Handbuch der Ukraine” (1941).

Серед творців західноукраїнської бібліографічної школи З. Кузелю по праву називаємо серед таких найвизначніших учених, як В. Дорошенко, Є. Пеленський, Л. Биковський, І. Калинович, С. Сірополко (див.: Нечиталюк М. Ф. Бібліографічна підготовка журналістських кадрів // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. та повід. міжнарод. наук. конф. 25–26 серп. 1995 р. / Відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 1996. – С. 183). До речі, неабиякі знання З. Кузелі в бібліографічній справі засвідчує його інформаційно-аналітична стаття “Організація науково-інформаційної праці за кордоном” (Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1948).

м. Івано-Франківськ

1 Біографічні відомості див.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. проф. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 4: Перевидання НТШ в Україні. – С. 1225; Погребенник Ф. Кузеля Зенон / Укр. літ. енциклопедія: У 5 т. – К., 1995. – Т. 3. – С. 86; розшукані архівні документи див.: ЦДАЛ. – Ф. 3с/309. – Оп. 1. – Спр. 9. – Од. зб. 185. – Арк. 11–11 зв. (лист від 20. 04. 1926 р. з Берліна до невстановленої особи); Спр. 11. – Од. зб. 243. – Арк. 1–7 (листи З. Кузелі з Відня від 25. 03. 1905, 5. 05. 1906, 2. 06. 1906, 27. 06. 1907 рр., з Микуличина від 24. 08. 1911 р. до І. Раковського у справі видання наукового журналу та з інших питань); Спр. 12. – Од. зб. 270. – Арк. 1? (“У справі Центральної наукової бібліотеки по українознавству в Німеччині” (Берлін, 21 січня 1932 р.); Спр. 67. – Од. зб. 977. – Арк. 81 (лист до НТШ з Берліна від 3. 04. 1936 р. у справі підготовки журнального випуску “Kulturberichte” до свят Т. Шевченка); Спр. 68. – Од. зб. 995. – Арк. 3 (лист З. Кузелі як редактора відділу україністики газети “Czernowitzer Allgemeine Zeitung”); Спр. 105. – Од. зб. 1549. – Арк. 1–12 (“Бібліографія писань Богдана Лепкого. Зложив Зенон Кузеля” (тут лише III частина, літературна; п. 111–239); Спр. 182. – Од. зб. 2807. – Арк. 11 (лист невідомої особи); Спр. 421. – Арк. 13 (листи до НТШ з Берліна від 8. 10. 1916 р.); Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 171. – Арк. 29–30 зв., 42–43 зв. (листи до бібліотеки НТШ з Берліна від 1. 12. 1935 р., 12. 02. 1936 р.); Спр. 182. – Од. зб. 2807. – Арк. 11 (лист з Берліна від 28. 11. 1935 р. до невідомої особи. Із змісту видно, що його адресовано працівникові архіву НТШ); Спр. 227. – Арк. 161–185 (листи до В. Гнатюка за 1906–1916 рр.).

2 Див.: Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 68–99; праця спочатку з’явилася німецькою мовою у віденському журналі “Zeitschrift für österreichische Volkskunde” (1905. – Bd. II. – № 1–2. – S. 17–32; № 3–4. – S. 98–115) під заголовком “Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland”. Український

переклад подав журнал “Жовтень” (т епер – “Дзвін”). – 1972. – № 8. – С. 113–119; № 9. – С. 138–143.

Погребенник В. ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ ЗЕНОН КУЗЕЛЯ
(Наукова розвідка до 120-річчя від дня народження вченого і 50-річчя
смерті з додатком – недрукованими листами З.Кузеля до І.Франка) //
Українознавство. – 2003. - № 1. – С. 274 – 281.

Професор доктор **Зенон Кузеля (1882 – 1952)** – видатний науковий і громадський діяч – належить до тієї могутньої плеяди українознавців-енциклопедистів ХХ століття, що плекала вільну українську науку та репрезентувала її перед світом. Глибокий етнограф і етнолог, який співпрацював у цій царині ще з Хведором Вовком та Іваном Франком; помітний лексикограф, що стояв на сторожі нашого слова; сумлінний бібліограф, – З.Кузеля, на жаль, досі маловідомий на своїй батьківщині. Його ім'я вченого і громадянина справжньої сили духа не лише відсутнє в українських “радянських” енциклопедіях – узагалі було заборонене. Коли ж і згадувалося в солідних виданнях, то не інакше, як у неправомірно-політизованому кон'юнктурному словосполученні “український буржуазно-націоналістичний етнограф”.¹ Тим часом сучасній нашій етнографічній науці, безперечно, бракує ґрунтовних праць Зенона Кузеля, опертих на дійсно дослідницьку методу і солідну джерельну базу (в тому числі наукову західноєвропейську). Так само українське словництво могло б почерпнути чимало цінного для майбутніх своїх видань у принципах, ідеях і матеріалах лексикографічного набутку З.Кузеля. Нарешті, його бібліографічні праці значною мірою стануть у пригоді при втіленні в життя відповідних проектів цієї галузі науки, що в Україні отряслася з політичних сповивачів донедавної доби. З огляду на вищесказане мета пропонованої розвідки про особу і доробок Зенона Кузеля, написаної на основі рідкісних видань і архівних джерел, – докладно висвітлити життєвий і науково творчий його шлях, увести в робітню дослідника, окреслити місце і значення його праць в українській науці. Вона ж, сподіваємося, невдовзі поверне свій історичний борг ученому перевиданням основних праць З.Кузеля, що стало б найкращою формою вшанування його доброї пам'яті.

Зенон Кузеля побачив світ **23 червня 1882 р. на Поділлі** (“красі України”, за образним висловом Лесі Українки) – в селі **Поручині** недалеко від Бережан. Цікаво, що його батько, Франціск, із походження був не українцем, а поляком із-під Кракова. У минулому учасник польського повстання 1863 р., він лісникував у графа Потоцького та запізнався з сестрою сусіди о.Сильвестра Лепкого. Іванна Лепка стала його першою дружиною і матір'ю чотирьох дітей. Зенон – старший із них, син-одинак. Хлопчик ізростав і виховувався як українець, у духовому кліматі висококультурних священицьких родин Лепких (о.Сильвестр, відомий як письменник під

псевдонімом Марко Мурава, був батьком класика новітньої літератури Богдана Лепкого та піснетворця січових стрільців Льва Лепкого) і Глібовицьких (із цього дому походила дружина о.Сильвестра Домна, що разом із своїми братом і сестрою “зробили багато для освідомлення самого Кузеля”).² Ці доми дали багато добрих імен, із якими пов’язуємо культурне відродження Галичини; свояком Глібовицьких, окрім того, був відомий письменник і правник Андрій Чайковський. А в домі о.Сильвестра в Жукові бував І.Франко, – тут по розмові з господарем виник задум його геніальної поеми “Мойсей”. Прецікаві майстерні оповіді панотця про війни і повстання, звичаї і демонологію горян вражали юного Зенона, будили в ньому інтерес до багатющого світу народного “ройового” життя, врешті формували як патріота України. Сам він назвав їх також “першими лекціями історії культури”. Поручинські враження Кузеля зафіксував у збірнику, присвяченому пам’яті Богдана Лепкого: “Це село, ніби музеальний пам’ятник з давніх часів, навівало... дивний чар. Тут була справжня давня Україна з старосвітськими звичаями, казками, піснями, віруваннями, - з усім тим, що деінде перейшло або переходило до історії. Цей дивний чар чарівної старосвітчини давався, зрештою, відчувати й пізніше, коли село трохи “зевропеїзувалося”, і для мене в дитячих літах не було нічого приємнішого, ніж побут на Різдво чи на Великдень у Поручині (з 1888 р. родина Кузель замешкала в Бережанах, де Зенон навчався в народній школі – В.П.). І моя мати... залюбки перебувала в Поручині. Батько Богдана, тоді молодий тридцятилітній священик, з одного боку, старався затримати ту старовину, а з другого – ширив просвіту й культурний побут, освідомлював село. Щодня восени і зимою він був у котрогось з селян на поминках, не спішив додому, просиджував довгі години в розмовах із селянами, і ті розмови були для них суцєю школою. Здібніші хлопці приходили до нього вечорами, він їх учив та давав читати книжки. Між селом і приходством не було ні воріт, ні плота...”³

Національні культурні й народознавчі інспірації названих родин, які собою вже творили вогнища української культури (й не тільки в повітовому масштабі), поруч з впливами іншими, розкритими в біографічному свідченні Б.Лепкого,⁴ саме й спричинилися до вироблення глибоких зацікавлень майбутнього визначного українознавця. Торкалися вони передовсім історичного минулого рідного народу та різних галузей його життя сучасного, витворів творчого духу. Визначалися ж прагненням глибше пізнати народ, щоби в майбутньому стати йому корисним. Із цією метою семикласник Зенон згуртував гімназійних товаришів (мало не всіх) у таємний гурток “Молода Україна”. На цей же час припадають і початок його діяльності як етнографа-збирача, журналістські проби пера. Будучи головою гуртка, редагував його таємні журнали; почав надсилати власні дописи до органу партії народовців часопису “Діло”. Згадана діяльність мала вагу тим більшу, що велася вона в мурах польської гімназії з її нівеляційними щодо українства настановленнями. “Молода Україна”, з якої прийшло в українську науку та письменство кілька відомих діячів (приміром, поет Франц

Коковський), посприяла ранньому дебюту З.Кузелі на полі літературознавчому: на гімназійні вшанування пам'яті великого Тараса він уклав реферат "Голоси європейської критики про Шевченка". На жаль, цей рукопис не зберігся.

З 1900 р. розпочалися річні студії філософії молодим неофітом глибокої науки в Львівському університеті. Уважно слухав виклади таких знаних професорів, як М.Грушевський, К.Студинський, О.Колесса й ін. У першому українському щомісячному студентському журналі "Молода Україна" Кузеля видрукував свою сільветку Марка Мурави, що йому стільки завдячував і сам, і бережанське згуртування патріотичної молоді. 1901-го р. Зенон Кузеля переїхав до Відня. В університеті спеціалізувався зі слов'янської філології (зосібна, в проф. В.Ягича), філософії, мовознавства, етнології, навіть статистики й археології. Працював у комісії, що статистично опрацьовувала результати перепису населення 1900 року. Коли до Відня прибуло кількасот українських студентів, які вийшли з Львівського університету в знак протесту проти опанування ним поляками, розміщував їх у столиці. Прийнявши запрошення голови Наукового товариства ім. Т.Шевченка Михайла Грушевського до співпраці в "Записках НТШ", учений заповнював постійний відділ реферативними повідомленнями з обсягу поточного масиву західноєвропейських етнологічних, археологічних і антропологічних праць. Налагодив також наукові стосунки з відомим етнографічним часописом "Mitteilungen für österreichische Volkskunde". Так що саме Кузеля був одним із тих українських учених, що заходилися здійснювати гасло провідників НТШ про єднання України зі світом на ниві культури та її вивчення.

Поряд із університетськими студіями, практичною роботою і науковими заняттями, він, як натура громадсько небайдужа, маючи вже певний досвід, активно включився в громадську студентську діяльність. З.Кузеля три роки підряд (із 1902 по 1904) обирався головою українського студентського товариства у Відні "Січ", що існувало з 1863 р. Застав його в стані не найкращому (занедбані каса і бібліотека, кепське діловодство), проте час Кузелиного головування став одним з найбільш плідних в історії товариства. Активізувавшись, "Січ" жваво реагувала на складні процеси національного життя під чужинецькою владою, спромоглася підготувати і видати з нагоди свого сорокаліття ювілейний "Альманах". Співредактором цього цінного видання – справжнього літопису студентських українських організацій – був З.Кузеля, доктор філософії (з 1906). Його перу належить уміщена тут фактологічно багата розвідка "Історії віденської "Січі". Залишається згадати, що її автор за заслуги перед цим товариством був поіменований почесним його членом. Підсумовуючи студентську сторінку творчої біографії З.Кузелі, є всі підстави ствердити: "він вміло і корисно для національної справи поєднав у ньому свої наукові зацікавлення – студії і практичне включення в науково-дослідну працю – із суспільними зацікавленнями та актуальними потребами студентського середовища".⁵

Для світоглядного (у плані формування державницько-соборницької настанови) і наукового становлення Кузелі немало важили його перебування

на Наддніпрянщині й зокрема в Києві влітку 1902 р. та участь у трьох антропологічно-етнологічних експедицій в Карпати літа 1904-1906 рр, здійснених під егідою НТШ, Товариства австрійської етнографії й Антропологічного товариства в Парижі. Про першу з них, 1904-го року, написав статтю “Етнографічна експедиція на Бойківщину” Іван Франко. В ній, опублікованій у тридцять шостому томі 50-томного зібрання, серед учасників подорожі згадується “слухач університету в Відні” Зенон Кузеля, котрий, як і Хведір Вовк, працював безперервно, збираючи антропометричні матеріали, знімки типів, одягу та предмети матеріальної культури. “...Експедиція – як за кількістю, так і за якістю проведених вимірювань на живих людях (загалом близько 300), а також за кількістю зроблених фотографій (близько 500) і числом зібраних предметів (з дерева, рогу, соломи, з різних металів, частин одягу, прикрас, моделей) – не лише перевершила все, що досі було зроблено в цій галузі (етнографи і музейні колекціонери досі майже не цікавилися бойками), але загалом започаткувала систематичне дослідження матеріальної культури і типів цієї етнічної групи”.⁶

З 1906 по 1909 р., склавши у Відні бібліотекарський іспит, З.Кузеля працював в університетській бібліотеці як референт слов'янського відділу та редактор слов'янської частини її друкованого каталогу, друкувався в австрійській і польській бібліографічній пресі. Здобувши визначений матеріальний стан, 1907-го р. одружився у Львові з Ольгою з дому Авдиківських. Знайшов у її особі вірну і віддану дружину та помічницю, яка понад чотири десятиліття поділяла всі радощі й турботи, зокрема в еміграції; залишила спогади про віденський і чернівецький період життя. Дітей подружжя не мало.

Навесні 1909 Кузелі переїжджають на батьківщину. Розпочався вельми плідний період (на жаль, не надто тривалий – до воєнних подій 1914 р.) у діяльності молодого вченого і діяча. Перенесення З.Кузелі до Чернівців на поважну бібліотекарську посаду – директора слов'янського відділу і начальника читальні в університетській бібліотеці – було й здобутком усієї української громади міста, що змагалася тоді за кожную державну посаду з румунами та німцями. Їхав до міста, за споминами дружини, з прагненням спокійної наукової праці. Проте, побачивши, скільки там роботи на “народній ниві”, поринув у цю свою стихію. Обраний головою чернівецької філії освітнього товариства “Руська бесіда”, він, як шанувальник книги і “щирий приятель народу” (В.Дорошенко) редагував видання для нього, організовував бібліотеки і лекції. Через нестачу українців навчав рідної мови⁷ в учительській семінарії. Редагував український літературно-науковий додаток у часописі “Czernovitzer Allgemeine Zeitung”. Згідно із мемуарними свідченнями, у той час “Кузеля писав у наукових журналах і пресі (в виданнях НТШ публікуються вагомі його синтетичні розвідки – В.П.), Кузеля створив в університеті взірцеву бібліотеку українознавства, а знамените знання німецької мови зробило його й нашим гідним репрезентантом поміж німцями в Чернівцях”.⁸ Увійшов до гурту молоді інтелігенції “соборницьке

коло”, серед якого вирізнялися В.Сімович, О.Луцький, М.Кордуба. Тут бував Б.Лепкий, діяльності гурту сприяла О.Кобилянська. Ставши в осередді громадського і товариського життя українців у Чернівцях, здобув не тільки загальну повагу, але й симпатію, завдячувану вдачі й тактові, з якими вмів полагоджувати складні ситуації між православними і католиками, буковинцями і галичанами.

За резюмуючою оцінкою В.Кубійовича, “десять літ перед першою світовою війною – це фаза найбільш інтенсивної наукової діяльності проф. Кузеля. Його твори з того періоду – це майже виключно праці з обсягу української етнології й етнографії... У тому часі належить проф. Кузеля до тих молодих учених, які виростили на ґрунті НТШ у Львові... У той період, побіч Франка і Гнатюка, молодий Кузеля був найповажнішим українським етнографом. Нічого дивного, що за свої наукові заслуги він дістав найбільшу наукову почесність, яку міг тоді дістати український науковець, – дійсне членство НТШ, і то вже на 28 році життя”.⁹

Перед загрозою російської окупації міста подружжя мусило виїхати взимку 1914 р. до Відня. Більше рідну землю Зенонові Кузеля бачити не судилося – тридцять вісім років перебував він ув еміграції... Імперську столицю застали понурою, неприхильно настановленою до українців. Завдяки віденським зв'язкам, які З.Кузеля мав із часів секретарювання у В.Ягича та співпраці з місцевими інституціями і науковими органами, влаштувався на працю в Інституті Східноєвропейської історії завідувачем української частини евакуйованої чернівецької бібліотеки. 1915-го р. йому вдалося разом із С.Томашівським, І.Раковським і С.Рудницьким заснувати дослідний Інститут сходознавства, також зорганізувати український відділ його бібліотеки на базі переданих до неї понад тисячі томів власних книжок.

Але вже наступного року розпочався новий відтинок біографії З.Кузеля: за дорученням віденського Союзу Визволення України він виїжджає до табору в німецькому Зальцведелі для ведення національно-освідомлюючої праці серед українців-полонених із російського війська. Ідейним натхненням згаданої організації був М.Грушевський; участь же в цій безприкладній благородній роботі в ряді німецьких і австрійських таборів узяли чільні діячі української науки і культури – Б.Лепкий (у Вецлярі), В.Дорошенко, В.Сімович, М.Паращук, Р.Смаль-Стоцький (три останні – в Зальцведелі), бував В.Стефанік; О.Скоропис-Йолтуховський набирав тут дивізію Синьожупанників. У таборі З.Кузеля став головою Просвітнього відділу, що саме й вів національно-освідомлюючу культурну і освітню діяльність. Неписьменних навчали грамоті, середню освіту вечорами доповнював народний університет. 60 тисяч полонених (постійне населення табору, без робітничих команд, налічувало до п'яти тисяч) мали в Зальцведелі свій театр і бібліотеку, знаменитий хор і оркестр, церкву, редагований Кузелею журнал “Вільне слово”, різного роду організації і гуртки. Регулярно збиралися віча. Ці багатоманітні форми діяльності забирали у виділового голови багато часу і сил. До того ж він мусив забезпечувати добрі стосунки з німецькою

військовою владою, що було непросто. З цього періоду маємо багаті цікавими подробицями спогади Р.Смаль-Стоцького, що ввиразнюють такий чисто людський і діловий портрет З.Кузеля: “Тільки професійний бібліотекар, що звик до систематизації й ладу, та людина його характеру й вдачі могла подолати всі ці завдання. Так і стоїть він перед моїми очима в цім сірім місті бараків: в пенсне, завжди урівноважений, із дозою сухого гумору; людина, що ніколи голосу не підносила, що нікого не образила, завжди привітлива, безмежно терпляча, завжди до всіх прихильна, завжди ділова, завжди з тенеценцією до синтези, до чесного компромісу поміж розсвареними таборовими групами ради інтересів України. Він був ходячою енциклопедією україністики й ходячим архівом, що містився по всіх кишнях убрання і всіх шухлядах помешкання. Його широкі наукові зацікавлення та знання наявних проблем змушували його використовувати кожную вільну хвилину до читання і до безнастанних нотаток; навіть під час засідань і дискусій в таборі він все щось знаходив у мові таборян гідне нотатки, а з тих нотаток поставали пізніше доповіді й статті. Знаменито начитаний у всій німецькій політичній літературі війни, він мав великий особистий вплив на генерала, коменданта табору, та виховував на українофілів його старшин” (Збірник на пошану... – далі ЗНП. – С.47).

Продовжував працю й по війні в ситуації для цього менш сприятливій (у зв’язку з більшовицькою російською агітацією). Редагував єдиний тоді в Німеччині журнал “Шлях” (1919-1920), що сприяв ідейній відсічі червоній пропаганді.

Наступні по ліквідації “таборової України” чверть століття складають берлінський період у житті Кузель (1920-1945). Тут із 1921 р. учений очолив видавництво “Українське слово”. Крім директора (З.Кузеля), в редакції співпрацювали чільні сили української еміграції в особах Б.Лепкого, В.Леонтовича, С.Томашівського, Д.Дорошенка й ін. Був також головним редактором однойменного денника; безпосередньо причетний до публікації значної кількості цінних видань (як-от “Струни” – двотомне зібрання української поезії; “Золота Липа” – ювілейний збірник про життя і творчість Б.Лепкого; монографія про митця О.Архипенка, випущена кількома європейськими мовами; фототипічні відтворення словників Уманця та Грінченка тощо). Й це ще не вся вагома видавнича діяльність Кузеля: в міру сил і змоги він уможлиблював також діяльність видавництва “Ратай”, редагував продукцію “Українські накладні” та часопис під назвою “Літопис”, брав участь у журналі “Політика”. Подиву гідна і громадська активність проф. Зенона як голови “Української громади” і цілої низки комітетів та товариств (до тих, що опікувалися втікачами й охороною могил включно). Така самовіддана і багатогранна праця має українські аналогії в біографіях І.Франка чи Б.Грінченка, які також заповнювали собою всі люки і лакуни в громадсько-культурно-науковому житті, що тільки їх бачили. У цьому ж випадку діяч не міг черпати сили в рідній землі, народові за кордонами та не мав глибших підстав сподіватися тоді волі для батьківщини...

Поруч із справами більшої і меншої ваги, заробітком на прожиток не занедбувалася наукова діяльність. Уже професором Українського Вільного Університету в Празі (з 1921 р.) З.Кузеля тривалий час брав участь у німецькій науковій енциклопедії “Мінерва”. Для її оновлюваних що кілька років видань він збирав, систематизував і осмислював відомості про різноманітні наукові інституції й організації на всіх українських землях, а також у діаспорі. Був, таким чином, не тільки істориком нашої науки, а й інформатором про неї всього світу.

1926-го р. прилучився до дослідної діяльності того ж року заснованого Українського наукового інституту, що об’єднав навколо визначених кафедр цвіт нашої професури в еміграції (крім декого з досі згаданих ще й Крип’якевича, Л.Білецького, Д.Антоновича й ін.). Виступив друком із науковими студіями вже в перших інститутських збірниках – з історії етнографії зокрема. Як чинний член інституту (з 1931) доклав рук до його реорганізації і виникнення нових серій українознавчих видань, у яких друкував матеріали про Т.Шевченка, М.Грушевського.

У той же час Кузеля був лектором української мови й узагалі українознавства факультету закордонних наук Берлінського університету. Не назовеш ще одним його побічним заняттям – із огляду хоча б на жвавість веденої діяльності – участь і керівництво Спілкою Закордонних журналістів у Берліні, що захищала навіть іноземців, які потрапляли в гестапо. По шестилітнім головуванні Кузеля був номінований почесним президентом Спілки.

30 грудня 1930 р. відбулася урочиста академія, що нею НТШ у Львові (а в Берліні – громадсько-наукові кола) відзначила тридцятиліття наукової праці вченого. Було виголошено ряд доповідей про різні грані діяльності З.Кузелі як етнографа (Ф.Колесса), науковця (Д.Дорошенко), відтворено сторінки його культурної (С.Смаль-Стоцький) і таборової (Р.Ярий) праці тощо, оприлюднено письмові вітання й усні вияви шанси до авторитетного і невтомного робітника-напередовця.

Тривала співпраця З.Кузелі в різноманітних німецьких виданнях, лекційні виклади – в німецьких вищих школах, редагування численних наукових часописів і збірників, участь у багатьох і багатьох міжнародних колоквиумах спричинилися до того, що він був “незаступним у наукових інформаціях про Україну для чужинних учених” (І.Витанович). Наприклад, конкретну допомогу порадами і матеріалами він надав А.Шмідту при створенні його відомої книжки “Ukraine, Land der Zukunft”, що побачила світ у Берліні в кінці 30-х рр. Зосібна слід тут виокремити німецькі й українські культурні бюлетені (вийшло приблизно по 50 номерів обидвох). У перших ознайомлював німців із розвитком української культури, в других – українців із набутками західноєвропейської науки. Вміщені в цих та інших виданнях публікації пера Кузелі берлінського періоду вражають широтою зацікавлень, різносторонньою ерудицією (матеріали про національні стосунки на Західній Україні, становище українства в Румунії, впливи церкви на українське простолюддя тощо). А енциклопедичний довідник “Handbuch der Ukraine”, де

вміщено статті вченого етнологічного і пресознавчого характеру, про нацменшини й українську еміграцію, була рекомендована німецькими професорами як посібник для місцевих університетів.

Плідні контакти Кузелі з німецьким середовищем мали й такий позитивний результат: репрезентуючи НТШ при стипендійній фундації ім.Гумбольдта в Берліні, він спромігся поширити її діяльність і на українських студентів та молодих науковців, що набули внаслідок цього два десятки постійних стипендій. Мріяв, що, розлітаючися світами, молодь спадкоємно розиватиме гасло єднання вільних українських науки і культури з загальнолюдськими духовними набутками, а це, в свою чергу, живитиме її патріотизм.

До числа тих починань З.Кузелі, котрі набули фундаментальних наукових наслідків, належить організація спеціального відділу словникарства при Українському науковому інституті. Під його фірмою разом із Я.Рудницьким підготував капітальний “Українсько-німецький словник” (із півтори тисячі його сторінок 962 уклад Кузеля – від літери “П” до “Я”) – вінець діяльності вченого берлінського періоду.

Багато криється за скупим повідомленням “В р. 1940 оснував КОДУС” в “Енциклопедії українознавства” та генеалогічному довіднику “Родовід Лепких”¹⁰ у його частині про Кузель. Констатація цього факту заініціювання Зеноном Кузелею Комісії допомоги українському студентству (КоДУС-у), що його довголітнім головою він був, говорить про його діяльне піклування про виховання молоді наукової плеяди на зміну старшій. Бездоганно організувавши діяльність комісії, її керівник зумів – де вагою авторитету, а де й цілеспрямованими зусиллями – набути на цю благородну справу чималі фінансові резерви. Грошові внески католицької церкви, заокеанських українських установ і збір коштів серед громадськості вможлилювали відчутну допомогу: протягом п’ятнадцяти років були заохочені стипендіально до трьох тисяч пошукувачів на суму мало не півмільйона доларів.

КоДУС забирав у З.Кузелі надто багато сил і енергії, саме навіть листування, – воно було доведено до такої досконалості, жартували працівники, що голова відповідав на листи, які щойно мав отримати. Не раз йому доводилося приймати візитерів у стипендіальних справах навіть удома серед ночі. Джерела такої надзвичайної доброзичливості – не тільки вельми розвинене почуття обов’язку, а й те, що в цю “порятункову” інституцію “вклав він душу і серце” (О.Кульчицький). По його смерті КоДУС утворив наукову стипендію ім. З.Кузелі для українознавчих студій, зокрема з етнографічного поля.

Перспектива опинитися в радянській зоні окупації Німеччини по її поразці в війні зумовила ще один переїзд родини на Захід. Осівши в Баварії (в місті Фюрт), Кузеля продовжив працю в КоДУСі, співпрацював у тижневику “Час”, що став чільним органом української діаспори в ФРН. Цей новий період діяльності (1945 –1951) став для нього, вже дійсного члена “Історично-Філологічного товариства” (Прага) й Української Вільної

Академії наук, добою плідної науково-організаційної і наукової роботи. Запрошений на кафедру передислокованого з Праги до Мюнхену Українського Вільного Університету, він бере участь і в відновленні праці НТШ та її розбудови. Будучи заступником, практично виконував функції голови Товариства; очолив його Етнологічну комісію, пізніше – філологічну секцію; відновив і редагував орган НТШ “Сьогочасне і минуле”. Крім того, “Особливо успішну працю розгорнув Інститут Енциклопедії Українознавства під проводом проф. д-ра З.Кузелі”.¹¹ Співредагування енциклопедії в першій (систематичній) частині разом із її ініціатором В.Кубійовичем – остання значна праця вченого.

З 1949 р., коли помер І.Раковський, З.Кузелю обрали дванадцятим в історії НТШ його головою. Посідав на цю високу посаду до смерті. Фюртський період прикметний ще й почесним докторатом З.Кузелі в визнанні його “великих заслуг на полі журналізму, статистики, еміграційних справ та ідеї позаочного навчання, за жертвенну працю для українського народу, зокрема в ділянці культурної пропаганди на чужині та для українського студентства” (ЗНП. – С.12).

Останній рік життя Кузелі минув у Сарселі під Парижем, куди він з дружиною перебрався в зв’язку з переїздом НТШ. Матеріальні умови життя в домі українських науковців були тяжкими – мала площа помешкань, скромне вмеблювання, спільна кухня, на яку постачався власно вирощений харч із городу. До того ж голову НТШ мучила недуга, що швидко прогресувала. Подолання цих несприятливих зовнішніх обставин і налагодження праці значною мірою завдячується саме Кузелиним “тактові, прикладу і погідній вдачі” (Іван Яцків) . Тоді ж Зенон Кузеля був обраний дійсним членом Міжнародної вільної академії, керівником її української секції. Змагаючися з хворобою (пістряк), витримуючи болі, виконував до останку свої обов’язки. Помер у шпиталі 24 травня 1952 р., зберігаючи свідомість і силу духу. Похований жалобним гуртом сарсельців на паризькому кладовищі Сент Уан (на кошт НТШ). Дружина пережила його тільки на п’ять років і була похована в спільній із ним могилі. На вшанування пам’яті З.Кузелі було проведено спеціальні жалібні академії в Парижу, Нью-Йорку і Торонто. До десятиліття з дня смерті видано “Збірник на пошану Зенона Кузелі” за редакцією В.Янева.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ДОРОБОК ЗЕНОНА КУЗЕЛІ

Діяльність Кузелі в основній його й улюбленій науковій галузі етнології, етнографії і фольклористики тривала понад півстоліття, була багатоманітною і плідною. Збирач і дослідник етнографічних матеріалів, призбираних як ним особисто, так і попередниками та його вченими сучасниками (й не лише українськими). Один із тих, хто виробляв новітню теорію і методику науки, так популярної в широкій громадськості. Автор солідних історично-порівняльних студій і глибокий синтетик, систематик

мотивів словесності народів світу. Історик і бібліограф своєї науки. Співпрацівник відповідних наукових інституцій, в тому числі і міжнародних, і їхніх видань. Музейний працівник. Такими були основні грані етнографічної діяльності вченого. Вельми широким був і діапазон його інтересів: різножанровий фольклор, у т.ч. дитячий, антропологія і археологія, народні міфологічні вірування та медицина, матеріальна культура і побутове життя, обрядова і господарська культура, етнографічні групи українців, діяльність етнографів XIX – XX ст., техніка збирання матеріалів, наукове реєстрування відповідних праць тощо.

Зрісши в кліматі фольклоризму на галицькому Поділлі, ввібрав усіма фібрами душі красу народної пісні та слова, чар поручинської старосвітчини. Народолюбне оточення в родині, вплив о.Сильвестра Лепкого, що фактично розпочав формування Кузелі-етнографа, гімназія і таємний гурток спричинилися до виникнення серйозних інтересів, спершу народознавчих, майбутнього визначного українознавця. Етнографію він студіював у Львівському університеті (в професорів О.Колесси і К.Студинського), потім у Віденському (в професора М.Габерляндта). Під керівництвом останнього працював в Австрійському етнографічному музеї. Цінними в плані набуття практичного досвіду ведення етнографічної збирацької роботи методами новочасними стали участь Кузелі в трьох вищезгаданих карпатських експедиціях НТШ та спілкування в робочій атмосфері з І.Франком і Хв. Вовком. Ще студентом Zenon став членом Етнографічної комісії НТШ. З 1901 р. виступив у його “Записках” із оглядами етнографічної й іншої літератури, а потім і з оригінальними працями. В Чернівцях Кузеля близько зійшовся в науковій праці з відомим дослідником буковинської та гуцульської етнографії Р.Кайндлем.

Молодий адепт науки і в той час просперуючий вчений, Кузеля почав українознавчу діяльність у сприятливий для цього час. Адже, по-перше, вельми високим у тодішньому поспільстві Сходу і Заходу України було реноме науки про народ і його творчість, матеріальну і духову. На той час панівна раніше романтична концепція народної словесності як скрижалі духу народу збагатилася у працях представників історично-порівняльної школи з’ясуванням національних моментів уселюдського людського скарбу. По-друге, це був час оновлення самої етнології плідними ідеями Е.Тейлора, Дж.Фрезера, А.Аарне, низки вітчизняних учених, узагалі вироблення нових дослідницьких концепцій, що дали свої наслідки в набутку й З.Кузелі-етнографа.

Коли його праці ставити в контекст розвитку шкіл і теорій, що мали словесність об’єктом дослідження, то можна сказати: Кузеля ввійшов у народознавчу науку як послідовник історично-порівняльного напрямку М.Драгоманова, І.Франка, В.Гнатюка, М.Сумцова. Сприйняв ідеї й саму міфологічно-порівняльну методу та розвинув традиції О.Бодянянського й О.Котляревського. Прилучився до історично-географічної школи, заініційованої фіном Аарне, став її чільним репрезентантом на Україні. Нарешті, специфічних рис дослідницьким підходам вченого надала

грунтовна славістична філологічна освіта, творча асиміляція головних ідей В.Ягича і Хв.Вовка.

Наприклад, із одним із найглибших науковців України Наддніпрянської О.Котляревським Кузелю єднають аналогічні підходи до історичної методи студіювання творів словесності. Її мета, на їхню спільну думку, – розкрити в цих творах основи історичного і духового життя того чи того народу, його побут, освіченість, вдачу, спосіб життя, думки і моральні стремління, – коротше кажучи, весь складний комплекс його морального буття і діяльності, як він оформився в словесності. Науково-історичну правду студій обидвох науковців допомагав забезпечувати археологічний підхід (праці Котляревського і Кузелі про старовинний похоронний обряд), залучення вельми широкого порівняльного матеріалу, відшукування як спільного, так і національно- й індивідуально-неповторного в ньому. Обидва дослідники надавали великого значення допоміжним галузям науки, насамперед бібліографії. Культивували ті ж самі жанри – зокрема, поцінуючі огляди наукової діяльності визначних своїх попередників і сучасників.

Осмислюючи вартість етнологічного доробку З.Кузелі в доповіді на спільному засіданні секцій НТШ із нагоди 30-ліття наукової праці вченого, Ф.Колесса виокремив як основні такі два її напрямки: “1) дослідження мандрівних тем усної словесності; 2) дослідження старовинних обрядів і звичаїв та зв’язаних із ними вірувань українського народу” (ЗНП. – С.70). Розпочавши з принагідних рецензій і оглядів нової археологічної, антропологічної й етнографічної літератури Західної Європи початку 900-х рр. (до честі вченого, цю менш “престижну” роботу він продовжував і в наступні роки і десятиліття), молодий Кузеля спромігся вже 1905-го р. на велику синтетичну розвідку “Угорський король Матвій Корвін в слов’янській усній словесності” (видрукувана в ЗНТШ і вийшла також окремою відбиткою), що здобула високу оцінку фахівців.

У цій одній із ранніх і так широко закроеній студії, створеній відповідно до засад історично-порівняльної школи, наш автор докладно проаналізував мотиви, пов’язані з іменем непересічного в пізньому середньовіччю короля, що обмежував сваволю магнатів, успішно захищав незалежність у битвах із турками, заохочував розвиток мистецтва і науки. Дослідження генези цієї слов’янської сюжетики мало етапами вилонення архетипових мотивів, спільних у фольклорних епосі й ліриці (пов’язаних, скажімо, з “вісницькою” функцією птахів; із символікою – числовою, батальною; з чарівними метаморфозами – суха деревина вкривається зеленим листом). Також важливими бачаться спостереження над локальним функціонуванням мандрівних тем, які, прийшовши з романського і германського фольклору, контамінувалися в слов’янському з іножанровими компонентами – казкарства, пісенності (приміром, тема визволення з неволі) чи накладалися на місцеві перекази про інших історичних діячів (сплячі богатирі чекають пробудження в слушний час). Співдія нав’янь західних і східних джерел, фольклору і літератури, саморух і варіативність

уснопоетичних жанрів і текстів, народні виконавці останніх укладають коло питань, що цікавили Кузелю першочергово та ґрунтовно ним висвітлювалися. В тому числі – на підставі залучення до оперативного порівняльного поля практично до того не використовуваних із цією метою словенських народних пісень із збірника К.Штрекеля, далеко не другорядне значення яких у порівняльних плетивах додало новизни реферованій праці про Матвія Корвіна. Її висновок – “мотиви майже всіх знаних ним баляд у слов’ян були тільки відблиском західних германських і романських першивзорів”, – будучи результатом уважного і докладного аналізу, заслуговує повернення в сучасну українську фольклористику, в якій тривалий час саме ці західні впливи перебували в затінку.¹²

Одна з висвітлених у попередньому дослідженні тем (ізведення неприступної дівчини юнаком, одягнутим у жіночу ношу) дала імпульс для написання спеціальної розвідки, вміщеної в науковому збірнику на пошану М.Грушевського 1906 р. Розглянувши в статті “Хлопець, перебраний у жіночу одіж, зводить дівчину” різні слов’янські варіації теми включно до мотиву панського перебування в мішку в хаті мельника і зведення його дочки, Кузеля підтвердив власні попередні висновки про неслов’янське походження теми і сконстатував німецьку генезу південнослов’янських її версій та італійську – чеських і словацьких. Від цих близьких сусідів пісенно-баладний сюжет, власне, і перемандрував на Україну.

Цілком інакшою іпостассю розкрився дослідник в ювілейному альманахові “Січ”, зібраному і виданому ним разом із М.Чайківським. Тут уміщено етнологічну студію Кузеля “Наші сільські оповідачі”, засновану на його власних ретроспекціях у жуківські часи та на збережених відтоді записах. Важливими є узагальнюючі міркування про динаміку змінного репродукування і причини варіативності фольклорної оповідної прози (пояснюється вона тут самою особою і цільовим настановленням розповіді казкарів, котрими, мовляв, також треба займатись, а не лиш текстами). Не менш цінними в статті бачаться тут автобіографічні коментарі на зразок такого: “Обертаючися замолоду між народом і збираючи від нього етнографічні матеріали, я все сходився ближче з своїми оповідачами і співаками і старався пізнати їх життя і їх душу, бо видів у них народних творців, народних поетів. Багато милих хвилин пережив я між ними на пасовиську коло худоби або в полі при роботі, в ліску під дзвіницею або-таки в читальні чи в “єгомостевій” кухні, багато золотих мрій виснував в їх оточенні, і не одна гадка, що нині ввійшла в склад мого світогляду, запала тоді в моє серце”.¹³ Цікаво, що приблизно тоді ж на Наддніпрянщині творилися типологічно зіставні розвідки – наприклад, нарис про визначніших людей на селі полтавця Мусія Кононенка.

На записах, здійснених 1899 р., ґрунтується наступна частина цієї етнологічної студії. Об’єктом її дослідження є самі народні оповідачі, які вкладали в свої виплоди “душу, виспівували з свого серця чудові твори духа”. Присвячені двом жуківцям, Дм.Шагаєві та Мих.Біликові, ці сторінки проливають світло на їхнє родинно-побутове, господарське життя, становище

в селі, врешті – манеру виконання та розповідний репертуар. У першого в ньому – здебільшого небилиці, казки про тварин, оповіді про власні пригоди; в другого – народна демонологія, коломийки-експромти. Цитовані вище уступи показують: українознавча наука в “виконанні” Зенона Кузеля не була академічно-засушеною. Адже цитати виявляють ліричний потенціал його душі та сливе белетристичного тут пера, виявляють літературне обдарування вченого.

За дорученням Етнографічної комісії НТШ Кузеля зредагував багаті матеріали з Київщини, призбирані о.М.Грушевським. Опрацьовані, споряджені вступом, примітками, паралелями та бібліографічним покажчиком, вони були видані З.Кузелею у Львові під назвою “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу” (1906-1907). Його перу належать тут розділи про вагітність, пологи і звичаї по народженні дитини. Затим світ побачила його теоретична праця етнографа “Про студії над дітьми” (1909; все – в “Матеріалах до української етнології”). Ці публікації – вельми важливе дотепер джерело відомостей про родинне і статеве життя українців. А коли вужче – про традиційні риси жіночого життя. Варто згадати також огляд усіх поглядів і вірувань українського народу, пов’язаних із дитиною та “проведених” через аналогічні матеріали іонаціонального походження. Навіть без заключної частини, що, за так і не здійсненим задумом Кузеля, мала відтворювати молодше дитинство й охоплювати світ дитячого фольклору, відповідного до віку, видані дослідження були піонерними в досі небагатій на праці такого типу нашій українознавчій науці (гідними продовженнями були хіба що праці Н.Заглади в 20-ті рр. і Г.Довженок – у 80-ті).

Подальший розвиток українознавця відбувався в напрямках розширення дослідницького поля новою тематикою та поглиблення студіювання окремих менш досліджених питань. У другій половині 900-х – першому п’ятилітті 10-х рр. ХХ ст. з’являються друком такі вагомі розвідки Кузеля: “Причинки до народних вірувань з початком ХІХ ст. Упирі і розношення зарази” (ЗНТШ, 1907), “Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі” (“Етнографічний збірник”, 1912) та “Посижіне і забави про мерці” (ЗНТШ, 1914-1915). В першій із них дослідник проаналізував архаїчні повір’я про упирів, що, зберігшися в східних і південних слов’ян у формі давніх повір’їв, були звідси запозичені на Захід. Як завжди, вчений виявив добру обізнаність із етнографічними збірниками з відповідним матеріалом, спробами наукового його осмислення (на них здійснено доречні посилання) та фактичних історичних свідчень.¹⁴ Констатовану тривкість такого роду повір’їв природно змінила характеристика народних засобів відсічі упирям (мерцям, вночі встаючим із могил), як у наступній частині праці – розгляд народних уявлень про способів припинення ширення пошесті.

Дотичний до тематики цієї опис української поховальної обрядовості за дотихчасовими етнографічними джерелами в оглядовій студії про українські похоронні звичаї й обряди. Це вдала перша спроба систематизації та

реферування матеріалів і розвідок вказаної тематики. Поцінуюючи етнографічний набуток З.Кузелі, Ф.Колесса слушно виокремив збирацьку діяльність ученого, спрямовуючу його досліди. Колесса підтримав як вельми слушну Кузеліну заувагу про нерівномірне територіально вивчення поховальних звичаїв. Дійсно, й українським етнографам ХХІ ст. варто би звернути пильнішу увагу на вказані вченим терени – прикордонні, Таврію, Вороніжчину, Курщину, під цим кутом зору не досліджені. Підсумовуючи, Ф.Колесса занотував: “Багата, дуже старанно зібрана бібліографія підносить високо вартість цієї праці Кузелі, що стала необхідною для орієнтації в дослідах над українськими похоронними обрядами та віруваннями про душу й загробове життя”.¹⁵

До числа основних, самобутніх і вельми глибоких етнографічних праць З.Кузелі повноправно належить студія “Посижіне і забави при мерці”. Вона присвячена тим специфічним реаліям народного гуцульського побуту, що їх з такою високою майстерністю і пластикою художнього слова відтворили М.Коцюбинський у повісті “Тіні забутих предків” чи Марко Черемшина в оповіданні “Грушка”. Кузеля зафіксував і науково схарактеризував майже сто народно-ритуальних забав при померлому. Зіставив їх з аналогами вже не з Гуцульщини, а від ближчих і дальших народів-“сусідів” (румунів, хорватів). Із погляду структурно-композиційного праця належить до поширеного в українській класичній етнографії типу “студія-публікація”: автор насамкінець долучив до неї немало збірку новозібраних матеріалів. Як представник історичного напрямку в українознавчій науці, він не просто відзначив архаїку обряду, а й пов’язав його історію зі старослов’янською тризною, порівняв із подібними обрядами інших народів.

Дефініюючи саме поняття “посижіне”, Кузеля назвав його прощальним пиром, цілим дійством, у якому “не бракує сміху, забав і музики”. Декотрі зі свіжих міркувань і нових спостережень над цим своєрідним звичаєм були присвячені його функціональній специфіці. Згідно слушного переконання вченого, метою обряду з давніх часів було його сторожіння перед демонічними силами. Разом із тим обряд мав оберігати живих від недобрих впливів самого мерця. Точними й доволі образними є Кузеліні характеристики цікавої сценерії гуцульського обряду, в котрому покійнику дістається центральна роль господаря, часом навіть одного з важливих учасників забави (“із ним роблять фіглі, як з живим”, примовляють до нього, щоб насмішити тощо). Вчений, зокрема, правильно з’ясував сенс деяких складників обряду (голосіння, в яких один із учасників дійства грає роль мерця, й особливо витягнення покійного за руки з домовини). На противагу “цивілізаційним” поглядам на такі обрядодії як на варварські він наголосив саме на магічній функції дії відборонити мертвого від смерті та пробудити до життя. В зв’язку з цим Кузеля розглянув цілий ряд очищувальних та відганяючих мерців заходів, у яких уживаються природні стихії та продукти діяльності людини. Тож значення вищеназваної праці полягає передовсім у ґрунтовності аналітико-синтетичних підходів автора, точності з’ясування

особливостей і призначення обряду в українців, широкій етнологічній джерельній базі.

Підґрунтям до вистудіювання як похоронної, так і весільної обрядовості послужили зібрані на Гуцульщині, Бойківщині й Буковині етнографічні матеріали, видруковані здебільшого в “Етнографічному збірнику” (також і невеликі обсягом фольклорні жанри – паремії, веснянки, загадки, анекдоти). Хоча Ф. Колесса стверджує примат досліджень над однототемними записами етнографічного матеріалу, в випадку “весільної діалогії” хронологія якраз зворотня. Спершу 1908-го. р. у “Матеріалах до української етнології” вийшла пісенна, зладжена Кузелею збірка “Бойківське весілля в Лавочнім Стрийського повіту” (крім весільних співанок, до неї ввійшов опис обряду й огляд відповідної наукової лектури) – й уже потім розвідка “Ярмарки на дівчата”. Присвячена попередньому до весілля обрядовому акту й уміщена в збірнику з нагоди 40-ліття письменницької праці І. Франка (1914), ця порівняльна студія реконструювала й інтерпретувала давній звичай сватання і компонування подруж у час церковних свят. Генетичний аспект дослідження дозволив авторові відзначити закоріненість так званих ярмарок¹⁶ у весняних старослов’янських святах (ігрищ межі селами Початкового літопису) та давньому звичаї купувати дружину.

Хоча бойківський весільний обряд Кузеля записував за допомогою питальника, складеного Хв. Вовком, для етнографічної діяльності нашого вченого властиві поглиблювана спадкоємність, певна універсальність і комплексність. Уже не студентом, а зрілим і визнаним ученим він не нехтував, здавалося б, менш “престижними” роботами. Скажімо, бібліографічним реферуванням українських видань із поля етнології (з цього він починав свою наукову “кар’єру”). Чи взяти б ті самі питальники. Кузеля склав їх цілу низку, до того ж різнорідних. Від плану загального (“Про потребу й техніку збирання етнографічних матеріалів” – Чернівці, 1909; до речі, з цієї статті, що друкувалася в часописі київських модерністів “Українська хата”, почав знайомство з доробком З. Кузелі автор цих рядків) – до питальників спеціалізованих, зорієнтованих на запис балад, загадок, весільних і поховальних обрядів. Узяті навіть окремо, вони виявляють багатство методики і водночас стійкість основних принципів праці українознавця. Ці питальники з деяким часовим корективом можуть використовуватись і сьогодні. Видрукований у працях філологічної секції цитованого “Збірника” останній із питальників цілком потверджує таку загальну їх оцінку: “вказують на широку етнографічну освіту, глибоке знання народного побуту та хист до систематики й синтези”.¹⁷

Тримаючи в руках науковий часопис “*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*” (Відень, 1911 – річник, за ред. проф. М. Габерляндта, котрий і залучив обдарованого свого вихованця до праці), дивуєшся, по-перше, універсальній ерудиції Кузелі, великому колові його інтересів, і, по-друге, тому важливому значенню, що надавав він навіть лапідарному обсягом інформуванню німецькомовного читача про дослідження галицьких учених у

різних гуманітарних науках. Тут-бо вміщено сім оглядів-рецензій Кузелі на вміщені в ЗНТШ праці І.Франка, В.Гнатюка, М.Возняка, Ф.Корша та ін. із поля фольклористики, мовознавства, давнього письменства і літературно-фольклорних зв'язків, навіть історії української версифікації. Привертає увагу й те, що молодий дійсний член філологічної секції НТШ керувався передовсім науковою істиною, а лише після того – пошаною до авторитетів. Так, у повідомленні про Франкові “Студії над українськими народними піснями” Кузеля відзначив цікаву композицію праці й інші позитивні її прикмети. Та водночас він і полемізував із визнаним метром із приводу народного чи ненародного походження окремих текстів, запропонував хронологічне уточнення подієвого часу пісні з другою половиною вісімнадцятого століття тощо.

В інших адресованих іноземним реципієнтам мікрорефератах Кузеля знайомив їх із процесом та діячами галицького культурного відродження, його розмаїтими, в тому числі лінгвістичними формами (опосередковано, через монографію “Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ ст.”) Ізреферував працю І.Свенціцького про взаємодію похоронних голосінь і церковно-релігійної поезії відповідного змісту, що розвинула народну поетичну сторону і надала фольклорним утворам християнського світогляду (Кузеля зауважив тут про не запозичувальний характер цієї співдії, а про типологічні сходження). Сказав учений своє вагоме слово й тоді, коли рецензував студії “Слово про збурення пекла по Старунському рукопису ХVІІІ ст.” Я.Гординського (мовляв, цей покутський список прояснює деякі темні зводу легенди), “Легенди про три жіночі вдачі” В.Гнатюка (з приводу тези про індійське походження тексту відзначив відсутність подібного відомого варіанту легенди з південних країв). А відгукуючися на розвідку М.Возняка “Різдвяні і великодні вірші-орації із збірника кінця ХVІІ – початку ХVІІІ в.”, Кузеля репрезентував цей збірник із Оссолінеуму, порівняв внесок Возняка в історію прочитання текстів на тлі попередніх видань В.Перетца й І.Франка, звертаючи увагу на точність відтворення. Врешті поцінував двадцять вісім орацій із розвідки як важливий і цінний культурно-історичний матеріал.

Таку ж аналітичність і солідність знань у багатьох філологічних і етнологічних галузях виявив дослідник й у багатьох інших своїх поточних матеріалах, що служили благородній меті конвергенції наукових ідей, окреслювали національну специфіку пам'яток і їхні міжнародні паралелі тощо. Співпрацював же Кузеля довгі роки і як постійний автор іще в цілій низці закордонних часописів – “Archiv für Slavische Philologie”, “Zeitschrift des Vereins für Volkskunde” (німецькі), “Narodopisny Vestnik” (чеський), “F.F.Communications” (фінський і міжнародний) тощо. З приводу останнього з названих видань треба згадати співпрацю Кузелі в Міжнародній спілці етнографів, бо це була його інституція. Український вчений був сталим делегатом від НТШ у цій науковій інституції в Гельсінкі, одним з її секретарів, урешті дослідником, який плідно втілював засади історично-географічної школи Аарне в практику вивчення ряду казкових мотивів.

Набуток Кузелі й української етнографії 10-х – 20-х рр. – це й студії “портретного” типу з історії згаданої науки. Мова про донесення до ширшого загалу об’єктивної інформації про постаті й доробок відомих учених – Хв.Вовка, О.Марковича, В.Гнатюка, пізніше – й І.Франка. Наприклад, видана власним накладом у Зальцведелі науково-популярна брошура “Пам’яті Хведора Вовка” не тільки зримо відтворила постать паризького професора-антрополога й українського політичного емігранта, учасника, як і Кузеля, трьох експедицій на Бойківщину, Лемківщину і Закарпаття на початку 900-х рр., а й включила стислу науково-популярну характеристику його різнопланових праць.

Цінний першоджерельний матеріал додав науковій ваги “Причинкам до етнографічної діяльності Опанаса Марковича” (1927). Характеризуючи внесок фольклориста-збирача, що привернув увагу до української народної творчості й своєї дружини Марка Вовчка, Кузеля скористався листуванням подружжя Марковичів, епістолою Опанаса до поета й етнографа О.Шишацького-Ілліча. Це допомогло авторові розвідки повніше з’ясувати діяльність Марковича щодо наповнення власноруч призбираним матеріалом (здебільшого народних паремій і пісень) фольклорних непересічних збірників “Українські приказки, прислів’я і таке інше” М.Номиса та “Народные южнорусские песни” А.Метлинського.

Вартує тут при добрій нагоді згадати ще деякі праці невтомного трудівника на українознавчому полі. Зокрема, зладнений Кузелею і задля надання більшої науковості й систематичності збирацькій етнографічній праці та залучення до неї нових осіб переклад англійського видання Дж.Гамма “Фольклор / Підручник для збирачів народних вірувань та звичаїв”. Працю було споряджено і вступним словом Кузелі. Хоч би назвемо згадані Є.Пеленським зібрану і підготовану до друку велику збірку українських балад Кузелі (загинула в час першої світової війни); студії та матеріали про українську й інослов’янську народну медицину, що спричинилися до того, що Кузеля був фактично одним із чільних співавторів капітальної праці А.Кронфельда й О.Говорки про народну медицину; найближчу його співучасть у вичерпній праці про статеве життя українського простолюду П.Тарасевича тощо.

Спеціальною увагою вченого-етнографа користувалась у різні роки бібліографічна галузь. Почавши з оглядів такого роду, він не полишав цієї діяльності з огляду на її важливість і в наступні роки. Крім більших чи менших покажчиків і оглядів такого типу в науковій закордонній періодиці, Кузеля доповнив власним цінним “Оглядом студій і бібліографією” видання “Похоронні звичаї і обряди” за редакцією В.Гнатюка та багатим покажчиком “Бібліографія праць про думи й кобзарів” (168 позицій) книжку В.Ємця “Кобза і кобзарі” (Берлін, 1923).

Доречно сказати й про те, що, працюючи ще в університетській віденській бібліотеці, Кузеля збирав і поповнював чужомовну бібліографію всього того, що стосувалося України й її етносу (біля десяти тисяч назв на 1909 р.), а також спеціалізовану бібліографію української етнографії.

Воєнне лихоліття 1914-1918 рр., еміграція внеможливілювали першоджерельну збирацьку працю етнографа, відірвали від автохтонного носія народної духової культури. Та Кузеля знаходить можливості продовжити спілкування такого типу (в Зальцведелі), розгортає вже згадану бібліографічну та наукову діяльність – популяризуючу й інформуючу про питання етнології. Активну участь узяв він в еміграції, зокрема, в берлінському тижневику “Літопис” (редактор – С.Томашівський). Умістив тут понад шістдесят статей, виконував обов’язки технічного редактора видання. Серед цих публікацій із проблем культури і науки – ціла низка етнографічних і етнологічних, одні назви котрих уже відбивають найширше коло інтересів, ґрунтовну обізнаність (некролог В.Ягича і допис про бібліотеку Хв.Вовка, інформація про українознавчі курси в Берліні, Шлезьке етнографічне товариство і Слов’янський інститут у Лейпцігу, стаття-огляд “Слов’янська етнографія” і матеріали “З південнослов’янської статистики” в “Українці в Болгарії” тощо).

1930-го р. у Берліні в колективному науковому збірнику “Ukraine und die Kirchliche Union” було вміщено цінну розвідку Кузелі “Вплив церкви на український народний побут”, що на батьківщині вченого цілковито не має аналогій досі, оскільки це питання належало до числа закритих і зовсім нерозроблюваних радянською наукою.

Свого роду підсумком дотихчасових студій непересічного дослідника стали його глибоко фахові енциклопедичні (це ж бо найскладніший вид наукової діяльності) етнографічні огляди українського матеріалу з обсягу духової і матеріальної культури. Мова йде про участь Кузелі в “Українській Загальній Енциклопедії”, що вийшла у Львові трьома томами в 30-х рр. Тут він був не тільки редактором відділу етнографії, а й репрезентував власними довідками етнографічні й етнологічні гасла “Сучасний одяг”, “Матеріальна культура”, “Духова культура”. На цей же період припадає участь Кузелі ми народознавчими дописами в циклостильному місячнику “Вісті з Українського Наукового Інституту” (в числах за 1933-1938 рр. ученому належить чимало вартісних підписаних і непідписаних статей). Зокрема, такими, як “Український народний одяг”, “Українське ремесло в його історичнім розвитку”, “Початки українознавства” тощо. Аналітичне вміння розкрити явище в характерних його ознаках поєднується в автора з науковим синтетизмом, ерудованим охопленням розмаїтого фактажу. Німецькомовний аналог “Вістей...”, редагований Кузелею впродовж 1933-1939 рр., містить численні рецензії вченого – серед інших, на епопею Ст.Вінценза “На високій полонині” – справжню “гуцульську “Калевалу”.

Докладаючи творчих зусиль у напрямках і формах роботи вже визначених (зокрема, складання питальників для збирання етнографічних матеріалів), науковець довів цю важливу для практичної діяльності розробку практично до досконалості. Так, його програму для збирання відомостей про родинні звичаї й обряди під назвою “Побут українського села й зміни в побуті за останніх 25 літ (1917 – 1924)” вирізняють зумовлена великим практичним досвідом систематична впорядкованість, продуманість і струнка

архетектоніка блоків питань усіх розділів, єдність ідейно-теоретичних засновків та організаційно-настановчого їхнього переломлення. 208 запитань усіх семи розділів (окрім преамбульних загальних відомостей про опитуваного, це “Родини”, “Діти”, “Від статевої зрілості до весілля”, “Весілля”, “Хвороби” і “Похорони”) в сукупності відтворюють повну панораму звичаєво-обрядового життя та побуту українських селян. Декотрі питання показують: Кузеля продовжував опрацьовувати свою наукову тематику попередніх років (“ярмарки на дівчата”, “посижіне”, вагітність і пологи, дитячий фольклор і народна медицина тощо). Точні відповіді згідно програми на кожне питання надавали в розпорядження збирача, крім багатого етнографічного матеріалу, фольклорні зразки (колискових, дитячих, парубоцьких і дівочих пісень та примовок і такого іншого), лексикологічні одиниці, фіксували матеріал, цікавий сам по собі та й особливо в зіставленні з попередніми питальниками. “Побут українського села...”, опублікований уперше в “Збірнику на пошану Зенона Кузелі”, відбиває методику і схеми дослідів ученого і цим характеристичний. Широко закроеий і солідно розроблений, цей питальник значною мірою зберіг актуальність для етнографічної діяльності збирачів нашого часу.

Синтетичним вивершенням наукових студій етнолога й етнографа стали нові його статті енциклопедичного характеру, що природно продовжили огляди Кузелі в “Українській Загальній Енциклопедії”. В наступному українознавчому виданні, що почало друкуватися з 1949 р., – “Енциклопедії Українознавства” за головною редакцією В.Кубійовича і З.Кузелі, – останній представлений у відділі “Етнографія” першого тому цілим рядом загальних статей, як-от: “Назва території й народу”, “Історія української етнографії” (в співавторстві з П.Одарченком), “Племінний розподіл і етнографічні групи”, “Господарство”, “Ремесло”, “Народне будівництво”, “Одяг і взуття” (разом із Л.Бурачинською), “Народні звичаї й обряди”. Ці й інші цього роду розвідки дослідника, як справедливо зауважив Є.Пеленський, “зайвий раз доводять глибоке знання автора і його вміння відповідно представити матеріал, підкреслюючи найбільш суттєві і найбільш питомі національні риси так, що можна жаліти, що автор не залишив вичерпної монографії про український фольклор” (ЗНП. – С.82) та синтетичної праці про українську етнографію, хоч і заклав для них тривкі підвалини.

Останніми енциклопедичного типу етнографічними студіями Кузелі стали його статті (англомовний варіант його матеріалів із “Handbuch der Ukraine” за ред. І.Мірчука – Лейпціг, 1941) про український народ, його соціальну структуру, регіональні особливості, національні меншини в Україні в виданій 1949-го р. у Мюнхені книжці “Ukraine and its Peoples”.

Наприкінці 40-х рр., неначе повертаючися на круги своя в часи спілкування з І.Франком, учений написав останню свою працю з історії української етнографії, що вивершила низку оглядів набутку визначних учених – попередників у цій популярній науці. За жанром “Іван Франко як етнограф” – реферат, виголошений на урочистих зборах НТШ у Мюнхені в

червні 1947 р. В експозиційній частині, висвітлюючи масштабність спадщини Франка, Кузеля ствердив “широкий діапазон його наукових заінтересувань, що свідчать про його велику освіту, глибоке знання, легкість схоплювати суть обговорюваних тем і не меншу майстерність передавати їх в ясному представленні українському читачеві” (ЗНП, – С.117). Ці слова великою мірою можна переадресувати щодо самого Кузелі, котрий також, як і Франко, “наче муляр заповнював цеглинами свого знання й своєї продуктивної праці всі прогалини” – нехай не всього культурного, але наукового українознавчого життя. Єднають обидвох діячів із кола українських визначних етнографів ХХ ст., вживаючи далі виразів Кузелі про Франка, “сердешне ставлення до розслідів народного життя і народної культури”, широта інтересів до всіх “проявів духової і матеріальної культури”.

Розвідку про “етнографа з замилювання” вирізняють численні цінні й показові матеріали, почерпнуті з родинної традиції та особистих зустрічей і спілкування Кузелі з Франком. Зокрема, згадуються вагомі подробиці, відсутні в найповнішій монографії радянського часу “Іван Франко і народна творчість” О.Дея (Київ, 1955), – студіювання народного життя під час перебувань на селі в місцевостях із етнічно неоднотипним населенням, у гостинних домах українських етнографів і священників із Дрогобиччини, Бойківщини, Поділля І.Кузева, М.Зубрицького, О.Глібовицького та С.Лепкого. В зв’язку з цим підкреслюється, що, при “бистрому окові і великому обсерваційному смислові”, Франко спостерігав і не примічені іншими риси селянського побуту, зберігав їх у пам’яті (“багато записів не любив робити”). При феноменальній здібності запам’ятовувати він міг при потребі цитувати з пам’яті значні обсягом тексти навіть народної прози.

Кузеля з усіма на те підставами назвав Франка предтечею студій на специфічному полі науки – народної термінології, місцевої ономастики тощо, в тому числі занедбаній зі зрозумілих причин у останні півстоліття історії селянських родів. Свідчення Кузелі-очевидця збагачує свіжим аргументом його твердження про добрі слух і музичну пам’ять Франка, вміння передати нюанси пісні: “Франко залюбки співав до фортепіана пані Дарії Глібовицькій, що з його голосу творила фортепіанові композиції на народні теми (ЗНП. – С.120). Реферат збагачує уявлення про Франка-етнографа нотуванням факту його інтересу спеціально до народних церковних пісень, оцінками основних праць ученого в контексті розвитку української та світової фольклористики. Наприклад, “Студій над українськими народними піснями” як єдиної такого роду праці в нашій науці, що поєднала всі дослідницькі методи; шеститомника “Галицько-руських народних приповідок” – неперевершеної досі світовою наукою пареміологічної праці. Аналогічної не мають і великі культурні народи, тому “вона довгі ще роки бує виконувати своє велике наукове завдання” (ЗНП. – С.121). Користуючися в першій із названих публікацій історико-порівняльним (у числі інших) методом, І.Франко, проте, не застосував його односторонньо.

Тут Кузеля посилається на один із листів Франка до нього, де той доволі різко висловлювався про “надуживання паралель і радив користуватися ними тільки там, де вони мають безпосередній зв’язок із обговорюваною темою”.

Маємо в рефераті й уваги варте свідчення Кузелі – співучасника з Франком і секретаря наукової експедиції в Підкарпаття під орудою Хв.Вовка. Кузеля згадував, як багато часу Франко проводив “стоячи при столику, але радо відривався від праці для так званих “ходів” і “розшуків”, а крім того не раз переривав писання і втручався в наші розмови, присвячені різним питанням, що виринали при локальних розслідах, помірах та фотографуванні. Його завваги й інтерполяції були завжди дуже цікаві і звичайно схоплювали найхарактерніші моменти” (ЗНП. – С.119).

Завершується франкознавча студія Кузелі констатацією моментів, які слід ізгадати й при резюмуванні етнографічної діяльності її автора (ролі в організації модерних етнологічних дослідів, тривкого місця в цій науковій галузі).

Символічним бачиться такий факт: останні дві науково-популярні розвідки, видруковані 1952-го р. у паризькій українській періодиці, присвячені різдвяним звичаям та обрядам, колядкам і щедрівкам. Немов прочуттям відродження України, бажанням їй щастя і багатства прощався з нею вчений із чужини...

Поза всяким сумнівом, Зенон Кузеля – визначний представник обраної ним науки, що поглибив її та пов’язав із набутком світової етнографії. Долаючи несприятливі історичні обставини, він розбудував обсяг, збагатив методика вивчення України та її народу. Урешті, дослідник успішно вивчав надбання національної культурної творчості та її матеріальні вияви, збагатив скарбницю українознавства різнобічними працями й оригінальними судженнями.

1 Див. коментарі до т. 36 Зібр. тв. І.Франка в 50-ти т. (С. 448), де бракує і дати смерті З.Кузелі.

2 Чернецький Антін. Зенон Кузеля і “Молода Україна” // Збірник на пошану Зенона Кузелі. – Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962.– С.17.

3 Кузеля Зенон. Богдан Лепкий // Золота Липа. – Берлін, 1924. – С. 17-18.

4 У вибраних творах Б.Лепкий згадав тривкі враження від мистецтва народних музик і співаків з Поручина й Жукова, власних тіток, які “переймали пісні з уст народу, мов який фонограф”

5 Маркусь Василь. Студентські роки великого друга й опікуна студентства. – Збірник на пошану Зенона Кузелі... С.36.

6 Франко Іван. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1982. – Т.36. – С. 70-71.

7 З 1913 р. був номінований на лектора української мови в Чернівецькому університеті з правом приймання іспитів, заступаючи проф. С.Смаль-Стоцького.

8 Смаль-Стоцький Роман. Спогади про Зенона Кузелю. – Збірник на пошану Зенона Кузелі... С. 45.

9 Цит. за: Збірник на пошану Зенона Кузелі... С. 6.

- 10 Див.: Лепкий Ростислав. Матеріали до історії роду Лепких // Лев Василь. Богдан Лепкий. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1976. – С. 267-268.
- 11 Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949. – С. 49.
- 12 Так, в академічній “Українській народній поетичній творчості” (Т.І. – К., 1958) західний вплив на українські балади затушовується та підкреслюється, навпаки, “зворотній зв’язок” схід – захід (С.572).
- 13 Січ /Альманах у пам’ять 40-х роковин заснування товариства “Січ” у Відні. – Львів, 1908. – С.238.
- 14 Їхню вагу нещодавно потвердило ще одне, моторошне, такого змісту: “У Польщі останнім часом знайдено дівчину, яка має на горлі криваві рани від зубів Дракули”. – Качуровський І. Містична функція літератури та українська релігійна поезія // Хрестоматія української релігійної літератури. – Кн. 1. – Поезія. – Мюнхен-Лондон, 1988. – С. 18.
- 15 Колесса Ф. Огляд праць проф. д-ра Зенона Кузеля з обсягу етнографії й етнології. – Збірник на пошану... С. 73.
- 16 Збереглася до ХІХ ст. на тих українських етнографічних територіях, які обстежував Кузеля в час експедицій 1904-1906 рр.
- 17 Пеленський Є.Ю. Зенон Кузеля – етнограф. – Збірник на пошану... С.81

Старков В. ОСОБОВИЙ АРХІВ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ТА ЙОГО РОЛЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ІГРОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ // Архіви України. – 2001. - №3.

Серед значної кількості пам'яток фольклорно-етнографічної спадщини України, що зберігаються у Відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) ім. М. Т. Рильського НАН України, чільне місце посідає фонд Володимира Гнатюка (ф. 28) (Автор висловлює подяку колективу Відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України на чолі з Г. Довженок за допомогу в опрацюванні матеріалів фонду В. Гнатюка).

Володимир Михайлович Гнатюк (1871-1926) - визначний український фольклорист-етнограф, організатор наукової праці в рамках Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). З 1899 р. він - секретар НТШ у Львові, з 1901 р. - секретар, а з 1916 р. - голова Етнографічної Комісії НТШ, плідна діяльність якої нерозривно пов'язана з його ім'ям. Від видання випадково зібраних матеріалів, чим був позначений попередній період розвитку української науки, Володимир Гнатюк разом із Федором Вовком та Іваном Франком перейшов до всебічного й планомірного дослідження українських теренів, передусім західноукраїнських земель, шляхом створення мережі

численних збирачів фольклору, організації наукових експедицій, зокрема в 1904-1906 рр., і наукового опрацювання та видання зібраного. За безпосередньою участю В. Гнатюка відредаговано і видано близько 60 томів "Етнографічного Збірника" і "Матеріалів до української етнології". Він був дійсним членом НТШ (з 1899 р.), дійсним членом Української Академії Наук (з 1918 р.), членом-кореспондентом Російської Академії наук, а також членом багатьох інших наукових товариств і організацій¹.

Володимир Гнатюк - автор низки фундаментальних досліджень: "Етнографічні матеріали з Угорської Русі", "Русини Пряшівської єпархії та їх говори", "Угроські духовні вірші" та ін. Заслужену славу мають упорядковані, відредаговані й видані В. Гнатюком у виданнях НТШ "Галицько-руські анекдоти", "Колядки і щедрівки", "Гаївки", "Коломийки", "Галицько-руські народні легенди", "Українські народні байки (казки)", "Народні оповідання про опришків", "Знадоби до галицько-української демонології", "Знадоби до української демонології", "Українські весільні обряди і звичаї", "Похоронні звичаї і обряди" та ін. Він опублікував також ряд розвідок і статей у різних ділянках фольклору, етнографії, мовознавства, літературної критики та ін.²

В. Гнатюк був душею НТШ, опікувався всією організаційною діяльністю Товариства: організовував його збори, вів хроніку, яка згодом регулярно виходила друком, забезпечував фінансування, редагував, як уже зазначалося вище, видання НТШ, листувався із сотнями його кореспондентів³.

Фонд утворився в результаті величезної науково-видавничої діяльності В. Гнатюка та його праці як керівника Етнографічної комісії НТШ і був переданий до ІМФЕ 1951 р.⁴ Матеріали, що стосуються обставин та умов передачі фонду В. Гнатюка зі Львова до Києва, нам поки що невідомі. Описи фонду, що були складені під час його перебування у Львові, у складі архіву НТШ⁵ містять лише перелік фольклорно-етнографічних матеріалів, які були розміщені в 35 одиницях зберігання (од. зб.) (вони йменувалися, мабуть, ч[ислами]: ч. 1 або ч. 33 тощо). Ці матеріали не були класифіковані за якоюсь системою, яка б полегшила їхнє опрацювання. Були відсутні деякі дані, що мають характеризувати одиниці зберігання, зокрема про кількість аркушів. У результаті опрацювання матеріалів фонду співробітниками Відділу рукописних фондів ІМФЕ нині він поділяється на сім структурних частин: "Листування" (од. зб. 1-21, 210 арк.); "Наукові роботи" (од. зб. 22-30, 542 арк.); "Збірники" (од. зб. 31-478а, 21155 арк.+3957 вирізок); "Кореспондентська мережа" (од. зб. 479-565, 273 арк.); "Ілюстрації, малюнки, фото" (од. зб. 566-568а); "Друковані матеріали" (од. зб. 569-576, 29 листків); "Опис фонду В. М. Гнатюка" (од. зб. 577-579, 149 арк.). Решта матеріалів складає останні одиниці зберігання (од. зб. 580-606, 641 арк.). Загалом фонд В. Гнатюка - це 26956 арк. та 71 ілюстрація⁶. Одиниці зберігання в кожному підрозділі фонду розміщено за хронологічним принципом, починаючи з найдавніших, а недатовані розташовано після хронологічно визначених. Найпізніші матеріали датуються 1926 роком. Усі картки з інформацією про

одиниці зберігання фонду розташовані у відповідній шухлядці загального каталога Відділу рукописних фондів ІМФЕ. Назви одиниць зберігання, що наводяться нами за каталогом, відбивають або наявну назву автора чи збирача фольклорно-етнографічного матеріалу, або зміст поданих записів. У назвах одиниць зберігання та їх коротких описах нами зроблено деякі зміни, які відбивають історичні реалії. Їх небагато: "Кам'янець-Подільська область" (наприкінці ХІХ ст. (?!) - В. С.) змінено "на Кам'яниччина", "Чернівецька область" - на "Буковина" тощо. У цій статті доповнення автора позначаються квадратними дужками [ ], авторські пропуски в цитатах - трьома крапками в таких же дужках [...].

Перший опис - "Листування" - складається з листів до Володимира Гнатюка та Митрофана Дикарева. Кількість листів до В. Гнатюка (від В. Левинського, У. Дикаревої, Л. Ленчевського, М. Кузьмака, О. Яворського, Б. Заклинського, Г. Глинки, П. Шекерик-Донникова та деяких інших кореспондентів - од. зб. 10-20) - відносно невелика, порівняно з епістолярієм до нього, що відклався у львівських архівах. Щодо листів до М. Дикарева, то, за відомостями автора, доля його епістолярної спадщини виявилася досить складною. Свого часу архів Митрофана Дикарева, який потрапив, згідно із заповітом, після його смерті 14 листопада 1899 року до НТШ у Львові, був згодом розпорошений і його частини потрапили до різних архівів⁷. Листи Олександра Кониського до М. Дикарева, як і деякі інші матеріали, що стосуються життя та творчої діяльності останнього, виявлено у фонді О. Кониського в архіві Інституту літератури НАН України⁸, листи Грінченка до М. Дикарева - у фонді Б. Грінченка в Інституті рукопису НБУ НАН України⁹ тощо. Не обійшлося, мабуть, і без втрати частини наукової спадщини Митрофана Дикарева, але пошуки згаданих листів, як і інших матеріалів з його архіву, варто продовжити. У фонді В. Гнатюка, як бачимо, теж опинилася частка епістолярної спадщини М. Дикарева (листи до нього від Г. Яковлева, І. Кобзаря, І. Попова, І. Давидова, Д. Іваненка, В. Смикова, К. Філатова (од. зб. 1, 33 арк., 1888-1898 рр.), Ю. Сизова (од. зб. 4, 19 арк., 1893-1894 рр.), його постійних кореспондентів, "постачальників" фольклорно-етнографічних відомостей П. Тарасевського (од. зб. 2, 3, 8, 84 арк., 1892-1898 рр.), П. Півня (од. зб. 6, 9 арк., 1895-1897 рр.) та А. Суботи (од. зб. 7, 14 арк., 1896-1898 рр.).

У другому підрозділі - "Наукові роботи" - відклалися такі матеріали: "Русини чи словаки? (Причинок до пізнання русько-словацьких відносин)". Нотатки, замітки до розвідки В. Гнатюка (од. зб. 23, 33 арк., 1900 р.); "Нарис української міфології". Дослідження В. Гнатюка, Львів, 1918 р., 386 а. (од. зб. 24)¹⁰; "Нотатки і замітки про колядування". Матеріали В. Гнатюка (од. зб. 25, 49 арк., 1918 р.); "Угорсько-руська хроніка". Нотатки і замітки В. Гнатюка (од. зб. 26, 11 арк.); "Нотатки з народної демонології" (од. зб. 27, 45 арк.); "Нотатки про байку (казку) (од. зб. 28, 3 арк.); "Нотатки про звірів (спостереження їх вчинків)". Матеріал В. Гнатюка (?) (од. зб. 29, 10 арк.); "Виписки про Ходаковського", 1833-1889 (од. зб. 30, 16 арк.) та ін.

У підрозділі фонду В. Гнатюка "Збірники" (од. зб. 31-478 а), що є найбільшим, відклалися понад 450 одиниць зберігання. Прізвища понад двохсот авторів, переважно невідомих, а також збирачів, укладачів фольклорно-етнографічних матеріалів, зафіксовано в картотечі підрозділу. Серед них - імена Зоріана Доленги-Ходаківського, Михайла Максимовича, Якова Новицького, Марка Вовчка, Миколи Лисенка, Івана Манжури, Євгена Желехівського, Федора Вовка, Андрія Веретельника, Данила Щербаківського. Спочатку планувалося створити кілька секцій цього підрозділу: "Збірники та добірки пісенного фольклору", "Збірники оповідального фольклору", "Добірки, де об'єднано твори фольклору пісенних та оповідальних жанрів" та "Етнографічні матеріали"¹¹, але розмежувати матеріали можна лише умовно, оскільки переважна більшість одиниць зберігання заслуговує на віднесення до двох або кількох секцій. Зазначимо, що, за нашими спостереженнями, кількість одиниць зберігання, в яких переважає пісенний матеріал, приблизно вдвічі більша за кількість "прозових".

Серед найбільш ранніх рукописних збірок датованої частини підрозділу (од. зб. 31-299 а), що подеколи містять і друковані матеріали української фольклорно-етнографічної спадщини, які на кінець ХІХ - поч. ХХ ст. уже стали бібліографічною рідкістю, можна відзначити такі:

од. зб. 31 (73 арк.) "Пісні (без мелодій). Історичні. Матеріали з рукописних та друкованих збірок. 1834-1875";

од. зб. 32 (54 арк.) "Пісні (без мелодій), вірші. Рекрутські, побутові та ін. З рукописних та друкованих збірок українських пісень (Максимовича, Балліна, Андрієвського, Новицького та ін.). 1834-1882";

од. зб. 33 (38 арк.) "Пісні, думи (без мелодій). Історичні (Про Янчина, Харка, Залізняка, Перебийноса, Лебеденка, Левченка, Івася Коновченка, та ін.). Матеріали з друкованих джерел та рукописних збірок Я. Новицького, Є. Желехівського і ін. на Запоріжжі, Чернігівщині, Одещині та ін. місцях. 1836-1867";

од. зб. 34-35 (161+285 арк.) "Копії матеріалів, записаних Ф. Бодянським на Полтавщині, Чернігівщині, Київщині, Харківщині, Сумщині пісень (без мелодій) обрядових, побутово-родинних, побутово-любовних, історичних, козацьких, чумацьких, бурлацьких та ін. 1837-1867";

од. зб. 36 (30 арк.) "Опис весілля, пісні та коломийки (без мелодій). Пісні побутові, родинні та ін. Записав Ів. Стефановський, м. Харків, 1846 р.";

од. зб. 41 (426 арк.) "Збірник народних пісень (з мелодіями та без мелодій) (вояцькі співанки, весільні пісні, гаївки, народні співанки тощо). Записи В. Навроцького, М. Павлика, А. Дольницького, А. Білецького та ін. на Львівщині, Дрогобиччині, Станіславщині та ін. 1862-1881".

Привертає увагу низка збірок та їх копії М. Бучинського (од. зб. 47-52, загалом 601 арк.). Це - записані в 1866-1871 рр. на Станіславщині розповіді, легенди, казки, прислів'я та приказки, загадки, повір'я, звичаї, демонологія, пісні різних жанрів. У великій рукописній збірці пісень відомого поета і збирача фольклорно-етнографічної спадщини українців Івана Манжури (од.

зб. 59-62, загалом 781 арк.) тільки пісень різних за жанром і тематикою вміщено близько дев'ятсот, з яких видано лише незначну частину¹². Серед матеріалів архіву є й записи видатного українського етнографа, антрополога та громадського діяча Федора Вовка (під псевдонімом Ф. Кондратович) (разом із Т. Денисенком): "Ой не знали славні запорожці. Пісні про руйнування Січі (без мелодії), записані в Тульчі, Карталезі (Румунія). 1881 р." (од. зб. 70, 9 арк.).

Природно, що фонд містить багато матеріалів насамперед самого Володимира Гнатюка. Це фольклорно-етнографічні записи з багатьох місцевостей Західної України, зокрема пісні різних жанрів, коломийки, народні твори оповідального характеру, а також чорнові матеріали (од. зб. 120, 122, 130, 131, 137 150, 164, 412-417, 478 а та деякі інші, загальним обсягом понад 1000 арк.). Привертають увагу такі записи В. Гнатюка: "Угрюмські пісні" (без мелодій). Легенди, казки та ін. 1896-1897 (од. зб. 131, 182 арк.); "Був то йиден чоловік..." Казки. Записані в сс. Коропець, Пужники на Тернопільщині. 1897 р. (од. зб. 137, 165 арк.); "На початку світа були люди..." Вірування, народна медицина. Виписки з матеріалів Федоровського (од. зб. 478 а, 168 арк.).

З інших матеріалів пісенного віршованого та оповідального характеру третього опису можна відзначити такі одиниці зберігання (передусім за обсягом наявного матеріалу)¹³:

"Етнографічні матеріали". Щедрівки (меланки), колядки, коза, фрагмент з вертепу. Записи різних збирачів в різних місцевостях України. 1880-1912 рр. (од. зб. 69, 75 арк.);

"Ой пют, пют, напиваються". Пісні (без мелодій) побутові, родинні та ін., коломийки, казки, приказки тощо, записані Д. Шимчуком на Станіславщині. 1882-1884 рр. (од. зб. 74, 109 арк.);

Матеріали, зібрані Ів. Волошинським на Станіславщині та Тернопільщині. Це пісні різних жанрів і казки, зібрані у 1893-1913 рр. (од. зб. 103-113, загалом понад 300 арк.);

"Оддай мене, моя мати..." Пісні, коломийки (без мелодій), оповідання, перекази, колядки та ін. Історичні, рекрутські, весільні, побутові, родинні, жартівливі, сороміцькі та ін. Записи різних осіб в східних та західних землях України. 1884-1904 рр. (од. зб. 116, 133 арк.);

"Матеріали до етнографії Волині". Пісні (без мелодій) різних жанрів, в т.ч. побутово-родинні, обрядові, до скоку, дитячі, записані в с. Корабіївка на Кам'янецьчині. 1896-1897 рр. (од. зб. 133, 120 арк.);

"Йеден пастух пас воли..." Вірування. Записано різними особами в західних землях України. 1897-1912 рр. (од. зб. 143, 277 арк.);

"Ти травице зелененькая..." Пісні (без мелодій). Родинні, побутові, рекрутські, чумацькі, козацькі, солдацькі, про кохання. Записано А. Гловачевським-Юрчуком в с. Демидівка на Ровенщині. 1901 р. (од. зб. 158, 166 арк.);

"Там на горі кінь турецький..." Пісні (без мелодій), новели, легенди, народна медицина, вірування, анекдоти. Пісні побутові, духовні. Записано А. Веретельником на Львівщині. 1902-1903 рр. (од. зб. 167, 131 арк.);

Матеріали, записані П. Шекерик-Донниковим на Станіславщині та Львівщині у 1902-1925 рр. Фольклорні записи віршованого та оповідального характеру, в т.ч. сороміцького (од. зб. 169, 196, 262, 263, загалом 401 арк.);

Матеріали, записані М. Копієм на Тернопільщині. Пісні різних жанрів. 1904-1906 рр. (од. зб. 184-185, загалом 235 арк.);

"Малорусские песни. Материалы для изучения малорусской народной поэзии". Обрядові (колядки, щедрівки, веснянки, купальські, весільні), історичні, чумацькі, рекрутські, побутові, родинні, жартівливі та ін. пісні і духовні вірші, записані Ів. Єрофєєвим на Київщині та Житомирщині. 1906-1909 рр. (од. зб. 191-192, 115+213 арк.);

"Служили три брати..." Казки (з ілюстраціями) та пісні (без мелодій). Записав Ю. Михайлюк в с. Бростурів на Косівщині. 1908 р. (од. зб. 197, 246 арк.);

Фольклорно-етнографічні матеріали, записані І. Волошинським. "Співанки", демонологія, народна медицина, вірування, історичні перекази, приповідки, загадки, зібрані переважно в с. Далешеві на Станіславщині (од. зб. 208, 213, 216, 223, 224, загалом 338 арк.).

Події першої світової війни, що суттєво позначилися на долі українського народу, відбилися на матеріалах фонду. Характерні фольклорні записи, такі як "Два роки тому, як пішов муж з дому". Вірші про першу світову війну. Автор Ю. Веселовська із с. Діброва на Львівщині. 1916 р. (од. зб. 266, 43 арк.), складають значну його частину (од. зб. 222, 233-239, 242-248, 266-271, 273-276, 286, 293 та деякі інші, загалом близько 2 тис. арк.).

Окрім частини епістолярної спадщини Митрофана Дикарева, фонд В. Гнатюка містить матеріали кореспондентів створеної ним фольклорно-етнографічної мережі (П. Гордієнко, А. і Т. Субота, П. Тарасевський та ін.). На додаток до матеріалів, які потрапили до НТШ за заповітом М. Дикарева, тривалий час матеріали надходили туди й пізніше 1899 р., тобто після його смерті. Це, зокрема:

"Ліки від глухотні..." Казки, розповіді, повір'я та ін. Записав П. Гордієнко, м. Майкоп. 1896 р. (од. зб. 129, 53 арк.);

"Вулиця в сл[ободі] Попасній, Богуч[арського] пов[іту на Вороніжчині]". Опис гуляння на вулиці (без закінчення). Автор невідомий¹⁴. 1897 р. (од. зб. 485, 3 арк.);

"Этнографический календарь". Етнографічні нотатки. Записи А. Суботи з Вороніжчини. 1900-1901 рр. (од. зб. 155, 84 арк.);

"Этнографические сведения..." Етнографічні матеріали (Збірка без початку). Розповіді, оповідання. Зібрано Т. Суботіним. 1903 р. (од. зб. 173, 16 арк.);

Тарасевський П. К. "Етнографічний збірник П. К. Тарасевського (Зошити XII-XXV). 1903-1912 рр. (од. зб. 249-261, 504 арк.).

Серед матеріалів недатованої частини підрозділу фонду 28-3 відзначимо:

Лемківські пісні (без мелодій). Побутово-ліричні тощо. Записи С. Стеранка в с. Зубрики (Матеріали і копії) (од. зб. 302-303, загалом 311 арк.);

"Збірник етнографічних матеріалів в піснях". Пісні (без мелодій). Історичні, жовнірські, побутові, родинні. Записано Г. Глінкою в с. Денисів на Тернопільщині (од. зб. 324, 113 арк.);

Фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані М. Маркович (Марко Вовчком) і О. Марковичем на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Житомирщині. Пісні (без мелодій). Веснянки, гаївки, ліричні, побутові, родинні, рекрутські, чумацькі тощо (Матеріали і копії) (од. зб. 331-333, загалом понад 100 арк.);

Фольклорно-етнографічні матеріали, зібрані на Тернопільщині, в т.ч. записані П. Стадником в х. Теклівка. Пісні (без мелодій). Історичні, весільні, побутові, коломийки, краков'яки, козачки (од. зб. 346-347, загалом 394 арк.);

"Ой загуди, загуди, сивий голубоньку..." Пісні (без мелодій). Побутові, чумацькі, пісні про рослини та про птахів тощо. Записано З. Ходаківським (Матеріали збірника та копія) (од. зб. 349, 59 арк.);

Матеріали журналу "Киевская старина" до збірника історичних пісень (з широким бібліографічним коментуванням і варіантами) (од. зб. 369-370, загалом 230 арк.).

Фонд містить і деякі матеріали польською мовою (од. зб. 68, 76, 101, 220, 334, 397-399, 584), зокрема:

"Українсько-польські паралелі" (зразки пісень). Записи різних збирачів на Тернопільщині, Дрогобиччині, Львівщині та ін. матеріали. 1882-1902 рр. (од. зб. 76, 40 арк.);

"Народні пісні всілакого змісту..." Пісні (без мелодій) польською мовою (од. зб. 101, 37 арк.);

Польські пісні та оповідання. (од. зб. 397-399, загалом 156 арк.).

Заслуговує на увагу великий корпус записів коломийок і споріднених їм жанрових одиниць українського фольклору, зроблених різними особами в західних областях України (од. зб. 419-470, загалом 904 арк. + близько 4000 вирізок із матеріалів).

Матеріали "кореспондентської мережі" (підрозділ фонду 28-4, од. зб. 479-565) - це переважно невеликі за обсягом матеріали однієї тематики з різних місцевостей України. Обсяг одиниці зберігання, як правило, - 1-5 аркушів, хоча є й винятки: "Вінчоване господаря..." Пісні (без мелодій). Привітальні ("вінчування"). Записав Й. Пришляк (Львівщина) (од. зб. 531, 31 арк.) Найранішній запис тут датується 1860 роком: "Декотрі народні прикмети". (Вірування). Записано Орловським на Кам'янецьчині (од. зб. 479, 2 арк.).

Підрозділ фонду 28-5 "Ілюстрації, малюнки, фото" складається з учнівських малюнків із с. Жаб'є (7 мал., 1913 р., од. зб. 566), низки ілюстрацій Ю. Панькевича до праць В. Гнатюка ("Народні загадки" та "Похоронні голосіння", 22+39 іл. (од. зб. 568), а в підрозділі фонду 28-6 "Друковані матеріали" сконцентровано вирізки з різних часописів 1887-1923 рр., окремі числа різних українських та польських періодичних видань тощо.

"Опис фонду В. М. Гнатюка" (ф. 28-7, од. зб. 577-579) - це 463 картки "львівського" періоду (од. зб. 579), а також великий блокнот (33,5 x 10,5 см), який є скороченим записом вищезгаданих 463 карток, та ще одна копія "львівського" опису (од. зб. 577).

Серед останніх одиниць зберігання (580-606) присутні великі збірки, присвячені народним повір'ям та народній медицині (од. зб. 583, 150 карток) та польським сороміцьким приспівкам (од. зб. 584, 321 арк.).

Серед багатьох тем, які дозволяє дослідити фонд Володимира Гнатюка, - ігрова культура української людності, зокрема питання народних ігор та розваг різних статево-вікових груп населення. Матеріали, що можуть придатися, сконцентровані, переважно при цьому підрозділі фонду 28-3. Це передусім:

од. зб. 38 (78 арк.) Казки, пісні (без мелодій), дитячі ігри та ін. Пісні побутові, жартівливі, дитячі. З матеріалів різних збирачів (М. Александровича, Т. Зінківського, А. Шишацького, В. Горленка, А. Заблоцького, М. Нечипоренка, М. Зозулі, М. Грінченка, Н. Самокиша, В. Степаненка, П. Солонини, Г. Неводовського). 1853-1902 рр.;

од. зб. 59 (230 арк.) Пісні (без мелодій) - духовні, колядки, щедрівки, обрядові, весільні, про тварин і птахів, забави тощо. Записано Іваном Манжурою на Сумщині, Харківщині, Катеринославщині. 1875-1882 рр.;

од. зб. 64 (3 арк.) "Игры крестьянских детей". "Народные загадки". Матеріали, записані на Чернігівщині (з помітками Б. Грінченка) та ін. 1878 р.;

од. зб. 66 (11 арк.) "Дитячі забавки, іграшки і приповідки". Пісні (з мелодіями та без мелодій) тощо. Побутові, родинні та ін. Матеріал, зібраний В. Андрієвським та Коновалом. (До матеріалу помітки Б. Грінченка). 1878-1898 рр.;

од. зб. 80 (34 арк.) "Як творив ся мир". Легенди (біблійного характеру, демонологічні та ін.), оповідання, анекдоти, дитячі забави, вірування, казки, загадки, примовки, жарти, вигадки тощо. Записано Л. Ленчевським на Кам'янецьчині. 1885-1908 рр.;

од. зб. 142 (20 арк.) "Юхима Петрунця прозвали Божком..." Легенди, дитячі забави, забобони, примовки тощо. Записано в селах Кам'янецьчини невідомим. 1897-1910 рр.;

од. зб. 171 (20 арк.) "Штуки (заклади)". Ігри. Записано П. Шекерик-Донниковим, А. Веретельником та ін. в селах Станіславщини, Чернігівщини, Буковини, Львівщини. 1902-1904 рр.

од. зб. 174 (18 арк.) Етнографічні матеріали. (Загадки, прислів'я, прикмети, казки, скоромовки, дитячі іграшки, забави дівочі і жіночі, парубочі іграшки). Записав Я. Сенчик на Холмщині та Підляшші. 1903-1908 рр.

од. зб. 301 (37 арк.) "Дитячі та інші грання". Дитячі ігри, загадки-задачі, анекдоти. Записано Є. Гаврилей в с. Вертіївка (кол. Веркіївка) на Ніжинщині. [1897 р.].

од. зб. 311 (27 арк.) "Пісні, вірування, прислів'я тощо". Пісні, оповідання, вірування, приказки, дитячі ігри, народна медицина, етнографічні матеріали.

Пісні побутові, історичні, обжинкові, весільні. Записала Л. Яцкевич в с. Сілець на Львівщині.

Розглянемо ігрові матеріали кожної із зазначених одиниць зберігання:

од. зб. 38 (78 арк.) [...] дитячі ігри та ін. [...];

од. зб. 64 (3 арк.) "Игры крестьянских детей" [...].

Вони мають безпосереднє відношення до відомих "Этнографических материалов.."15, які видавав Борис Грінченко у 1895-1899 рр. (випуски I-III). Як зазначав він сам, відповідаючи на закид одного з рецензентів другого випуску, "умови, за яких виходить видання, є такими, що я повинен видавати матеріали в міру їх накопичення і так буде надалі, якщо видання буде продовжуватись"16. Те, що Б. Грінченко мав намір продовжувати це видання, випливає і з його листа до М. Дикарева від 14 березня 1899 р.: "Посилаю Вам два примірники третього тому "Этнографических материалов" [...]. Є в мене чимало матеріалу й до IV тому, але не знаю, коли можтиму його видати"17. На жаль, наступні випуски світу так і не побачили.

На цей час у царині дослідження української народної ігрової культури вже мали місце певні здобутки. Були видрукувані записи українських народних ігор і розваг у загальних етнографічних працях О. Терещенка, М. Маркевича, П. Чубинського, В. Іванова та ін., їм були присвячені спеціальні дослідження С. Ісаєвича (з передмовою В. Горленка), П. Іванова (з передмовою М. Сумцова)18 та ін. Записи дитячих ігор і забав Б. Грінченко, очевидно, планував видрукувати у наступних випусках своїх "Етнографічних матеріалів", про що свідчать і матеріали з одиниць зберігання 38 і 64, на берегах яких присутні численні примітки й невеликі коментарі Бориса Грінченка.

Праця "Игры крестьянских детей" (од. зб. 64) написана влітку 1878 р. у с. Совін (Совинь) Остерського повіту Чернігівської губернії. Її автор - П. Н. Солонина. Окрім десяти загадок (арк. 3 зв.), рукопис містить описи десяти ігор: 1) "У гуси", 2) "Тулынок", 3) "У короля", 4) "У ложечки", 5) "У карлючки", 6) "Мак, мак чистый", 7) "У ріпку", 8) "Дробу, дробу соли", 9) "У довгу лозу", 10) "На перевагу" (арк. 1-3). На берегах аркушів поряд з текстом записувача є примітки олівцем різного кольору та чорним чорнилом, позначені криптонімами Б. Г. (Борис Грінченко), та Н. Г., що визначають варіанти до паралельних текстів з опублікованих матеріалів інших збирачів-дослідників: П. Іванова, П. Чубинського, М. Лисенка, О. Терещенка, М. Маркевича.

Про те, що Б. Грінченко збирався видавати тексти народних ігор, свідчить і те, що кілька ігор з рукопису "Игры крестьянских детей" були переписані на окремі аркуші і знаходяться в іншій архівній збірці (од. зб. 38, арк. 32-34 зв.). Це ігри під назвами "Тулынок", "У ложечки", "У карлючки". Поряд з текстами описів цих ігор у рукописі рукою Б. Грінченка сірим олівцем написано: "Випис[ав]"[, 18]98, Б[орис] Г[рінченко]. Це підтверджує і примітка біля опису гри "Дробу, дробу соли", зроблена чорним чорнилом: "Треба друкув[ати] в додатках"19, Поряд вказано чотири конкретні варіанти

гри з опублікованих матеріалів. Те, що тексти окремих ігор були переписані на окремі аркуші, повністю відповідає методичним засадам праці Бориса Грінченка з фольклорно-етнографічними матеріалами. "Без такого попереднього перепису кожної пісні на окрему картку немає можливості працювати над піснями", - зазначав він²⁰. Ці та інші методологічні засади збирацької та аналітичної роботи дослідників з фольклорно-етнографічним матеріалом²¹ не втратили актуальності й сьогодні. Загалом у збірці (од. зб. 38) описані такі ігри й забави: [1.] ["Забавка"], [2.] "У волосянку", [3.] ["У мовчанку"], [4.] "Проща", [5.] "У глечыкы", [6.] "У хобри", [7.] "У конька", [8.] "У піжмуркы", [9.] "Тулынок", [10.] "У ложечки", [11.] "У карлючки" (арк. 23-24 зв.). Відображено також "Гулянки на вечерньцях" і деякі інші жартівливі розваги арк. (53-56 зв.). Гру "У волосянку" опублікувала Г. Довженок (1990 р.)²².

Од. зб. 59 (230 арк.) [...] забави [...]. Записано Іваном Манжурою на Сумщині, Харківщині, Катеринославщині. 1875-1882 рр.

Життю й творчості відомого поета і збирача української фольклорно-етнографічної спадщини Івана Манжури (1851-1893) присвячені ґрунтовні дослідження, зокрема монографія І. П. Березовського "Іван Манжура. Нарис життя і творчості"²³. Його фольклорно-етнографічна діяльність також була предметом спеціального дослідження²⁴.

Торкаючися лише "фольклорно-етнографічної" сторінки життя І. Манжури (1851-1893), зазначимо, що поряд із багатьма видрукованими з цього питання записами²⁵, значна частина його великої фольклорно-етнографічної спадщини невідома. Ці матеріали зосереджені переважно в архівосховищах Києва: в архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 16, од. зб. 14, 18, 23), Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. I, № 4914), у Відділі рукописних фондів ІМФЕ НАН України (ф. 28-3, од. зб. 59-62; ф. 29-3, од. зб. 447, 361). Це передусім записи пісень різного жанру, оповідань, інших фольклорних матеріалів, епістолярії. Окрім того, великий рукописний збірник Івана Манжури зберігається в Санкт-Петербурзькому відділенні Архіву РАН (ф. 849, оп. 1, од. зб. 547)²⁶. Лише поодинокі записи з його фольклорно-етнографічного здобутку видані посмертно²⁷.

Серед великої і цікавої фольклорно-етнографічної спадщини Івана Манжури чільне місце займають і записи пам'яток ігрової культури українців. Це передусім записи народних ігор різних статево-вікових груп, які сприяють етнографам у вивченні глибинних явищ народної культури. У рукописному збірнику пісень, що зберігається в ІМФЕ НАН України (архів В. М. Гнатюка, ф. 28-3, од. зб. 59-62), є записи і кількох народних ігор (ф. 28-3, од. зб. 59, арк. 202-210). Попри певну неоднорідність записаних І. Манжурою сюжетів, вони утворюють серед пісенного матеріалу окрему тематичну "ігрову одиницю" і мають окремі підзаголовки: "Забави" та "Дитячі гри". Ці записи, як і багато інших, є ще й пам'ятками народної мови, оскільки в них збережено автентичну мову. Записи здійснювалися на межі 70-х - 80-х рр. ХІХ ст. в Олександрівському повіті Катеринославської

губернії. Нумерація ігор у цій збірці, а також у деяких наступних, - наша, і може застосовуватися для подальших досліджень. Іваном Манжураю записано такі ігри й розваги: 1. [Лічилка (перед гранням)], драматично-рухові ігри - [2.] "Гуси", [3.] "Панас" ("Жмурка"), [4.] "Ворон", забави з малими дітьми - [5.] "Зайчик", [6.] "Ладки", [7.] "Печу, печу папку".

Од. зб. 66 (11 арк.) "Дитячі забавки, іграшки і приповідки" [...].

На рукопису рукою Б. Грінченка зазначено: "Тут два зшитки: Андрієвського та Коновала. Ці пісні одержав я після того, як III т[ом] видруковано. Б[орис] Г[рінченко]". У невеликій передмові "Дитячі іграшки, забавки і приповідки" В. Андрієвський пише, що "етнографічний матеріал [...] зібрано переважно в Придонщині, в околицях Ростова і Таганрога. Місця сі недавно ще належали до Катеринославщини, тепер же їх, в цілях адміністративних прилучено до Землі Війська Донського"²⁸. Серед переважно пісенного матеріалу знаходимо описи дитячих ігор "Хрон" (арк. 2 зв., а також тотожний опис з нотами на арк. 8 зв.) і "Ящур" (арк. 8 зв.-9).

Од. зб. 80 (34 арк.) [...] дитячі забави [...].

До "дитячих забав" укладачі фонду віднесли 12 віршів "дитячої" тематики (арк. 6 зв.-7). У матеріалах збірки зафіксовані й ігрові елементи календарних обрядів на "св. Катерину" та "Гандрія"²⁹. Останні записи зроблено в с. Карабіївка 1896 р.

Од. зб. 142 (20 арк.) [...] дитячі забави [...].

Попри назву, в цій одиниці зберігання "ігрові" матеріали відсутні.

Од. зб. 171 (20 арк.) "Штуки (заклади)". Ігри [...].

Майже вся збірка присвячена іграм і забавам. У записах А. Веретельника 1902 р. (арк. 1-5) та П. Шекерик-Донникова 1907 р. (арк. 10-11) відображені жартівливі забави дітей і підлітків з елементами ілюзій. Описано широко відому в Україні зимову розвагу дітей "Колесо" (у А. Веретельника - [1]. "Машина) з докладним малюнком пристрою для розваги (арк. 6-9). Тут же - описи дитячих ігор початку ХХ ст. з Чернігівщини (окрім [2]: [2.] [У мовчанку"], [3.] ["У квача"], [4.] ["У кобла]" ("Хоблі-хоблі"), [5.] Птыци", [6.] "Звонь", [7.] "Диты", [8.] "Гуси", [9.] "Деркач", [10.] "Щенята", [11.] "Свиння", [12.] "Жгут", [13.] "У клека" (ігри [2]-[12] див. арк. 11-18 зв.). Зазначимо, що описи ігор [4], [5], [9], [12] опубліковані Г. Довженок³⁰.

Од. зб. 174 (18 арк.) [...] дитячі іграшки, забави дівочі і жіночі, парубочі іграшки) [...].

Яків Петрович Сенчик народився 28 липня 1877 р. у с. Свори тодішнього Константинівського повіту Сідлецької губернії. У 1895 р. закінчив Більську вчительську семінарію. Учителював спочатку на Підляшші, в селах Київець Більського повіту та Жещинка Володавського. Від 1900 р. працював учителем початкових класів у селах Холмщини, де й записав найбільше фольклорно-етнографічних матеріалів. Цю коротку біографічну довідку вміщено в історико-етнографічному дослідженні "Холмщина і Підляшшя" (К., 1997)³¹. Зазначимо, що 1916 р. у Львові була видана збірка народних пісень з Поділля і Холмщини, частину яких зібрав Я. Сенчик³².

В архівній збірці Я. Сенчика поряд з іншими фольклорно-етнографічними матеріалами з Холмщини й Підляшшя описано ігри й розваги молоді на Андрія (арк. 11-11 зв.) та жінок на масницю ("Колодка") (арк. 12-12 зв.), а також такі дитячі та парубочі ігри: [1.] "Свинка", [2.] "Шило", [3.] "Петрушка", [4.] "Дзвінниця", [5.] "Шпіньки", [6.] "Швайка", [7.] "Свічка", [8.] "Бірки" (арк. 13-18 зв.). І хоча у виданні "Холмщина і Підляшшя" вказано, що фольклорно-етнографічні матеріали Я. Сенчика (од. зб. 174) подані друком вперше (хоча відсутні описи ігор [5] та [8] та ігор і розваг молоді на "Андрія" та жінок на "Масницю" ("Колодка"))³³, усе ж зазначимо, що описи шести ігор ([1]-[4], [7], [8] вперше опублікувала Г. Довженок³⁴.

Од. зб. 301 (37 арк.) "Дитячі та інші грання". Дитячі ігри, загадки-задачі [...].

Це найбільша збірка дитячих і парубочих ігор у фонді В. Гнатюка. Всього описів народних ігор і розваг - 30 (арк. 1-31). На останніх аркушах рукопису вміщено "Загадки - задачі" логічно-математичного характеру (арк. 32-34), та три народні гумористичні історії (арк. 35-37). Аркуші загорнено в одну з чернеток Б. Грінченка, на якій його рукою синім олівцем написано: "Не взято до III тому. Дитячі та інші грання", а також приписано: "А може є такі, що і взяті". Наше датування рукопису 1897 р. ґрунтується на тому, що інші матеріали цього ж збирача фольклорно-етнографічних відомостей датовані Б. Грінченком тим же роком³⁵. В іншому місці обгортки рукопису є напис: "Дитячі грання: Їх переглянути по оцих збірках: Чубинський III³⁶, Молодощі³⁷, Головацький³⁸, Милорадович³⁹, Іванов⁴⁰. Треба ще: Чуб[инський] IV⁴¹, Исаевич (К[иевская] С[тарина], [18]87, [№] VI-VII)⁴², Шейн⁴³, Свидн[ицький]⁴⁴, Марк[евич]⁴⁵, Сумцов (К[иевская] С[тарина], [18]89, [№] IX)⁴⁶". Оскільки Б. Грінченко навів значну частину відомих на той час фольклорно-етнографічних збірок, які вміщували народні ігри, ще раз зазначимо, що не викликає сумніву підготовка ним текстів народних ігор до видання.

У рукописі наведено описи таких ігор і розваг: [1.] "У бабив", [2.] "У шея", [3.] "У шкандыбкы", [4.] "У деркача", [5.] "У цурки", [6.] "У клёпушки", [7.] "У вызвольного клепа", [8.] "У покотела", [9.] "Катальня", [10.] "Як дитину забавлять" (5 варіантів забав з малою дитиною), [11.] "У чемерици", [12.] "У свин'и", [13.] "У струга", [14.] "У гусей", [15.] "У м'яча", [16.] "У

кривого танця", [17.] "В короля", [18.] "У м'яча солов'я", [19.] "У сучки", [20.] "У перстня", [21.] "У коша", [22.] "У ящура", [23.] "У гадыла", [24.] "У лиса", [25.] "У шуляка", [26.] "У гороб'я", [27.] "У короля", [28.] "У земляного м'яча", [29.] "У скоромного клепа", [30.] "У промашного клепа". Г. Довженок опублікувала тексти половини ігор цієї збірки ([3], [4], [8], [11]-[14], [17], [19], [21]-[23], [25], [27], [28])⁴⁷. Слід зазначити, що описи народних ігор в публікації Галини Довженок відзначаються повнотою і конкретністю. На відміну від деяких сучасних видань українських народних ігор⁴⁸, в її публікації присутній довідково-бібліографічний апарат, показано джерела кожного опублікованого запису народної гри. Деяке літературне редагування та окремі вилучення з текстів зумовлені, мабуть, педагогічними завданнями зазначеного видання (для середнього та старшого шкільного віку).

Од. зб. 311 (27 арк.) [...] дитячі ігри[...].

Попри назву, зроблену укладачами фонду, в цій одиниці зберігання "ігрові" матеріали майже відсутні. Лише на аркуші 20 вміщено дві дитячі пісеньки: "Перстень" (6 рядків) та "Рожевая дощинка" (6 рядків).

Підсумовуючи огляд матеріалів фонду Володимира Гнатюка, які стосуються ігрової культури української людності, насамперед ігор і розваг різних статевих-вікових груп населення, відзначимо наявність значної (понад вісімдесят) кількості записів пам'яток у цій царині народної традиційної культури. Переважна більшість записів, з яких лише близько третини опубліковано, здійснена кваліфікованими збирачами пам'яток фольклорно-етнографічної спадщини України і досить повно відображає народну ігрову культуру другої половини ХІХ ст.

1 Про життя і діяльність Володимира Гнатюка в галузі фольклористики, етнографії, літературознавства та мовознавства див.: Мушинка Микола. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. - Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987 (Записки НТШ, Т. 207). - 332 с. повернутися...

2 Бібліографію основних праць В. Гнатюка див.: там само. - С. 199-207 (331 позиція). Повна бібліографія друкованих праць ученого, укладена М. Мушиною (1337 позицій), зберігається в рукописі в Канадському Інституті Українських Студій в Едмонтоні (там само. - С. 19-20). повернутися...

3 Мушинка Микола. Володимир Гнатюк.... - С. 12. повернутися...

4 За матеріалами невиданого путівника по фондах Відділу рукописних фондів ІМФЕ НАН України: Відділ рукописних фондів ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 392, арк. 295. повернутися...

- 5 Там само, ф. 28-3, од. зб. 577-579. повернутися...
- 6 Дані використано з: Відділ рукописних фондів ІМФЕ, книга опису № 8, с. 1. повернутися...
- 7 Див.: Валерій Старков. Митрофан Дикарів - повпред нації. Листи М. Дикарева до Ф. К. Вовка // Берегиня. - 1999. - Ч. 4. - С. 5-19 (опубліковані перший та останній, 23-й, із відомих листів М. Дикарева до Ф. Вовка). Його ж. "Золоті зерна наукового пізнання" (епістолярна спадщина Митрофана Дикарева). Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка. Перелік основних праць Митрофана Дикарева // Пам'ять століть. - 2000. - № 1. - С. 14-55 (опубліковано всі 23 листи М. Дикарева до Ф. Вовка) Прийнято також до уваги усне повідомлення д.і.н., професора Володимира Потульницького, який, ознайомлюючися з описом фонду НТШ, не знайшов документів, що стосуються Митрофана Дикарева. повернутися...
- 8 Архів Інституту літератури НАН України, ф. 77, № 247-271. повернутися...
- 9 Листування Митрофана Дикарева та Бориса Грінченка зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І Вернадського (ф. 3, спр. 40730-40742 - листи Б. Грінченка (1896-1899 рр.); ф. 3, спр. 36845-36872 - листи М. Дикарева (1892-1899 рр.)). повернутися...
- 10 Праця підготовлена до друку й видана Інститутом народознавства НАН України у Львові: Володимир Гнатюк. Нарис української міфології / Підготовка та опрацювання тексту, вступна стаття і примітки Романа Кирчіва. - Львів, 2000. - 263 с. повернутися...
- 11 Відділ рукописних фондів ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 392, арк. 295. повернутися...
- 12 Народні пісні в записах Івана Манжури / Упорядкування, передмова та примітки Л. С. Каширіної. - К., 1974. повернутися...
- 13 З огляду на неможливість навіть побіжно згадати всі (більш як 600) одиниці зберігання, що, звичайно, можна зробити лише у виданні-путівнику по рукописних фондах ІМФЕ НАН України, подаємо відомості лише про деякі з них, а саме: про найбільші збірки (обсягом близько та понад 100 архівних аркушів), а також про матеріали, що мають, на думку автора, особливий характер (визначний збирач-дослідник, особлива, як на автора, тематика тощо). повернутися...
- 14 Без сумніву, цей автор належить до фольклорно-етнографічної кореспондентської мережі, створеної Митрофаном Дикаревим на Вороніжчині. До речі, багато одиниць зберігання фонду В. Гнатюка -

анонімні (од. зб. 77, 78, 82,88, 89, 94, 96, 98, 100, 148, 175, 189, 371-396, 403-405, 407-411 та ін.), їх автори невідомі або не ідентифіковані. повернутися...

15 "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях" (Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр.). - Вып. I. - Чернигов, 1895; Вып. 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. - Чернигов, 1896.; Вып. 3. Песни. - Чернигов, 1899. (Додаток до № 11-12 "Земского Сборника Черниговской губ." за 1898 р.). повернутися...

16 Гринченко Б. Д. Предисловие // "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... - Вып. III. - С. XVI. Переклад з російської наш. - В. С. повернутися...

17 "Прийде колись час, що процвіте життя українське пишним цвітом" [Листи Бориса Грінченка до Митрофана Дикарева] / Вступ, публікація і коментарі Лідії Козар // Пам'ять століть. - 1999. - № 1. - С. 58. повернутися...

18 Терещенко А. Быт русского народа. - СПб., 1848. - Ч. 4; Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. - К., 1860; Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. - Т. 3. - СПб., 1873; Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии / Под ред. В. Иванова. - Т. I. - Харьков, 1898; Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава // Киевская старина. - 1887. - № 6-7; Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде. - Харьков, 1889. повернутися...

19 Відділ рукописних фондів ІМФЕ, ф. 28-2, од. зб. 64, арк. 3. повернутися...

20 Гринченко Б. Д. Предисловие // "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... - Вып. III. - С. XI. Переклад з російської наш. - В. С. повернутися...

21 Див.: там само. повернутися...

22 Летіла сорока по зеленім гаю: дитячі та молодіжні українські народні ігри / Упорядник та автор приміток Г. В. Довженок. - К., 1990. - С. 143. повернутися...

23 Березовський І. П. Иван Манжура. Нарис життя і творчості. - К., 1962. Див. також: Сумцов Н. Ф. И. И. Манжура как поэт и этнограф // Сумцов Н. Ф. Из украинской старины. - Харьков, 1905; Заремба В. І. Иван Манжура. - К., 1972; Бернштейн М. Д. Иван Манжура: життя і творчість. - К., 1977. повернутися...

24 Кучинський М. Висвітлення фольклористичної діяльності Івана Манжури на сторінках "Киевской Старины" // Народна творчість та етнографія. - 1992. - № 2. - С. 26-36; Лещенко П. Я. Фольклорно-етнографічна діяльність І.

Манжури // Наукові записки Ровенського державного педінституту. - Т. 5. - 1961. - С. 253-282; Мочульський М. Іван Манжура, український поет і етнограф: В сімдесят п'яти роковини його народин (Критико-біографічний нарис) // Україна. - 1926. - Кн. 5. - С. 23-59; Мочульський М. Іван Манжура, український поет і етнограф // Мочульський М. Погруддя з бронзи. Микола Цертелєв і Іван Манжура. - Львів, 1938. - С. 85-181. повернутися...

25 Див.: Андрієвський Олександр. Бібліографія літератури з українського фольклору. - К., 1930. - С. 287, 297, 318, 321, 332, 347, 359, 360, 375, 397, 398, 411-414, 424, 428, 442, 455. повернутися...

26 Каширіна Л. С. Примітки // Народні пісні в записах Івана Манжури. - К., 1974. - С. 305-306. повернутися...

27 Див., наприклад: Народні пісні в записах Івана Манжури. - К., 1974; Дитячий фольклор. - К., 1984. повернутися...

28 Відділ рукописних фондів ІМФЕ, ф. 28-2, од. зб. 66, арк. 2. повернутися...

29 Маються на увазі народні свята на Катерину (24 листопада ст. ст.) та Андрія (30 листопада ст. ст.). У рукопису помилково вказано 24 та 30 грудня. Див.: там само, арк. 12 зв.-13. повернутися...

30 Летіла сорока по зеленім гаю... - С. 67-68, 59, 120, 117. повернутися...

31 Холмщина і Підляштя: Історико-етнографічне дослідження. - К., 1997. - С. 359. повернутися...

32 Мелодії українських народних пісень з Поділля та Холмщини, зібрані Л. Плосайкевичем і Я. Сенчиком / Під ред. Станіслава Людкевича // Матеріали до української етнології. - Т. 16. - Львів, 1916. повернутися...

33 Холмщина і Підляштя... - С. 353-359. повернутися...

34 Летіла сорока по зеленім гаю... - С. 95, 116, 46, 124, 90-91, 140-142. повернутися...

35 Гринченко Б. Д. Предисловие // "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... - Вып. III. - С. XIII. повернутися...

36 Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. - Т. 3. - СПб., 1873. повернутися...

37 Лисенко М. Молодощі: Збірник танків та веснянок (Гри весняні, дитячі, дівочі, жоночі і мішані). - К., 1875. повернутися...

38 Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. - Ч. 2. - М., 1878. повернутися...

39 Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии, записанные в 1888-1895 г. // Сборник Харьковского исторического общества. - Т. 10. - 1897. - С. 1-223 і окрема відбитка: Харьков, 1897. - 223 с. повернутися...

40Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде. - Харьков, 1889. На час виходу в світ третього випуску "Етнографических материалов" Б. Грінченка вже було відоме видання, в якому наведено багато ігрового матеріалу: Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии / Под ред. В. Иванова. - Т. I. - Харьков, 1898. повернутися...

41 Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. - Т. 4. - СПб., 1877. повернутися...

42 Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава // Киевская Старина. - 1887. - № 6-7. повернутися...

43 Шейн П. В. Материалы для изучения быта русского населения северо-западного края. - Т. 1. - Ч. 2. Бытовая и семейная жизнь белоруса в обрядах и песнях. - СПб., 1877. Наведено український матеріал, запозичений білорусами. повернутися...

44 Свидницький А. Великдень у Подолян // Основа. - 1861. - № 10. - С. 43-64; № 11-12. - С. 26-71. повернутися...

45 Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. - К., 1860. повернутися...

46 Сумцов Н. Ф. Культурные переживания // Киевская старина. - 1889. - № 9. - С. 631-652. повернутися...

47 Летіла сорока по зеленім гаю... - С. 79-80, 120, 92, 139, 93-94, 77-78, 28-29, 16-18, 72, 116-117, 22-23, 132, 76-77, 15, 102-103. повернутися...

48 Див., наприклад: Цьось А. В. Українські народні ігри та забави. Луцьк, 1994. У цьому зв'язку слід зазначити, що укладачі збірників народних ігор та розваг, які переслідують передусім педагогічну мету, як правило, вважають зайвим подавати довідково-бібліографічний апарат.

Шаблій О. Діяльність Володимира Кубійовича в Науковому товаристві імені Шевченка // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. - Випуск 1 (3). - С.11-22

Виділяється чотири періоди діяльності Володимира Кубійовича в Науковому Товаристві імені Шевченка: 1931-1940; 1947-1951; 1952-1962; 1963-1985. Розглядається внесок вченого у вироблення стратегії розвитку цього товариства у кожному періоді, а також його роль у структуризації НТШ після Другої світової війни. Особлива увага звернена на внесок В.Кубійовича у створення україно- і англійськомовної "Енциклопедії Українознавства". Розкрито діяльність вченого як Генерального секретаря, Голови Європейського відділу, керівника Історично-Філософської секції НТШ.

Oleh Shabliu. Volodymyr Kubijovych's Activity at Shevchenko Scientific Society. Four periods of V.Kubijovych's prolific activity at Shevchenko Scientific Society have been identified, i.e.: 1931-1940; 1947-1951; 1952-1962; 1963-1985. The scholar's contribution to elaborating the strategy of the Society's development during each periods, as well as his role in the restoring of the Society after WW2 have been elucidated. Particular attention has been paid to V.Kubijovych's contribution to Ukrainian- and English-language "Encyclopaedia of Ukrainian Studies" and his activities as the General Secretary of the Society, Chair of the European Division of the Society and Head of the Historical and Philosophy Section.

Вступні заваги

Володимир Кубійович (1900-1985рр.), починаючи з 1931 року, коли він став дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, нерозривно пов'язаний з цією науково-громадською організацією аж до його смерті. З самого початку він активно включився у наукову, видавничу і організаційну роботу Товариства і не знижував напруги своєї праці доки дозволяли йому фізичні сили. Без жертовної діяльності вченого був би неможливий величезний внесок НТШ в українську та світову науку і культуру. По суті, тільки період становлення В.Кубійовича як вченого (1921-1930 рр.) пройшов поза НТШ. Це Наукове Товариство сформувало з нього українського науковця, визначного українця, організатора української науки як в краю, так і в діаспорі.

Проблема "Кубійович і НТШ" має багато аспектів. Найголовніші, на нашу думку, наступні: діяльність вченого в ролі стратега розвитку української науки як суттєвої сторони духовності української нації, як засобу її формування, трансформації українства із етнічної маси у етнополітичну єдність; участь на протязі великого періоду (близько 40 років) у розбудові організаційної структури НТШ; представництво НТШ як наукової установи перед світовим науковим співтовариством; розгортання видавничої діяльності НТШ; розроблення в рамках НТШ фундаментальних основ географічного українознавства та ін. Всі названі та інші аспекти тісно

взаємопов'язані. Проте вони воєдино зливалися в організації видання книги книг духовного і матеріального буття глобального українства - "Енциклопедії Українознавства" (ЕУ).

Багатолітній відрізок часу, що в'яже В.Кубійовича з НТШ, можна розділити на декілька періодів, кожен з яких має свої особливості щодо вищеназваних аспектів діяльності вченого. Перший період охоплює 1931 - 1940 рр. Він характеризується в основному розвитком В.Кубійовичем у рамках НТШ географічного українознавства, організацією Географічної Комісії, репрезентацією вченим НТШ на міжнародних наукових форумах, першим окресленням стратегії українознавства на зламі 30-40-х років тощо. Другий період — це організаційна діяльність з відновлення у діаспорі розпущеного більшовицьким режимом НТШ (1947-1951 рр.). Він характеризується розробленням ідеології розвитку українознавства у діаспорі, розбудовою в нових умовах організаційної структури НТШ, початком підготовки і видання перших томів ЕУ.

Третій період (1952—1962 рр.) — це період всебічної діяльності НТШ як громадсько-наукової установи. Всі види діяльності цієї "некоронованої академії" проявилися на повну силу. Але під кінець третього періоду відчувається певна невідповідність зосередження у руках В.Кубійовича різних важелів влади в НТШ (крім керівництва Європейським НТШ він керував і Централєю усіх наукових товариств, більшість членів яких знаходилася не у Європі, а у Північній Америці — у США і Канаді).

Нарешті, четвертий період (1963-1985 рр.) - це більш як двадцятирічний відрізок часу, коли діяльність Європейського крайового НТШ і його Голови В.Кубійовича зосереджується головним чином на організації підготовки і видання україно- і особливо англійської енциклопедії. По суті, усі названі види діяльності вченого зводяться саме до його найкращого дитяти — ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА. В цей період (до 1982 р.) В.Кубійович організує роботу однієї з великих і традиційних для НТШ секцій - Історично-Філософської (до війни він був членом Математично-Природописно-Лікарської секції).

Наукова і організаційна діяльність у 1931-1940 рр.

Із львівським НТШ В.Кубійович познайомився ще у 1927 р., під час роботи II конгресу слов'янських географів та етнографів. До праці в НТШ його залучила Олена Степанів-Дашкевич — доктор філософії з історії та географії, відома у той час як героїня національно-визвольних змагань 1914-1920 рр. Особливо заприятелював В. Кубійович з доктором філософії Юрієм Полянським (1892-1975) - географом, геологом і археологом. У НТШ була добра бібліотека, а в ній непогані географічні й статистичні джерела з радянської України (з 1928 р., як відомо, В.Кубійович починає викладати в Ягеллонському університеті географію Східної Європи).

Заслугою В.Кубійовича на той час було швидке розгортання діяльності Географічної комісії НТШ (з 1933 р.). До неї увійшли кращі географи Галичини й інших українських земель: Олена Степанів, Степанида

Пашкевич, Володимир Огоновський, Юрій Полянський, Ігор Федів, Володимир Геринович, Іван Тесля, Мирон Дольницький, Григорій Дрогомирецький та ін.

Зусиллями багатьох учених - членів НТШ під керівництвом В.Кубійовича готується і виходить у світ “Атлас України й сумежних країв” (1937 р.) та “Географія українських й сумежних земель” (1938 р.), організуються виставки карт “Атласа” в Галичині та за кордоном (у Берліні, Софії та Римі). Нарешті, у 1935 р. з’являється збірник наукових статей “Праці Географічної Комісії” (вип. 1). У ньому вміщено чотири великі статті: В. Кубійовича “Пастушество Буковини”, Ю.Полянського “Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бесарабської провінції” (німецькою мовою), В.Огоновського “Східно-Європейський степ” та В.Січинського “Нові знаходи старих мап України XVII - XVIII ст.”. Кожна з цих праць була свіжим словом в україністиці того часу. Статті стосувалися різних аспектів географії України: її палеогеографії, історії географії і картографії, антропогеографії, фізичної географії.

Особливо бурхливу діяльність проявив В.Кубійович у зв’язку з підготовкою і виданням “Атласу України й сумежних країв”. У Центральному державному історичному архіві у Львові збереглися листи В.Кубійовича до Голови НТШ д-ра Івана Раковського за 1936-1938 рр. стосовно організації виставок карт “Атласу” у різних місцях, діяльності НТШ загалом та роботи його Географічної комісії, видання “Атласу України”, статистичних річників тощо.

Зокрема, довідуємось, що на виставку до Берліна у січні 1936р. В.Кубійович брав з собою 27 великих карт масштабу 1:1250000, 70 окремих карт у масштабі 1:4000000 на 29 аркушах, 10 таблиць з діаграмами. В іншому листі від 21.01.1936р. учений повідомляє, що “виставка мала повний успіх, збудила велике зацікавлення серед німецьких наукових кругів, відвідало її за 5 днів яких 600 осіб і зробила добре ім’я українській науці і Наук[овому] Тов[ариству] ім. Т.Шевченка [...]”. У дискусії підніс проф. Пенк, що тішиться, що наше Тов[ариство] так працює, і підчеркнув, що йому приємно бути членом цього Тов[ариства]”.

Далі В.Кубійович висловлює подив, що керівництво НТШ не хоче дати дозвіл, щоб “Атлас України” друкувався під фірмою НТШ. У листі-відповіді керівництво НТШ всіляко викручується від того, щоб згодитися на фірму цього Товариства, але вкінці виявляється: його не задовільняє видавець, а не автор. Тому радить В.Кубійовичу відмовитися від видавця, а кошти шукати деінде. Зрозуміло, що вчений на такий варіант не згодився і “Атлас України” проходив усі започатковані технологічні видавничі процеси. Але В.Кубійович у наступних листах усе-таки добився фірми НТШ.

Учений схвально зустрів пропозицію НТШ організувати в його системі Інститут українознавства, виявив бажання активно працювати у ньому над проблемами української демо- і етногеографії. Запропонував, щоб “Атлас України” йшов під фірмою цього Інституту, побажав виступити лектором у

Ворохті на вакаційних (літніх) курсах українознавства. Тоді він вже очолював дві комісії - географічну і демографічну.

Мало не у кожному листі В.Кубійович просить керівництво НТШ організувати виставку карт насамперед у столиці Польщі — Варшаві (це ще до видання “Атласу” у 1937 р.). Зокрема, він пише (лист від 12.02.1936р.): “О виставу у Варшаві мені дуже іде. З різних причин: 1) щоби ми і НТШ “показалися” в столиці. 2) щоби була пропаганда українська. 3) особисто, щоби не чіпалися мене вічно, що роблю прогульки по Берліні, а не їду до столиці”⁶ (очевидно, тут натяк на закиди університетської влади, а, може, реакційної преси).

Нарешті, сам повідомляє (лист від 19.05.1936р.), що “у Варшаві вистави не буде. Інститут Східний радився аж у Пресовому бюро Прем’єра, і, видно, йому вірадили, бо відповіли, що можуть зайнятися лише укр[аїнською] територією на схід від Збруча, а на картах є українські етнічні землі”.

У листі від 24.04.1936р. вчений сповіщає, що тепер працює над статистикою і картою розміщення українців у Сполучених Штатах Америки і просить НТШ допомогти отримати статистичні дані, підготувавши і надіславши листа-запитальника до редактора газети “Свобода” (“Ukrainian Dayli”) д-ра Луки Мишуги.

Світла і тіні підготовки і видання “Атласа” були розкриті у “Хроніці НТШ” у 1937р. Зокрема, було підкреслено: “визначним науковим здобутком товариства є “Атлас України й сумежних країв”. Карти й діаграми, що дали основу для цього “Атласу”, є вислідом наукових студій члена Товариства проф. д-ра Володимира Кубійовича та його співробітників, членів географічної й демографічної Комісій НТШ, де він головує. Дотичні наукові студії зреферовано на засіданнях обох згаданих Комісій, а опісля на засіданнях природничих Секцій, де й ухвалено видати цей перший науковий атлас України накладом Товариства.

Щоб познайомити наше громадянство з таким важним науковим здобутком проф. В.Кубійовича і його співробітників, наше Товариство владило пресову конференцію 7.X.-1935 р., на якій проф. В.Кубійович повідомив представників нашої преси про висліди своїх демографічних дослідів, а опісля й виставу згаданих карт і діаграм, що від 1-го до 22-го грудня 1935р. була відкрита в салях Культурно-історичного музею Товариства під назвою “Український народ, його життя й праця”. У зв’язку з цією демографічною виставою владжено в салі нашого Музею такі виклади: 1. 8.XII. д-р. Е.Храпливий: Сільське господарство України; 2. 14.XII. проф. д-р. В.Кубійович: Торговля, промисел і комунікація на українських землях; 3. 15.XII інж. С. Пастернак: Підземні скарби України; 4. 21.XII. проф. д-р. В.Кубійович: Остання статистика на українських землях.

Згадану виставу відвідало 1360 осіб. Вона звернула на себе увагу не лише нашого інтелігентного загалу, але й чужих знавців-спеціалістів. Виділ Т-ва уладив цю виставу і в усіх важніших містах нашого краю [...]. З нагоди згаданих вистав проф. В.Кубійович мав завжди два виклади на демографічні

теми: один при відкритті вистави, другий — при її закритті. Виставу згаданих карт і діаграм улажено і в Берліні при допомозі тамошнього Українського Наукового Інституту (в лютому 1936 р.) і в Софії з нагоди Конгресу Слав'янських Географів і Етнографів (від 19-29.VIII. 1936р.), завдяки ласкавій допомозі Болгарсько-Українського Товариства та його голови і члена НТШ проф. д-ра Михайла Арнаудова [...].

4.X.1935р. Президія Товариства вирішила видати згадані карти й діаграми як перший науковий атлас України. Та, на жаль, Наукове Товариство не мало потрібних засобів на видання такого атласу, здобути їх у формі позички було не можливо, тимто наше Т-во відступило видання атласу приватній фірмі, не маючи з цього видання ніякої матеріальної користи. А проте згаданий атлас вийшов під фірмою Т-ва, він є важним здобутком нашої культури й гарним свідоцтвом високоартісної наукової праці наших дослідників”.

В.Кубійович гаряче підтримує ініціативи НТШ створити Інститут національної статистики, ви-давати часопис українознавства. У листах до Івана Раковського, що був тоді Головою НТШ, він пише (22.02.1938р.): “є потрібний [...] Інститут нац[іональної] статистики чи дослідів з завданням: 1) зібрати повну бібліографію укр[аїнських] нац[іональних] проблемів; 2) зібрати потрібні оголошені стат[истичні] матеріали; 3) досліджувати актуальні питання вроді: перехід гр[еко]-кат[оликів] на лат[инський] обряд, соц[іальна] структура укр[аїнців] у Львові, що це є служниці - гр[еко]-кат[олики], проблем укр[аїнської] шляхти, досліди над нац[іональним] станом Холмщини, укр[раїнсько]-білоруська межа, православ'я серед лемків, еміграція українців з Польщі до Парагваю тощо; 4) давати скору відповідь на актуальні запити наших політиків тощо; 5) видавати “Статистичний Річник”. Інститут повинен мати безплатного Директора і одного чи двох службовців. З цього, що є проєктоване чи що вартісно вийде, - побачимо. Добре одне, що д-р Огоновський в це вийде”.

І, нарешті, в листі від 24.06.1938р. : “... до нашого органу (журналу українознавства. - О.Ш.) можу написати одну з подаваних мною тем (всі майже готові): 1) число українців у Польщі, 2) природний рух українців у Польщі, 3) українська еміграція з західних земель по війні, 4) еволюція національних відносин на українських землях Польщі. Властиво, всі статті творять певну цілість, і найкраще було би в наступних по собі числах дати статті 1, 2, 3, 4”.

Участь В.Кубійовича у західноукраїнських і міжнародних наукових форумах, виставках та зустрічах у передвоєнному десятиріччі досягає свого апогею. У 1930р. В.Кубійович є учасником III Конгресу слов'янських географів і етнографів, що відбувся у Белграді. Тоді він єдиний представляв українську географію. Через шість років учений представляє українську географічну науку вже на IV Конгресі слов'янських географів і етнографів у Софії вже від імені НТШ (16-22 серпня 1936р.). Тут він розгортає виставку карт майбутнього “Атласу України”, які одержують схвальну оцінку. Ще один форум за участю В.Кубійовича - це IV Міжнародний географічний

конгрес у Варшаві (1934). Тут учений виступив з доповіддю про українську еміграцію до Азії, де він визначає її головну причину - аграрне перенаселення і нехтіть українців до поселення у містах. Тому, на його думку, вони поселяються в аналогічних до вітчизняних лісостепових і степових регіонах Сибіру і Далекого Сходу. У повідомленні, опублікованому в матеріалах конгресу, В.Кубійович робить геополітичний висновок: “обидва українські регіони поселення (сибірсько-казахстанський і далекосхідний. - О.Ш.) знаходяться біля важливих геополітичних центрів: один біля границі Маньчжурії і Кореї, інший — у безпосередній близькості до Східного Туркестану і Британської Індії”.

еними в еміграції та у Львові. У першому випадку - це участь у роботі Другого Українського наукового з'їзду у Празі (20-24 березня 1932р.). Тут він уперше продемонстрував перед делегатами свою етнічну карту України, опубліковану дещо пізніше у третьому томі “Української Загальної Енциклопедії” (1935), в “Атла-сі” (1937) та у “Географії” (1938).

На з'їзді Володимир Кубійович представляв НТШ і виголосив вітальну промову від його імені. Закриваючи з'їзд, його Голова академік, проф. Степан Смаль-Стоцький зазначив: “не в силі я вповні вимовити нашої великої втіхи з приводу того, що рідний край, Західна Україна, так щиро відкликнулася, так сердечно привітала наш з'їзд. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, а так само перша легальна високошкільна установа - Богословська Академія у Львові, крім писемних привітів, вислали своїх делегатів в особі, з одного боку, п. доцента Кубійовича, а з другого боку - талановитого виховника наших емігрантських наукових установ проф. Чеховича, котрі не тільки своїми усними привітами від тих нау-кових установ в краю викликали в серці кожного з нас незвичайно милі почування нашого зв'язку з рідним краєм, але й своїми працями до успіху нашого з'їзду”.¹³ Саме тут у Празі В.Кубійович висунув ідею “опрацювання і видання географічно-статистичного атласу українських земель”.

Виходячи з принципу, що “для недержавної нації наука є ще важніша, ніж для державної”, В.Кубійович у 1937р. виступив у газеті “Новий час” зі статтею “Стан і потреби української науки”. Тут він розкрив своє розуміння проблем розвитку національної науки, коли на підрадянській Україні відбувалася жорстоке руйнування академічних і навчальних установ та фізичне винищення вчених. У цій статті він писав: “... наші нечисленні вчені з цього боку Збруча (тобто у Галичині. - О.Ш.) мусять знову займатися не лише областю, в якій живуть, але — і це головно — всіх українських земель. Вони мають тяжкий, але як почесний обов'язок вчити думати всеукраїнськими категоріями [...]. Ці завдання може сповнити лише найвища українська установа на національній території, а саме Наукове Товариство ім.Шевченка. Воно може розбудуватися на низку автономних дослідчих кафедр, які під кермою своїх директорів вели би досліди з обсягу поодиноких ділянок українознавства [...]. При цих кафедрах вишколювався би повний набір науковців. Назовні кафедри проявляли би свою діяльність публічними викладами, курсами й публікаціями [...]. Друга справа, на яку

наша найвища установа мусить здобутися - це видання постійного органу [...]. Зорганізована в НТШ наука повинна давати відповіді на низку актуальних національних питань, одною з найважливіших катедр повинна бути катедра чи то пак інститут національних дослідів [...]"

Більш повно ідеї розбудови НТШ В.Кубійович висловив на загальних зборах, які відбулися 26 грудня 1937р. У "Хроніці НТШ" за 1937-1938рр. (Ч.74) відзначено: "Проф. д-р Володимир Кубійович звертає увагу на необхідні негайні потреби української науки. Такими, на його думку, є:

1) постійний науковий секретар, який кермував би усіма науковими справами;

2) передача всіх адміністративних справ особному управителеві, так, як це предкладає контрольна комісія, щоби голова Товариства не потребував ними займатися, бо це виходить на шкоду українській науці;

3) заснувати журнал українознавства, пристований до широких кіл нашої суспільности, щоби й наше громадянство, і чужинців інформувати про наші наукові досліді на полі українознавства та здобути засоби на такі досліді;

4) зорганізування наукових видань, актуальних і потрібних для широкого інтелігентного загалу. Такі видання будуть мати напевно забезпечений збут і дадуть засоби на дальшу наукову працю;

5) розбудова Товариства на окремі наукові інститути, в яких була б організована наукова праця в даних означених ділянках і напрямах;

6) поширення наукових дослідів на всі етнографічні українські землі по цей бік ризького кордону;

7) здобуття засобів на більшу кількість наукових стипендій для молодих адептів науки, щоби виховувати нових молодих дослідників.

Ці ідеї вченого не змогли бути реалізованими. Незабаром почалася Друга світова війна, окупація Західної України більшовиками і нацистами. Наукова діяльність НТШ і В.Кубійовича в ньому була згорнута (хоча у 1943р. йому вдалося перевидати свою "Географію України").

Початки праці В.Кубійовича над відновленням НТШ (1947-1951 рр.)

У січні 1940р. окупаційна більшовицька влада у Львові припинила існування НТШ (хоч члени Товариства не визнали цього рішення). Під час війни (1941-1945рр.) в силу зрозумілих причин НТШ не функціонувало. Після війни у Німеччині (Баварія), де опинилося багато дійсних і звичайних членів НТШ, за ініціативою В.Кубійовича та інших вчених було відновлено діяльність НТШ (30 березня 1947р., Мюнхен). Тоді на Загальних Зборах НТШ В.Кубійовича було обрано Генеральним Секретарем.

Період 1947-1951рр., тобто п'ять років — це час організаційного і наукового відновлення та становлення НТШ. Він характеризується такими наступними п'ятьма особливостями діяльності В.Кубійовича.

1. Вироблення стратегії діяльності НТШ у діаспорі. Її розробив у першу чергу В.Кубійович. Вже у 1946р. він публікує статтю під назвою "Питання української еміграції у Європі" (під псевдонімом Антін Корнівський). Положення цієї статті лягли в основу доповіді вченого на Загальних Зборах

НТШ 30.III.1947р. Остаточо вони були оформлені у публікації “Сучасні проблеми української науки”. В ній В.Кубійович наголошував, що “в сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах учений повинен в першу чергу займатися [...] тими проблемами [...], які сьогодні зв’язані з потребами нації”. Далі він розгортає наукову проблематику україністики на еміграції: інвентаризація набутку українознавчих студій; інвентаризація подій з української історії останніх часів, зокрема дослідження політичної історії України під советами і різних ділянок життя в советській Україні; висвітлення ролі нашої Батьківщини в східноєвропейському комплексі, а у зв’язку з цим - проблеми взаємовідносин України з сусідами — Московщиною, Донщиною, Передкавказзям, Польщею; дослідження нашого пограниччя (“ми повинні знати точно національні відносини наших пограничних земель, їх еволюцію і лінію розвитку, еко-номічну і політичну структуру, геополітичне і стратегічне положення, щоб на цій підставі мати готову свою концепцію будучих границь Української Держави й мати готовий матеріал до оборони цієї концепції”); висвітлення взаємовідносин між Україною і країнами Західної Європи та Америки; вивчення української діаспори; розроблення і видання синтетичних праць з усіх ділянок україністики в широкому розумінні цього слова (таку мету має передусім видання Енциклопедії Українознавства, за опрацювання якої береться НТШ; необхідно систематично видавати статистичні довідники, атласи України тощо). “Збережемо себе, як еміграція, здоровими і діятимемо позитивно на край, - пише вчений, - якщо ясно знатимемо, хто ми, що притаманне нам, що можемо внести до загальноукраїнської скарбниці духа. Тут вирінає проблематика українського світогляду. Проаналізувати, зглибити його первні, його основні ідеї, знайти його сучасний вислів після трагічних останніх переживань і на їх підставі — ось справи першої ваги. Очистити українську духовність від насильно накиннутих чужих змістів, отже, в першу чергу, дати основну критику марксизму, московського комунізму і т.п. — це завдання того самого порядку”. Як це звучить актуально у наш час, коли вже у незалежній Україні не здійснено декомунізації і деколонізації наукового знання.

2. Розбудова організаційної структури НТШ і української науки в цілому. В.Кубійович бачив таку організаційну структуру української науки, освіти і підготовки національних кадрів науковців: а) частина вчених, особливо, природодослідників (фізики, хіміки, біологи, медики тощо) інтродуються в наукові та навчальні установи країн їхнього перебування; б) частина вчених — переважно гуманітарії-україністи зосереджуються у цілком українських закладах трьох типів: чисто науковому (свого роду Академії наук); високошкільному (Університет, Висока Технічна Школа); українських наукових інститутах. Функції АН можуть, на думку вченого, виконувати НТШ і Українська Вільна Академія Наук (УВАН), яка в той час вже перенеслася до США. Сам вчений неодноразово висловлювався про користь злиття цих двох важливих установ (але до цього не дійшло).

Зрозуміло, що сам В. Кубійович надавав перевагу НТШ як найстаршій, з солідними традиціями наукових студій у сфері україністики установі. Тому період 1947-1951рр. був часом передусім структуризації НТШ в нових умовах, які до того ж швидко змінювалися (найгірше було те, що українська еміграція швидко розпорошувалася — багато вчених, починаючи з 1949р., масово виїздили за океан, і що йшов невблаганний процес старіння та вимирання старшого покоління дослідників). Поскілки Голова НТШ проф. І.Раковський помер (1949р.), а його наступник проф. З.Кузеля не жив у Мюнхені і був внаслідок похилого віку малоактивний, основна організаційна діяльність зосередилася у цей період у руках Генерального секретаря НТШ В.Кубійовича.

Передусім було відтворено довоєнну структуру НТШ за трьома секціями: Історично-Філософічною, Філологічною і Математично-Природописно-Лікарською. Сам В.Кубійович залишився в останній секції і очолював, як і у Львові, Географічну комісію, а з 8.IV.1950р. — усю Математично-Природописно-Лікарську секцію.

Вченим-організатором було прикладено багато зусиль до утворення нових структур в НТШ — наукових інститутів: Інституту Енциклопедії Українознавства (напочатку, з 1948р. очолюваного З.Кузелею, а після його смерті у 1952р. — В.Кубійовичем), Інституту Національних Дослідів (очоленого В.Кубійовичем), Інституту Української мови, Бібліографічного та Публіцистичного інститутів.

Нарешті, велика робота була здійснена з організації крайових відділів НТШ - Американського (1948р.), Канадського (1949р.) та Австралійського (1950р.). Болісно в цих умовах відбувалася організація “знекровленого” Європейського відділу і самої Централі НТШ.

Згідно зі статутом НТШ, його Централія (Виділ) мав знаходитися у місці проживання Генерального Секретаря. Вже навіть було прийнято рішення про переїзд В.Кубійовича як Генерального Секретаря до Нью-Йорка (1949р.). Проте існували деякі чинники, що перешкоджали його реалізації. Очевидно, не останнє місце тут займав суб’єктивний фактор: по-перше, В.Кубійович не зміг спрацюватися з Головою Американського НТШ проф. М.Чубатим (це видно з листів В.Кубійовича), по-друге, сам вчений був переконаний, що він не пройде політичної рогачки американських еміграційних служб.

Так воно було чи інакше, але у 1951р. осідок Централі НТШ перебазується з Мюнхена у Сарсель — невелике містечко поблизу Парижа. Сюди переїжджає сам В.Кубійович і ряд вчених (в т.ч. тодішній Голова НТШ З.Кузеля), два інститути — Енциклопедії і Національних Дослідів і, зрозуміло, осередок Європейського НТШ, яке остаточно оформилось вже у 1952р.

3. Розбудова інфраструктури НТШ, починаючи від пошуків приміщення для Централі і закінчуючи організацією видань наукових праць (не було бібліотеки, музеїв, кабінетів, лабораторій, друкарні тощо). Ця сторона діяльності вченого часом не береться до уваги. Вже на самому

початку Секретаріат НТШ знаходить (винаймає) приміщення для Канцелярії — дві кімнатки у одній із шкіл Мюнхена на Версайлер-штрассе. Організовується бібліотека НТШ (перевезена з Кракова, де вона належала Українському Видавництву при УЦК, керованому у 1940-45рр. В.Кубійовичем). На 15.III.1949р. бібліотека налічувала 1421 книжки, 5624 часописи, 2091 — інших друкованих творів. Особливо дошкульними були фінансові проблеми. Але і вони поступово розв'язувалися завдяки допомозі української громадськості і Греко-Католицької Церкви (об'єднання приватних підприємств, кооперація, управа переселенських таборів, Центральне представництво української еміграції, Апостольська Столиця — Ватикан, едмонтонський (Канада) єпископ Ніль Саварин та ін.).

При активній співдії Генерального Секретаря відновлюються видання “Записок НТШ” (за 1947-1951рр. вийшло 4 томи записок), вісника українознавства “Сьогочасне й Минуле” (вийшло три числа журналу за ред. З.Кузеля), розпочато видання з серії Бібліотека Українознавства, відновлено “Хроніку НТШ” (вийшли Ч.75 і 76), т.зв. “Proceedings” (короткий виклад іноземною мовою прочитаних у комісіях доповідей) тощо.

4. Початок фундаментального видання “Ен-циклопедії Українознавства”. Цей унікальний майже двадцятитомний (а, по суті, якщо врахувати три останні англomовні АЕУ-2 томи та 11-й том ЕУ-2, то виходить 21 том!) твір є живим плодом організаційної і наукової діяльності В.Кубійовича, головним його внеском в українську та світову науку і культуру. Видання ЕУ невіддільне від праці вченого в НТШ. Це результат діяльності усіх його секцій і комісій, відділів та інститутів. Зрозуміло, що, у першу чергу, Інституту Енциклопедії, яким після смерті З.Кузеля з 1952р. керував В.Кубійович.

Підготовка і видання ЕУ була стрижнем діяльності передусім вченого і керованого ним Європейського НТШ. Рішення про видання ЕУ було прийнято на Загальних Зборах НТШ у вересні 1947р. (м.Міттенвальд у Баварії). Відповідальними редакторами були визначені: З.Кузеля і В.Кубійович. Останній так обґрунтував необхідність видання ЕУ: “по-перше, це підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців і осіб українського походження, які живуть в діаспорі за межами СРСР та його сателітів; по-друге, це має бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, - зокрема цю роллю виконуватиме АЕУ; по-третє, і може найважливіше, - ЕУ має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують здебільша те, що становить суть українства”.

Вже у червні 1949р. появилася перший том ЕУ-1, а у червні 1952р. — видруковано третій том загальної ЕУ. До першого тому В.Кубійович підготував 18 статей з географії, історії, економіки та демографії України.

5. Продовження демографічних студій України і її окремих земель. Хоч друком появилася одна стаття В.Кубійовича (“З демографічних проблем української еміграції (на прикладі таборів у Міттенвальді”),²⁸ проте він зібрав величезний статистичний матеріал про національні відносини у

Галичині на 1939р. (пізніше використаний для побудови відповідної карти та видання статистичного збірника). На засіданні Географічної комісії, якою керував вчений і яка налічувала 14 членів, він робить доповідь “Етнографічна карта Галичини”; на одному з академічних вечорів виголошує доповідь “Зміни в стані населення України останніх 20-ти років”.

Під кінець цього періоду В.Кубійович переїжджає до Сарселю. Наступає новий період в його житті, науково-організаційній та науковій діяльності в НТШ.

Володимир Кубійович і НТШ у 1952-1962рр.

Третій період діяльності В.Кубійовича в НТШ охоплює дванадцятиріччя 1952-1962 років. Це був час, коли повноцінно запрацювали усі крайові відділи, включаючи Європейський, коли розгорнулося на повну силу видання ЕУ (саме у 1952р. вийшов останній том загальної ЕУ, а у 1963р. — перший том англomовної ЕУ). В.Кубійович тоді переходить з Математично-Природописно-Лікарської до Історично-Філософської секції (припинила у зв'язку з цим роботу Географічна комісія). Розпочато видавництво “Вістей” Європейського відділу НТШ.

У світовому і європейсько-азіатському контексті цей період характеризувався послабленням напруги “холодної” війни. В УРСР почали видавати (з 1957р.) Українську Радянську Енциклопедію, що у невеликій мірі було реакцією на появу на Заході Енциклопедії В.Кубійовича. Це додало нового стимулу і у підготовці та виданні Енциклопедії Українознавства, бо за своєю ідеологією УРЕ була більшовицькою і промосковською, а загалом — антиукраїнською.

1952-й рік є переломним в житті Європейського НТШ і В.Кубійовича. 23.VI.1952р. відбулися Засновні Загальні Збори Європейського НТШ ще під головуванням З.Кузелі (незабаром він помер). Над підготуванням цих Зборів працювала п'ятичленна комісія під керівництвом В.Кубійовича. Було прийнято статут Європейського НТШ, обрано керівний склад Відділу. Головою вперше став В.Кубійович, заступниками проф. О.Кульчицький та проф. О.Шульгин, секретарем - доц. В.Янів. Тоді відділ нараховував 40 дійсних члени, 42 звичайних члени і 48 членів-прихильників.

На самому початку цього періоду В.Кубійович розробляє проблеми української наукової політики на еміграції. Головні ідеї були виголошені на Першій Науковій Конференції відділу в Сарселі 15 вересня 1952р. Ці ідеї лягли в основу “Листа Генерального секретаря до Загальних Зборів Американського Відділу НТШ”.

В чому суть ідей Генерального Секретаря НТШ В.Кубійовича, висловлених у згаданому листі? Йшлося про нові завдання НТШ в цілому і його Американського відділу зокрема, про взаємини останнього з Європейським відділом. В.Кубійович нагадує, що НТШ має бути представником вільної української науки перед неукраїнським науковим світом; творити насамперед ті наукові і загальнокультурні цінності, які неможливо продукувати на окупованій більшовиками Батьківщині;

обслуговувати українську людність за межами України, вивчати її, працювати для неї; український вчений на еміграції повинен, залишаючись по змозі у своєму фаху, опрацьовувати передусім актуальні проблеми нації.

Вчений розглядає шляхи перебудови організаційної структури і змісту діяльності НТШ. Він пропонує перебудувати Товариство на федерацію відділів (так воно і сталося), пов'язати окремі секції з конкретними відділами, запровадити новий вид членства в НТШ - членів-кореспондентів з припиненням іменування нових звичайних членів, дещо змінити компетенції Головного Відділу і Генерального Секретаріату та форму проведення Загальних Зборів. Ці позиції В.Кубійович конкретизував у статті “До нового ладу”.

На думку В.Кубійовича, необхідний розподіл праці і кооперація між Європейським і Американським відділами. Зокрема, пропонується зосередити керівництво Історично-Філософічної Секції у Європі, а Філологічної (і Математично-Природописно-Лікарської) — в США; залишити Інститути Національних Дослідів та Енциклопедії у Європі, а Публіцистичний та Бібліографічний інститути — в Америці. Відповідно розподілити і видання НТШ, максимально використовуючи кооперацію відділів. Вчений радить колегам із Американського НТШ створити спеціальну комісію, яка б займалася дослідженнями українців США. За найважливіше В.Кубійович вважає створення в Американському відділі наукового осередку праці на базі Українського Дому Культури і дослідження тут проблем, що відповідають актуальним потребам нашої нації”, передусім політичним. “НТШ, — пише вчений, — [...] має великі завдання, спільні з завданнями всієї української політичної еміграції. Тут потрібний тісний взаємний зв'язок. Він [...] допоміг би встановити таку бажану всім нам співпрацю з Українською Вільною Академією Наук, яка базувалася б на доцільному розподілі завдань між обома нашими науковими установами”.

Виявилось, що розлом, який виник між Американським і Європейським НТШ, глибший. Після виходу усіх томів ЕУ-1 (1952р.) Голова Американського відділу надіслав В.Кубійовичу листа від свого імені та імені кількох членів Головної Управи, що перебували в США — проф. Р.Смаль-Стоцького, д-ра Я.Падоха, д-ра К.Кисілевського. У цьому листі Головний редактор ЕУ-1 звинувачувався у відході від схеми історії України за Михайлом Грушевським. Тут відзначалося ніби-то в багатьох місцях ЕУ-1 “брак українського наукового традиційного стовпа хребетного”. Конкретних т.зв. “національних баламуцтв” М.Чубатий не вказував. Але з цього робилися далекосяжні висновки і пропозиції, висловлені у категоричній формі: а) створити спеціальну групу українських вчених, які б додатково (за межами редакції ЕУ) переглядали готові до друку статті ЕУ, б) до Редакції англійської ЕУ, яка тоді почала готуватися, додати американський “Board of Advisors” (“Раду дорадників”). У протилежному разі англійське видання ЕУ недоцільне.

В.Кубійович різко виступив проти закидів і пропозицій, висловлених М.Чубатим. По-перше, тому що у листі не наведено конкретних прикладів

відступу редакції ЕУ від “основ української науки, прийнятими всіми вченими українознавцями дотепер” (слова М.Чубатого); по-друге, некоректний поділ вчених-українців на “правомірних” західняків та “непевних” східняків (останнє стосувалося особливо Юрія Шереха-Шевельова та Олександра Оглоблина); по-третє, вимога створення якихось додаткових до Редколегії ЕУ рад і дорадників подібна до інституту цензорів по ту сторону залізної завіси тощо.

Цією полемікою почалася велика атака справа на Енциклопедію В.Кубійовича, передусім, з середини самого НТШ. Пізніше пішла атака справа ззовні, з політичними інсинуаціями. Найближчим результатом цього було, на наш погляд, затримка видання англomовної ЕУ, як мінімум, на десять років (напочатку цю англomовну енциклопедію навіть називали американською), хоч були і об’єктивні причини.

В цей період вчений активно працює і на гео-графічному полі. На вже названій Першій Науковій Конференції він виступає з доповіддю “Зміни віроісповідних відносин Галичини за рр. 1900-1939”. На наступній Другій Конференції (11-12 жовтня 1953р.) - з доповіддю “Сучасна демографічна структура українців в Німеччині” (повторив її на продовженні конференції у Сарселі 23.XI.-1953р.). А на римській сесії цієї конференції виголошує нову доповідь “Сучасна демографічна структура українців в Європі”. Вже як член Історично-Філософської Секції В.Кубійович на її т.зв. кореспонденційні засідання представив доповідь “Етнографічна карта Галичини”.

Саме на початку цього періоду (1953р.) виходить визначна праця В.Кубійовича “Етнографічна карта Південно-Західної України (Галичини)” у масштабі 1: 250000 у вигляді “Записок НТШ”, т.160. Це фундаментальний картографічний твір, у якому розкрито етнічну структуру населення на 1.I.1939р. у розрізі гмін і міських поселень. Карта побудована на статистичних матеріалах, зібраних автором перед, під час і після Другої світової війни. Оригінальним в ній є підхід вченого до групування населення Галичини за етнічною, мовною, віроісповідною ознаками. Тут виділено власне українців, українців з польською розмовною мовою, а серед поляків — власне поляків і польських колоністів. Виділяється група т.зв. латинників (за походженням українців, що перейшли у римо-католицький обряд), євреїв (“жидів”) та інших (це переважно німці). Карта вийшла у латинській транскрипції, щоб бути більш доступною для європейського користувача. Вона отримала високу оцінку фахівців і загалом українознавців. На ній чітко вирисовується українсько-польська етнічна межа, яка вже тоді не збігалася із західним державним кордоном УРСР (з волі Сталіна він був відсунений на схід).

Як бачимо, і доповідь В.Кубійовича і його картографічна діяльність свідчать, що він і надалі залишається у лоні географічної науки, хоч Географічна комісія у зв’язку з переходом його у Історично-Філософську Секцію зникає.

Головним видом ентеешівської діяльності В.Кубійовича у названий період (1952-1962рр.) є енциклопедичний. Вже у 1955р. виходить за його

редакцією перший том словникової ЕУ, у 1957р. — другий, у 1959р. — третій, у 1962р. — четвертий томи. Тоді передбачилось, що вся ЕУ-2 матиме вісім томів. Ведеться велика робота з підготовки англomовної ЕУ. Але її перший том виходить вже у наступний період (1963р.).

У чотирьох томах ЕУ-2 В.Кубійович публікує близько 70 статей (частина у співавторстві), присвячених різним галузям господарства України, її регіонам і містам, окремим країнам світу тощо. Надзвичайно цікавою у теоретичному відношенні є стаття “Місто” у четвертому томі ЕУ-2 (співавтори В.Голубничий, Б.Кравців, О.Оглоблин).

Умови праці над ЕУ-2 були відмінними у порівнянні з працею над ЕУ-1. Головний редактор В.Кубійович, секретар Софія Янів та й сама редакція перебували у Сарселі, літературний редактор Іван Кошелівець — у Мюнхені. Тут у Мюнхені знаходилося пласто́ве видавництво “Молоде життя” на чолі з Атанасом Фіголем. Останній управляв фінансовими справами ЕУ. Друк ЕУ-2 теж здійснювався у Мюнхені. Проте були і позитивні сторони: редакція НТШ мала у Сарселі просторний будинок, бібліотеку (над її поповненням багато працювала дружина В.Кубійовича Дарія Сіак), багатий пресовий архів, фотоархів, картографічну збірку тощо.

Як відзначав В.Кубійович, ЕУ-2 є частковим доповненням, поглибленням і деталізацією інформацій, поданих в ЕУ-1. В порівнянні з ЕУ-1 словникова частина ЕУ характеризується такими особливостями:

1) вона подає деякі інформації, що їх через брак місця не подано в ЕУ-1. Багато місця присвячено українській діаспорі в різних країнах.

2) в ЕУ-1 інформації з різних ділянок українознавства подаю стосовно до всієї території України; в ЕУ-2 застосовано регіональний підхід, тобто тут подані відомості з географії, природи, історії, етнографії, культури та народного господарства окремих земель України. Звичайно, в ЕУ-1 матеріал розбитий на різні тематичні ділянки, а в ЕУ-2 матеріал з різних ділянок об’єднаний при характеристиці окремих географічно-історичних районів України.

3) ЕУ-2 об’єднує й поширює відомості з першої частини, характеризуючи той самий предмет з різних поглядів. Наприклад, у статті “Місто” (20 стор.) знайдемо інформації про міста України з погляду географічного, історичного, правничого, економічного, культурного. У статті “Жінки” знаходимо характеристику українського жіноцтва з погляду історичного, соціального й демографічного, причому частину інформації про жіноцтво дано в окремій статті “Жіночий рух”;

4) в ЕУ-2 подано такий детальний матеріал, як тисячі біографічних і географічних гасел, сотні нотаток, присвячених поодиноким історичним, політичним, правничим, культурним об’єктам тощо;

5) маючи на увазі численних читачів, які першої частини ЕУ не придбали, словникова частина є в деякій мірі самостійним твором. Тому, не повторюючи, зрозуміла річ, оглядів з першої частини, тут замінено їх або короткими статтями, або у ряді випадків — великими хронологічними таблицями з відповідними коментарями, які мають чіткий перегляд явищ. З

5-го тому, щоб заощадити місце, у низці гасел пишеться лише про найновіші часи - з 1940 року, а на давніші читач посилається до ЕУ-1;

б) з уваги на те, що ЕУ-2 виходить на еміграції, в ній є детальніша інформація про українську діаспору та про зв'язки різних народів і країн з Україною.

Заслугою В.Кубійовича у той час було те, що він зумів організувати великий творчий колектив авторів ЕУ, які були розкидані по усьому світі (понад 100 авторів). Сюди входили такі визначні вчені як Олександр Оглоблин, Юрій Шерех-Шевельов, Василь Маркусь, Всеволод Голубничий, Іван Лисяк-Рудницький, Богдан Кравців, Аркадій Жуковський, Іван Борщак, Олександр Шульгин та ін. Значну частину гасел, особливо невеликих прийшлося писати у самому Сарселі (тоді вони підписувались "Р.М." — редакційний матеріал).

У зв'язку з початком видання в Києві "Української Радянської Енциклопедії" (УРЕ) і виходом її перших томів В.Кубійович разом з В.Маркусем у 1961р. видає книгу "Дві енциклопедії". Тут розкрито мотиви і причини видання УРЕ (серед останніх важливе місце займала поява за кордоном "Енци-клопедії Українознавства", яку радянсько-большевицькі масмедії називали "націоналістичною", "наклепницькою", "брехливою" та ін. в тому ж дусі). Визначено характерні риси УРЕ: а) все в УРЕ під кутом т.зв. "російсько-українського єднання", б) фальшивість, тенденційність і москвоцентристський підхід у висвітленні історичних проблем і подій, в т.ч. і щодо Західної України, в) більшовицька лайливість і пропагандивність на церковно-релігійну тематику, г) перекручення і однобокості у статтях щодо української культури, д) промовчування, перекручення і русифікація — це головні прийоми УРЕ (останнє стосується особливо визначення національної приналежності фактів культури, діячів культури, географічних назв тощо). Автори порівняли розподіл українознавчого матеріалу в ЕУ і УРЕ (в останній ширше репрезентовані статті щодо природи, географії, з охорони здоров'я, фізкультури, відомості з ділянки точних наук - третина, в той час як в ЕУ лише п'ята частина змісту і приблизно однакове місце в обох енциклопедіях відведено господарству у культурі. Проте в УРЕ зовсім або майже зовсім нема інформації про українське релігійне життя, про добу визвольних змагань, про історію західноукраїнських земель, про українську політичну еміграцію та діаспору, про проблеми із сфери політики: цим гаслам в УРЕ відведено лише 3% змісту, в той час як в ЕУ - 28%). Багато гасел УРЕ майже дослівно повторюють статті з "Большой Советской Энциклопедии", тобто є звичайним плагіатом.

У період 1952-1962рр. В.Кубійович виступив також двома німецькомовними статтями про "Енци-клопедію Українознавства" (1957р.) та УРЕ (1962р.). Обидві вийшли у Мюнхені.

Четвертий період праці в НТШ (1963-1985рр.)

Четвертий період діяльності В.Кубійовича в Науковому Товаристві ім. Шевченка займає більш як двадцятилітній відрізок часу (1963-1985рр.). В цей

період було звужено діяльність В.Кубійовича майже виключно до підготовки і видання україно- і особливо англomовних енциклопедій українознавства (вийшли 5-10 томи словникової ЕУ, два томи загальної АЕУ-1 і два томи словникової АЕУ-2). У 1963-1982рр. вчений керує Історично-Філософічною секцією НТШ, розробляє нову програму розвитку української науки у діаспорі, видає свої мемуари (книги “Мені 70” і “Мені 85”) тощо.

Проблеми української науки в нових умовах В.Кубійович висвітлює у статті “Про нові можливості української наукової праці в Європі”. Автор наголошує, що головне завдання української науки у вільному світі - бути доповненням того, що сама Україна зробити не в змозі. Це вже визначає і тематику, яка повинна стояти в осередку наукової праці. Головна увага повинна бути звернена на дисципліни української духовної культури, на історію, у протиставленні до природничих наук. Тут В.Кубійович зауважує, що виконання цих завдань неможливе без створення матеріальної бази науки - т.зв. “верстату праці”. “Верстат праці, - пише вчений, - це матеріальні її знаряддя, і це люди, які орудують тим знаряддям. Отже, це бібліотека — архів — музей”. Найприкрішим є брак центральної бібліотеки українознавства. Але, як зазначає вчений, задля справжнього розвитку українознавства треба “живих і цілком відданих науковій праці людей”. Тимчасом багато молодих українців масово ідуть у т.зв. “совето-знавство” або вибирають “нейтральну” тематику, щоб полегшити собі доступ до університетів, де східноєвропейської справи рішають особи, які часто неприхильно наставлені до українських політичних прямивань. А українознавство і надалі залишається в руках старших вчених, які творять науку у вільні від заробіткової праці години.

Вихід з ситуації В.Кубійович бачить у створенні фундації, як мінімум, у два-три мільйони американських доларів, що відсотками могла б давати стипендії молодим адептам українознавства, з яких вирости б майбутні вчені. Тоді, як пише В.Кубійович, не існувала б тяжка проблема суто українознавчої кафедри при якомусь американському університеті. Для Європи вчений радить використати ідею Міністерства вигнанців у Бонні про створення установи “Спільнота праці для сприяння українській науці” (початкова дотація у 1963р. становила 100 тис. німецьких марок). В.Кубійович висловлює надію на збільшення урядових дотацій, як це мало місце у міжвоєнній Чехо-Словаччині.

Від березня 1963р. В.Кубійович перестає виконувати функцію Генерального секретаря НТШ. На засіданні Головної Ради НТШ 10.ІІІ.-1963р. у Нью-Йорку її Президентом було обрано проф. д-ра Романа Смаль-Стоцького, а Генеральним Секретарем - проф., д-ра Євгена Вертипороха. Отже Генеральний Секретаріат вперше перебазувався з Європи до Америки. Це дало можливість В.Кубійовичу звільнитися від значного обсягу адміністративної діяльності і зосередити свою працю лише як Голови Європейського НТШ, Директора Історично-Філософічної секції та Головного редактора енциклопедії, особливо англomовної. У 1963р. виходить перший том АЕУ-1, у 1971р. — другий (томи мали назву: “Ukraine. Concise of

Encyclopaedia ”— “Україна. Стисла Енциклопедія”); у 1983р. появляється перший том АЕУ-2, т.зв. слов-никової “Encyclopaedia of Ukraine” (“Енциклопедія України”), у 1988р. — її другий том (вже по смерті В.Кубійовича). Було видано 5-10 томи ЕУ-2.

Тут не будемо описувати перепетій, пов'язаних з виданнями цих енциклопедій (див. книгу В.Кубійовича “Мені 85”, 1985р. та вищеназвані статті і брошуру “Дві енциклопедії”, а також нашу книгу “Володимир Кубійович”, 1996р.). Звернемо увагу лише на те, що АЕУ не була копією, звичайним чи навіть актуалізованим перекладом україномовної енциклопедії, як це дехто вважає. АЕУ були видані на новому якісному рівні, що говорило про зрослий рівень української науки у діаспорі. І саме її варто було б перевидати в Україні, переклавши українською мовою!

Зазначимо, що В.Кубійович здійснив титанічну дослідницько-організаційну працю у створенні наукових основ АЕУ. Зокрема вже після видання АЕУ-1, коли здавалось би, був набутий великий досвід у підготовці і виданні англomовного варіанту, він пише статті “Проблеми англomовної гаслової Енциклопедії Українознавства” (1977р.) та “Актуальні проблеми I тому англomовної Енциклопедії Українознавства (АЕУ-II)” (1980р.). Ця остання була підготовлена як доповідь на конференцію Редколегії АЕУ-II і Дирекції Канадського Інституту Українських Студій, що відбулася 12 квітня 1980р. у Торонто. Це вже була Третя конференція (перша відбулася у 1977 р., друга — у 1978р., четверта — у 1982р.). Про обсяг роботи В.Кубійовича лише за три роки перед XI Загальними Зборами НТШ у Європі свідчить хоча б те, що тоді відбулося 26 засідань управи і президії НТШ і 110 (!) засідань редколегії Енциклопедії (це поза акціями, що здійснювалися Головним редактором у Америці).⁴⁷ Англomовна ЕУ-2 появилася і завдяки КІУСу при Альбертському університеті в Едмонтоні (Канада) і Бюра з перекладу на англійську мову у Торонто, керованого проф. Дани-лом Струком. Але, навіть ураховуючи все це, у кінцевому підсумку успіх В.Кубійовича був успіхом Інституту Енциклопедії при Європейському відділі НТШ.

Цей відділ, керований В.Кубійовичем, за період 1963-1985рр. зріс у багатьох відношеннях, хоч за кількістю росту членства не спостерігалось. Якщо на 31.XII.-1963р. він нараховував 86 членів, в т.ч. 1 почесного, 30 дійсних, 40 звичайних, 15 членів - прихильників,⁴⁸ то під кінець праці В.Кубійовича (1984р.) тут було вже 4 почесних, 22 дійсних (деяке зменшення), 4 члени-кореспонденти і 42 звичайних членів.⁴⁹ По суті, в цей період було видано шість томів (5-10-й) ЕУ-2 і чотири томи АЕУ, вийшло 27 випусків неперіодичного бюлетеня під назвою “Вісті з Сарселю”, редагованого Атанасом Фіголем. Цей бюлетень акції С — так називали акцію матеріальної і фінансової підтримки ЕУ, організовану Українським Пластовим Сеньйоратом у 1962р. у Нью-Йорку (душею акції були Атанас Фіголь, Цецілія Паліїв, Євген Борис). Цей бюлетень подавав широку інформацію про діяльність НТШ у Європі, про працю над ЕУ, друкував про внесок фундаторів-меценатів на видання ЕУ, давав мотивовану відповідь критикам Енциклопедії. З метою збору коштів для ЕУ в руслі Акції-С було

організовано ряд поїздок В.Кубійовича і А.Фіголя у США, Канаду та Австралію (1967, 1969, 1974, 1975, 1979, 1980, 1983рр.). Бібліотека НТШ у Сарселі під кінець життя В.Кубійовича нараховувала понад 18 тис. позицій. Вона отримувала 52 періодичні видання з діаспори, 5 мовних славістичних видань, передплачувала 52 видань з УРСР і т.зв. соціалістичних країн.

В період 1963-1982рр. активно працювала керована В.Кубійовичем Історично-Філологічна секція НТШ, в яку входили і члени неєвропейських НТШ. Вже на початку 60-х років НТШ видає “Збірник на пошану Зенона Кузеля” за ред. В.Янева, працю Т.Мацьківа “Мазепа у світлі дружніх німецьких джерел” (німецькою мовою). У 1964р. - працю Б.Винара “Українська промисловість” (175 т.). За десятирічний період (1974-1984рр.) було видано ряд томів “Записок НТШ”, зокрема, праці Я.Пастернака “Ранні слов’яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях”, М.Мушинки “Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття”, М.Шлемкевича “Сут-ність філософії”, Л.Соневицького “Студії з історії України”. З передмовою В.Кубійовича виходить збірник на пошану О.Штуля-Ждановича та ін. У 1973р. В.Кубійович видає працю “Наукове Товариство ім.Шевченка у 1939-1952р.”.

Не занехає В.Кубійович і своєї географічної та картографічної діяльності, яка відбувалась у руслі ЕУ та Історично-Філософічної секції. Зокрема, у 1977-1984рр. ним у співавторстві з А.Жуковським було видано загальну карту України у масштабі 1:2000000 (відповідно українською та англійською мовами); у 1983р. - статистичний довідник “Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.І.-1939р. Національна статистика Галичини”. Та й більшість статей до ЕУ і АЕУ цього періоду мали географічний характер. Тоді ж виходять мемуари В.Кубійовича “Мені 70” (1970р.), “Українці в Генеральній губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету” (1975р.), “Мені 85” (1985р.).

В.Кубійович — активний організатор і учасник наукових конференцій НТШ і заходів на відзначення визначних дат. На конференції 18-20.Х.-1963р. у Рокка ді Папа (біля Риму) “Релігія в житті українського народу”, організованій ІФС НТШ він виступає з доповіддю “Українці і росіяни в Українській РСР в світлі перепису населення 15.І.1959”. Вчений відкриває урочистим словом наукову сесію, присвячену 150-річчю від народження Патрона Товариства — Тараса Шевченка (Париж, 14.ІІІ.-1964 р.). У цьому році він виступає з промовою на відкритті виставки “Шевченкіана у Баварській бібліотеці” (Мюнхен, 10.ХІ.-1964р.). В.Кубійович був одним з організаторів і учасників наукової сесії, присвяченої почесному члену НТШ, Директору його Філологічної секції, письменникові Іванові Франкові (1966р.). У 1974р. на святковій академії з нагоди 100-річчя НТШ вчений виступає з доповіддю “Етапи розвитку та характеристика діяльності НТШ” та ін.

Діяльність і висока продуктивність праці НТШ, його Європейського відділу і самого В.Кубійовича отримувала постійну моральну і матеріальну підтримку від церковних кругів та організацій (в цьому плані дуже важливою

була купівля на кошти Конгрегації Східної Церкви будинку і садиби НТШ у Сарселі). Особливо цінною була підтримка Товариства архієпископом Іваном Бучком та кардиналом Йосипом Сліпим (обидва були почесними членами НТШ). З нагоди відвідин Блаженнішим митрополитом кардиналом Йосипом Сліпим Сарселю (1970 р.) тут було влаштовано урочисте засідання Європейського НТШ. Кардинал високо оцінив працю Сарсельського осередку, обіцяючи йому подальшу допомогу.

Враховуючи подвижницьку працю В.Кубійовича на ниві національної науки, НТШ і широка українська громадськість постійно віддавали належну йому пошану. У 1982р. його обирають почесним членом НТШ. Ще у 1961р. читачі газети “Новий шлях” (Торонто) на конкурсі “10 найпопулярніших українців”, що живуть у діаспорі, надали В.Кубійовичу пальму першості. У 1981р. він став першим лауреатом Канадської Фундації Українських Студій. 28 вересня 1985р. у Нью-Йорку було відзначено 85-річчя від народження вченого ювілейною конференцією в руслі Загальних Зборів Історично-Філософської секції НТШ.

Після смерті В.Кубійовича 2 листопада 1985р. його іменем було названо Інститут Енциклопедії Українознавства. 95-літній ювілей вченого був відзначений Всеукраїнською науковою конференцією з історії української географії і картографії (грудень 1995р., Тернопіль). До 10-річчя смерті видано один том наукових праць вченого за нашою редакцією (Париж — Львів, Європейське НТШ, 1996р.), книгу О.Шаблія “Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення” (Париж — Львів, 1996), науковий збірник “Будівничі НТШ й ЕУД:52 Володимир Кубійович (1900-1985), Атанас Фіголь (1908-1993)” (Київ - Нью-Йорк - Чикаго, 1998р., упорядник проф. В.Маркусь). У 2000 р. вийшов другий том праць вченого, куди увійшли його мемуари та епістолярна спадщина.

Столітній ювілей В.Кубійовича - українського географа, етнографа, картографа і енциклопедиста виповнився у 2000 році. Наукове Товариство ім. Шевченка гідно підготувалося до цієї визначної дати у житті національної науки. Організовано у Львові міжнародну наукову конференцію на честь вченого (7-8. XI-2000), виготовлено науково-публіцистичний документальний відеофільм (автор О.Шаблій), передбачено установа меморіальної таблиці на будинку, де у 1941-1944 р. знаходився УЦК, керований В.Кубійовичем (ріг вул. Листопадового Чину і Б.Лепкого), посвячено камінь під пам'ятник вченому, оголошено конкурс на цей пам'ятник. На черзі видання ювілейного збірника “Записок НТШ” на пошану В.Кубійовича, книги із серії “Визначні діячі НТШ”.

Франко О. ФЕДІР ВОВК – ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Федір Кіндратович Вовк (Волков) (17.03.1847 – 29.06.1918) – вчений із світовим іменем: доктор Паризького (docteur des sciences) (1905), Каннського (1897) та Петербурзького (1917) (honoris cause) університетів, лауреат французького ордена Почесного Легіону (1916), медалі П.Брока (1906), Міжнародної премії ім.Канна (1912), великої золотої медалі ім.П.С.Семенова-Тян-Шанського (1916) [1], один з основоположників народознавства, антропології та археології в Україні, автор понад 500 опублікованих праць. Окрім цього він відомий громадський діяч, видавець, публіцист та літературознавець.

Ф.Вовк народився в с.Крячківці на Полтавщині, закінчив Ніжинську гімназію та Київський університет (1871), був активним діячем “Громади”, організував разом з М.Драгомановим першу вільну українську пресу в Женеві. У 1879 р. Ф.Вовк емігрував до Румунії, у 1883-1887 рр. перебував у Женеві, а з 1887 по 1905 р. – у Парижі, де проводив дослідження в Антропологічному товаристві та викладав у Вищій російській школі суспільних наук при Сорбонні. У кінці 1905 р. Ф.Вовк переїхав до Петербурга, там працював у Російському музеї та викладав в університеті.

Ф.К.Вовк був послідовником еволюційної школи, до якої належали Е.Тейлор в Англії, А.Сміт в Америці, Л.Манувріє, А. і Г.Мортільє у Франції, Д.Анучін і М.Ковалевський у Росії. Їх головна ідея – еволюція культури від нижчих до вищих форм, від дикунства до цивілізації.

Неоціненною заслугою Ф.К.Вовка було те, що, виступаючи в зарубіжній пресі, він знайомив французьку і світову наукову громадськість з досягненнями вітчизняної наукової думки в етнографії, археології і антропології. Численні рецензії, резюме, огляди та ін. нової літератури, що з’являлись в Україні та за її межами, зробили ім’я Ф.К.Вовка (Волкова) відомим у найширших наукових колах.

Як етнограф Ф.К.Вовк одним із перших у вітчизняній науці застосував науковий метод в етнографії і звернув основну увагу на вивчення побутових особливостей, але не тільки фольклорних, як це практикувалось до цього. Вчений – один із членів-засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, яке, проіснувавши всього 3 роки (1873-1876), зібрало і видало 7 томів етнографічних та фольклорних матеріалів. Ф.Вовк – автор програми для збирання етнографічних матеріалів, що була перевидана двічі, цікавих досліджень українських орнаментів, ярмарків, застосування рослин в народній медицині тощо.

Вчений увійшов в етнографію як перший серйозний дослідник весільних звичаїв та обрядовості в Україні. Його цінне дослідження “Шлюбний ритуал і обряди на Україні” [2] за глибиною, багатою джерельною основою та особливим світосприйманням не має собі рівних до цього часу. У Болгарії і Франції ця праця була видана ще за життя автора, в 1927 році вона побачила світ українською мовою у Празі, але на батьківщині вченого ця фундаментальна робота перевидана тільки в 1995 р. [3].

Підсумковою працею Ф.Вовка в галузі народознавства є його дослідження “Етнографічні особливості українського народу”. На документальній науковій основі вчений склав карту розселення українців на території Європи. Він очолив роботу по складанню етнографічної карти Росії (і особливо дослідження на території України) та відділи дослідження одягу, прикрас і антропології всієї Росії. Заслугою вченого можна вважати і створення у Петербурзі центру з вивчення слов’янської етнографії. Не буде перебільшенням зазначити, що Ф.Вовк був основоположником української і одним з найвидатніших представників загальнослов’янської етнографії.

Праці вченого як антрополога мають всесвітнє значення. Ф.Вовк вперше дослідив розвиток скелета стопи впродовж всієї еволюції людини. Цим відкриттям він став в один ряд поруч з найбільш ушлявленими вченими еволюційної школи: Е.Тейлором, Г. і А.Мортільє та Л.Манувріє. Однак, його фундаментальна докторська дисертація “Скелетні видозміни стопи в приматів і у людських расах” [4], що побачила світ французькою мовою в Парижі в 1905 році, до цього часу не перевидана рідною мовою.

Значним внеском Ф.Вовка в розвиток антропології як науки було винайдення й введення нового показника антропологічних вимірювань ноги.

Перебуваючи в еміграції, Ф.Вовк зумів зробити багато в науковому відношенні і для України. Впродовж декількох років учений досліджував українське населення Галичини, Буковини, Угорщини, Польщі та Сербії в антропологічному і етнографічному аспектах і в 1905 році звітував перед Антропологічним товариством в Парижі, опублікувавши при тому статті в бюлетені “Антропологія” [5] і в “Матеріалах до українсько-руської етнології” у Львові. Переїхавши в кінці 1905 р. до Петербурга, він виступає в університеті з доповідями про дослідження бойків і гуцулів.

У 1916 році в Петербурзі Ф.Вовк опублікував праці “Етнографічні особливості українського народу” та “Антропологічні особливості українського народу”, що підсумовували величезну багаторічну роботу вченого в галузі етнографії та антропології. Вперше на основі більше як п’яти тисяч вимірів і всебічних досліджень українців від Карпат до Кубані, що були проведені ним і цілою школою його учнів і послідовників: С.І.Руденком, Л.С.Чикаленком, О.Я.Шульгіним, М.П.Лебедєвим, О.Г.Алешо, С.Артюховим, В.В.Сахаровим, Б.Г.Крижановським, доктором І.Раковським та іншими, Ф.Вовк подав характеристику фізичних, побутових та духовних особливостей українського народу. Обміри проводились найточнішими інструментами кращих паризьких фірм, що були виготовлені на основі єдиної міжнародної системи еталонів антропологічних вимірів, прийнятих на конгресах в Монако (1907 р.) і Женеві (1912 р.). Варто зауважити, що Ф.Вовк був одним із ініціаторів і основоположників вироблення і прийняття цієї системи вимірювань і брав активну участь у вищезгаданих конгресах.

Ф.К.Вовк, базуючись на великому досвіді, дає аналіз соматологічних рис (соматологія – наука про будову тіла) українського народу у зв’язку з лінгвістичними ознаками населення північної і середньої смуг України. Відповідно до поліського діалекту розглядаються фізичні риси українців

північної смуги і, нарешті, українців південної смуги – слобідсько-українського, подільського і південно-карпатського діалекту. Ф.Вовк одним із перших учених застосував таке комплексне дослідження, не вважаючи основною відмінною ознакою етнічних груп мову. “Несталість мови, як расової ознаки, – пише він, – давно вже примусила антропологів звернутись до постійніших, а тому й певніших ознак, як барва верхнього тілесного вкриття, волосся, очі, зріст, пропорції та форми різних частин тіла, а особливо кістяка. Уважне вивчення цих ознак посвідчило, що вони не тільки індивідуальні, але й передаються в спадщину, не змінюються протягом багатьох тисячоліть, а тому як найстаріші можуть бути справжніми расовими ознаками” [6].

Ф.Вовк бачив в українців етнічну спорідненість з південними і з західними слов'янами (за винятком поляків), причому вчений вважає, що українці відносяться до адриатичної або динарської раси. Така гіпотеза ще раніше була висловлена відомим вченим І.Денікером, який теж належав до тієї ж французької антропологічної школи, але Ф.Вовк розходився з ним докорінно, бо не вважав, що росіяни, білоруси і поляки належать до особливих рис (східної і привіслянської). Ф.Вовк висловив думку, що до первинної слов'янської основи цих народів додалось багато пізніших етнічних нашарувань, що призвело до зміни їх типу [7].

Деякі сучасні антропологи вважають, що росіяни та білоруси належать до кола північних, а українці – до південних європеїдів, хоч у всіх східних слов'ян є споріднені риси.

До праці додано таблиці головних вимірів і три наочні карти поширення деяких фізичних рис (поширення кольору волосся, зросту і головного покажчика). Праця Ф.Вовка була високо оцінена Російським географічним товариством і разом з іншими дослідженнями вченого удостоєна в 1917 р. Великої золотої медалі імені П.Семенова-Тян-Шанського.

Ф.Вовк був одним із провідних вчених-антропологів не тільки Росії, а й усіх слов'янських країн.

Як археолог Ф.Вовк зайняв визначне місце серед дослідників археології первісного суспільства і особливо найдавнішого його періоду – палеоліту. Відкриття ним Мізинської палеолітичної стоянки (1908 р.) первісних людей біля Чернігова мало всесвітнє значення [8]. Про свої дослідження він не тільки доповідав у Петербурзі, Діжоні, Львові, Женеві і Парижі, але й опублікував декілька цінних праць в Росії і за кордоном. За ці дослідження Ф.Вовк та його учень, майбутній академік П.П.Єфименко були нагороджені міжнародною премією Канна (1912 р.).

Оцінка і популяризація нових видань і досліджень з вітчизняної археології, особливо відкриттів В.В.Хвойки, В.Б.Антоновича, М.Ф.Біляшівського, переклад книги чеського вченого Л.Нідерле “Человечество в доисторические времена” (1898р.) – мали теж всесвітній резонанс. Під редакцією Ф.Вовка і з його доповненням, в якому давався весь розвиток людського суспільства на території Росії від зародження первісних

формацій до історичних часів, 1914 року в Ризі вийшла книга австрійського вченого Моріца Гьорнеса “Первобытная культура”.

Ф.Вовк відомий також як перший дослідник мистецтва епохи палеоліту і неоліту на території України (XV – III тис. до н.е.). Його праці здобули широкі відгуки в наукових колах. Вчений досліджував скульптурні пам’ятки трипільської культури – знамениті жіночі зображення. Він один із перших дослідників складного рисунку, що відомий під назвою “меандр”, яким прикрашали браслети та інші вироби з кісток бивня мамонтів та рогів північного оленя. Увагу Ф.Вовка привертала рисунки на кам’яних та керамічних виробах та наскельні печерні зображення первісних людей.

Як музеєзнавець Ф.Вовк теж має великі заслуги перед наукою, він був одним із засновників музею Наукового товариства ім.Т.Шевченка у Львові та етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III в Петербурзі [9], який пізніше став самостійним Музеєм етнографії. Колекції, зібрані Ф.Вовком, зберігаються до цього часу.

Як видавець Ф.Вовк відомий як засновник журналу “Матеріали до українсько-руської етнології”, що видавався ним разом з І.Франком на кошти Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка у Львові з 1899 р. Впродовж кількох років учений – один з редакторів “Етнографічних збірників”, що видавались теж НТШ у Львові, та активний співробітник “Записок НТШ”.

Проживаючи в Парижі, Ф.Вовк був одним із редакторів французького журналу “Антропология”, членом-кореспондентом бюлетнів Історичного і Доісторичного товариств, автором багатьох статей про Україну в чеському словнику Отта, дописувачем Великої французької енциклопедії (серед них відомі статті про “Київ”, “Харків”, про “Н.О.Куліша”, “М.І.Костомарова” та інші). У Петербурзі Ф.Вовк заснував журнал “Материалы по этнографии России” і був редактором і упорядником перших його томів, одночасно він редактор щорічника “Русский антропологический журнал”. Останні роки життя Ф.Вовк з групою редакторів організував видання української енциклопедії в Петербурзі, але в зв’язку з війною це видання обмежилось двома томами збірника “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (1916 р.), де подано географічні, історичні, статистичні, юридичні та інші матеріали про український народ. Тут Ф.Вовк помістив свої підсумкові праці “Етнографічні особливості українського народу” та “Антропологічні особливості українського народу”.

Як публіцист Ф.Вовк сучаснику маловідомий і чекає свого окремого дослідження [10]. Проте свого часу він користувався популярністю. Ще в студентські роки Ф.Вовк входив до редакторської групи, так званих, “каторжників”, що “тягнули працю” в “Киевском телеграфе”, який в 1873-1876 рр. був органом “Громади”, де під псевдонімами “Новостроенко”, “Новостроєнський”, “Яструбець” умістив ряд публіцистичних праць, деякі праці друкував Ф.Вовк у львівській “Правді”, яку “Громада” намагалась зробити своїм органом.

У перший період еміграції Ф.К.Вовка, коли він перебував у Тульчі, Плоєшті та Бухаресті, як свідчить щоденник та листування, він подає

кореспонденції до “Новороссийского телеграфа”, газет “Romanula”, “Бухарестського телеграфа”, львівських газет “Діло”, журналу “Світ”, “Киевской старины” и др. У Парижі він виступає як кореспондент із Києва в “Бюлетні” історичного товариства і водночас – кореспондентом із Парижа в одеському журналі “По морю и суше” і київському “Жизнь и искусство”.

У 1905 р. разом з С.Русовою Ф.Вовк видає в Петербурзі і Львові книжечку українською мовою “Серед виноградарів Півдня Франції”, що знайомила читачів з життям французьких селян. Відомий він і як перекладач. У 70-і роки ХІХ ст. Ф.Вовк видав надзвичайно цікаву книжечку – переклад Брема про життя звірів. У 1898 р. вийшла книга чеського вченого Л.Нідерле “Человечество в доисторические времена” в перекладі російською мовою Ф.К.Вовка. Окрім цього, Ф.Вовк написав спогади про П.П.Чубинського, О.О.Русова, “Дещо із моїх австро-руських споминок”. Пробивав себе в поезії і прозі. Далеко за межами країни Ф.Вовк стежив за подіями на Батьківщині, опублікувавши некрологи на смерть П.О.Куліша, М.І.Костомарова, О.О.Потебні, В.Б.Антоновича та ін.

Виступав Ф.Вовк і як мистецтвознавець, залишивши цікаві думки й спостереження над багатьма творами мистецтва, що були окрасою музеїв та виставок у Парижі, Римі, Неаполі, Відні та інших містах.

Та що б не робив Ф.Вовк, він завжди був насамперед громадянином, патріотом, громадським та суспільно-політичним діячем. Своїй “забутій Богом і людьми”, пригнобленій Україні Ф.Вовк віддав своє серце, свій розум, своє життя. І де б не був – чи в Києві, чи в Бухаресті, Женеві, Парижі чи Петербурзі, вчений ніколи не забував про свій народ, про свою землю і робив усе можливе для її добра.

Ще в студентські роки Ф.Вовк за рекомендацією В.Б.Антоновича взявся за підготовку “Кобзаря” Т.Г.Шевченка. Ним були зібрані і включені до цього видання заборонені цензурою твори поета. З великими труднощами йому вдалось видати цей “Кобзар” разом з О.Русовим тільки в 1876 р. в Празі.

У 70-і роки Ф.Вовк належав до “молодої” київської “громади”, але підтримував найтісніші стосунки з “старогромадівцями” і передовсім з В.Б.Антоновичем та М.П.Драгомановим. Услід за останнім восени 1876 р. Ф.Вовк був направлений і асигнований до Женеви для видання друкованого органу “Громада”. Він був не тільки редактором журналу, а й опублікував тут ряд статей, серед яких чи не найкраща “Т.Г.Шевченко і його думки про громадське життя” [11]. Тут же Ф.Вовк разом з М.Драгомановим випускають наступне видання “Кобзаря”. Ф.Вовк – один із організаторів ІІІ Археологічного з’їзду 1874 р. у Києві, який продемонстрував не тільки високий рівень наукової, але й суспільно-політичної думки в Україні. Як член-засновник Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства, Ф.Вовк спрямовував його працю в українському руслі. Ф.Вовк брав безпосередню участь у проведенні одностороннього перепису населення Києва, який вперше показав справжній склад населення міста.

Через М. Драгоманова Ф. Вовк зближується з І. Я. Франком, з яким підтримував зв'язки все життя.

Віддавши науковій праці в паризький період життя, вчений присвячує її, в основному, національній ідеї, національній науці. В Європі він популяризував здобутки української науки, і його ім'я було відоме в цілому світі [12], він знайомив читача з Україною і її громадськими і науковими діячами. Його скромне помешкання часто служило прихистком вихідцям з України, його зв'язками та рекомендаціями вони користувались як опорою у скрутних перипетіях життя.

Перебуваючи більше двадцяти п'яти років у вимушеній еміграції, Ф. Вовк підтримував тісні зв'язки з Україною і найбільше через Львів, куди він, починаючи з 1903 до 1906 рр., приїжджав щорічно. Тут він як член НТШ проводить етнографічні і антропологічні дослідження українців Галичини, виступає разом з І. Я. Франком та М. С. Грушевським на Українських наукових курсах у Львові (1904) з циклом лекцій... Саме організація таких курсів була національною справою в довголітній боротьбі за відкриття українського університету у Львові.

У Петербурзі (1906-1918) Ф. Вовк був у центрі українського національного руху, керівником чи співучасником різних справ, як-от: видання "Кобзаря" та "Малюнків Т. Шевченка" у 2-х випусках; перекладу Святого письма на українську мову, був членом Правління благодійного товариства бідних студентів українців, членом благодійного товариства допомоги полоненим галичанам в період Першої світової війни. Він пише етнографічний нарис життя Галичини, стаючи на захист зруйнованого краю і поневоленого народу. Уже перед своїм від'їздом на Україну, де вчений хотів організувати Академію наук і для якої заповів всю свою наукову спадщину та наукову бібліотеку, він організовує гурт учених та мистецтвознавців для складання каталога українських старожитностей і творів мистецтва, що знаходились у музеях та приватних колекціях в Петербурзі з метою повернення їх на батьківщину. Все своє свідоме життя Ф. Вовк самовіддано служив своєму народу і його ім'я має посісти почесне місце в історії науки і культури.

1. Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 1. / Вовк Ф. К. Оп. 1. – Спр. 429.

2. Volkov Th. Rites et usages nuptiaux en Ukraine // L'Anthropologie. 1891. – Т. II. S. 160-184; 408-435; 537-587; 1892. – Т. III. – S. 541-583.

3. Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.

4. Volkov Th. Variations squelettiques du pied chez les Primates et dans les races humaines. – Paris. 1905.

5. Rapport sur les voyages en Galicie Orientale et en Boukovine en 1903 et 1904 // Bull. De la Sociologie d'Anthropologie de Paris. 1905. m. 6. – С. 244-289; Volkov Th. Rapport sur le voyage en Galicie Oriental en 1905. Bulletin et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris. 1905.

- Вовк Федір. Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. 1. Гуцули // Матеріали до українсько-руської етнології Наукового Товариства у Львові. – 1908. – Т. X. – С. 1-5.
6. Вовк Хведір. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української... – С. 21.
7. Науковий архів Російського географічного товариства в Петербурзі. Ф. 110, оп. 1, спр. 231.
8. Volkov Th. Nouvelles decouvertes dans la paleolithique de Mèzine. (Ukraine). – *Congres International d'Anthropologie et d'Archeologie Prehistoriques. Compte Rendu de la XIV Session.* – Geneve, 1912. – Geneve, 1913. – Т. 1. – Рр. 414-420.
9. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. (Наукове товариство ім. Т.Шевченка). Оп. 1. – Спр. 42, арк. 25 зв.; Хроніка НТШ. 1903. Вип. 1, ч. 17, с. 48; Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України. Інв. книга № 2 № 9348-9643, 9913, 10063-10069, 10071, 10100-101021; Науковий архів Російського етнографічного музею. Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 73, 74; Центральний історичний архів Росії. Ф. 482. – Оп. 27 (410), спр. 42. – Арк. 90.
10. Франко Андрій, Франко Оксана. Літературно-публіцистична та громадська діяльність Федора Вовка // Українська культура в іменах і дослідженнях, присвячується 180-річчю Миколи Костомарова та 150-річчю Федора Вовка. – Рівне, 1997. – С. 28-42.
11. Вовк Ф. Т.Г.Шевченко і його думки про громадське життя // Громада. – 1879. – № 4. – С. 39-99.
12. D-r B.Adachi. Die Fuosknoghen der Lapaner Tokijo. 1905. VI B. der Mitteil d Med. Fakult d. Koiserl Inpon. Universität zu Tokijo; W. Duchwarth morphologu and Anthropology. – Cambudje. – 1904. – С. 326.

Сокил Г. ДИНАМІКА ЗБИРАЦЬКО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – ВИП. 37. – С. 99 – 111.

Фольклористика як наука розвивається у трьох основних напрямках: 1) збір інформативно-джерельного матеріалу, 2) опрацювання цього матеріалу та його публікація, 3) науково-теоретичне осмислення усної словесності. Усі ці компоненти фольклористичного процесу взаємозв'язані, кожен по-своєму важливий і вартісний, хоча на певному етапі розвитку науки не завжди кожному з них приділялася належна увага. Ще в 1936 р. з цього приводу Філарет Колесса зазначав: "У самій збирацькій праці, у виданнях сирого матеріалу вражають деякі недостачі. В давніших збірниках, наприклад, Максимовича, Жеготи Паулі, навіть Головацького переважно не подано місця запису. Переважає безсистемність у виданнях, недостача критеріїв

порядкування. Це утруднює орієнтацію, перегляд матеріалу і дослідчу працю" [13, с. 74]. І дійсно, фольклористиці довелося пройти довгий шлях збирання джерельних матеріалів, поки, зрештою, воно було поставлено на належний науковий рівень.

Мета цієї статті - з'ясувати основні наукові методи, прийоми записування фольклору в Галичині кінця XIX - початку XX ст., розкрити роль і значення наукових програм, інструкцій, питальників у формуванні та утвердженні методологічних засад фольклористики. До вказаної проблеми частково зверталися дослідники, вивчаючи окремі явища культури [17], персоналії [15; 32], жанри [18], однак на сьогодні питання залишається ще недостатньо висвітленим.

Методологія фольклористичних студій багато в чому залежить від якості зібраного матеріалу, з яким доводиться працювати дослідникам, а, отже, й від підходів до його фіксування, урахування певних критеріїв (текст, контекст, умови запису та автентичність, характер і манера виконання, ставлення самих інформаторів до того чи іншого твору, репертуар, вік респондентів і т. ін.).

На кінець XIX ст. вже визріла методика польових досліджень, пройшовши майже столітній шлях. Щоправда, підхід до польових обстежень упродовж тривалого часу був різним. Проте від самого початку зацікавлення фольклором простежуємо увагу до визначення і дотримання певних засад збирання, опрацювання і публікації фольклорних матеріалів.

Усвідомлення необхідності збору джерельного матеріалу з'явилося ще на початку XIX ст. Націлювали на потребу запису Денис Зубрицький, Микола Цертелєв, Зоріан Доленга-Ходаковський, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш та ін. Цілу народознавчу програму "йти в народ" висунули члени "Руської трійці". Крім закликів, з'являлись і рекомендації з методики фіксування. Уже в збірнику Амвросія Метлинського "Народные южнорусские песни" (1854) поміщені "Правила для записування народних дум, пісень, казок, переказів і т. ін.", які склав Микола Білозерський. У них подано такі вимоги до фіксації фольклору, які й сьогодні не втратили своєї актуальності - точність запису, акцентуація, паспортизація. Цей науковий принцип був застосований і в едиційній практиці журналу "Основа" (1861-1862). Однак "Правила..." М.Білозерського не позбавлені і деяких недоліків: це, зокрема, порада записувати пісні під диктування, а не під час співу. За спеціально розробленими питальниками проводив народознавчі експедиції у 1870 роках Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (РГТ), членами якого були Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Іван Рудченко, Микола Лисенко.

Українська фольклористика на кінець XIX - початок XX ст. мала вже перед собою відповідно підготований науковий ґрунт дослідницької роботи і, врахувавши всі кращі надбання своїх попередників, виробила і утвердила систему дослідження уснопоетичних матеріалів, послідовно дотримуючись її. На цей час було посилено увагу до поєднання різних методів і підходів, зокрема утвердилася практика комплексного студіювання народної культури

та її носіїв за окремими місцевостями й регіонами. Комплексне дослідження фольклору відбувалося у процесі польової роботи (на основі спеціальних програм і питальників, поєднання спостережень безпосереднього процесу виконання фольклорних творів з їх синхронною фіксацією). Це передбачало тісну співпрацю науковців різних спеціальностей - філологів, зокрема діалектологів, музикознавців, етнологів, істориків, антропологів і т.д.

Такі дослідники, як Іван Франко, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса вбачали у фольклорі не просто "пам'ятки" чи лише тексти, а специфічний вид народної діяльності, складний психокультурний феномен. Тому на цих (психологічних) аспектах усної словесності наголошували у зверненнях, питальниках, програмах для дослідження фольклору. Так, у першому номері часопису "Народ" (січень, 1890) І.Франко і Михайло Павлик оголосили відозву "Про записування галицько-руських простонародних пісень", у якій звернулися до збирачів з вказівками як та від кого записувати, куди надсилати записи [5, с. 16]. Друга частина відозви за браком місця не була тоді опублікована, лише згодом її підготував до друку Олексій Дей [21, с. 119-121]. У ній висловлено цікаві міркування про суспільну роль народної пісенності, її вплив та значення для вивчення світогляду і потреб народу. Саме у зверненні до фольклору І.Франко вбачав своєрідну школу виховання [підкреслення тут і далі моє. - Г.С.] інтелігенції. Він закликав записувати уснопоетичний матеріал, бо твердо вірив, що народні твори дають те, "чого не дає нам ніщо інше на світі - дають нам заглянути в душу іншої людини, чи цілого народу, показують нам, що його болить, що радує, що смутить, і заставляють нас самих з ним радуватись, тужити та сумувати" [21, с. 120]. Суттєвого значення учений надавав фольклорним творам ще й тому, що вони повертають до народу його власну інтелігенцію, вчать її говорити й думати так, як народ, і любити свій народ. Нарешті, важлива для інтелігенції усна словесність тим, що розширює знання про народ і вказує їй, "де й чого вона має вчитися та набирати з великого скарбу людської освіти, щоб нести підмогу тому народові, а не губитися в пустих і ні для кого не позиточних мудруваннях" [21, с. 120]. Такі міркування І.Франка про фольклор, його вплив та значення для інтелігенції, є яскравим свідченням виняткової уваги вченого до усної словесності свого народу та обов'язкової потреби її фіксування. Вони актуальні тепер, коли замість звернення до автентичних творів, деякі дослідники часто поринають у "пусті мудрування" псевдонауки.

І.Франко, М.Павлик висували вимоги до записування не лише тексту, а й контексту, в якому побутує народний твір, відтворювати "зовнішню" і "внутрішню" обстановку, при якій вдалося почути пісню чи казку.

На сторінках часопису "Народ" уже за 1900 р. фольклорно-етнографічні матеріали було опубліковано в таких номерах: 4, 6, 9, 12, 17. Переважають фіксації народних пісень (колядки, голосіння, балади, пісні-хроніки, емігрантські), зрідка трапляються казки, звичаї та обряди ("Святий вечір у Грибовичах під Львовом"). Серед збирачів значаться Філарет Колесса (запис казки "Старий вовчище" з Ходович на Стрийщині), Марія Гаморак (голосіння зі Стецева на Снятинщині), Іван Бушак (пісня-хроніка "В Дебеславцях серед

села неслава сі стала" з с. Замулинці Коломийського повіту) та ін. Фольклорні записи паспортизовані, хоча натрапляємо і на неконкретні відомості, як-от: "Від людей записала Ганка В." Більш послідовно дотримано вимог у публікаціях уснословесних матеріалів в часописі "Житє і слово" (1894-1897), який заснував і видавав І.Франко.

Утвердження й дотримання наукових принципів у збирацько-дослідницькій справі значно посилилося в часи Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові. У діяльності Етнографічної комісії НТШ, навколо якої згуртувалася народознавча наука, фольклористичне питання було поставлено серйозно і фахово. Члени цієї комісії виробили чітку систему дослідження народної творчості на всіх рівнях - збирацькому, едиційному, теоретично-осмислювальному.

Фольклорно-етнографічні матеріали почали друкувати в "Етнографічному збірнику", який упродовж 1895-1898 рр. щорічно виходив по одному тому, а з часу створення Етнографічної комісії (травень 1898 р.) - по два томи щорічно. У 1899 р. засновано ще один друкований орган Етнографічної комісії - "Матеріали до українсько-руської етнології" (з 1909 р. виходить під назвою "Матеріали до української етнології"). Комісія проводила велику роботу над системним збиранням, науковим опрацюванням та публікацією творів усної словесності. До того ж, наукові розвідки поміщалися на сторінках "Записок Наукового товариства імені Шевченка", в "Літературно-науковому віснику", в "Пам'ятках українсько-руської мови і літератури".

У 1890 роки в історії української фольклористики розпочалася доба постійного, систематичного збору матеріалу. Дослідники виробили й утвердили наукові підходи до збирання, упорядкування та осмислення уснопоетичних творів. Розгортається величезна робота з розробки жанрово-тематичних питальників, розширення сітки кореспондентів-записувачів, втілюється ціла система фахових наукових вимог не лише до записування, а й класифікації матеріалу та підготовки його до друку.

Організацією збирацько-дослідницької роботи чи не вперше (за винятком Південно-Західного відділу РГТ) займається не приватна особа, а наукова інституція - НТШ, зокрема Етнографічна комісія, першими членами якої були фольклористи І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса, Володимир Шухевич, Осип Роздольський, Борис Грінченко. Результати їхньої діяльності своїм діапазоном вийшли далеко за межі не лише Галичини, а й усієї України. Методика записування уснопоетичного матеріалу, її найголовніші аспекти мають важливе значення для вироблення й утвердження наукових засад фольклористичної праці.

Уся збирацька робота проходила за чіткими принципами й охоплювала три основні етапи: 1) організаційний (підготовчий); 2) власне збирацький; 3) післяекспедиційний.

Початком підготовчого етапу було організаційне засідання Етнографічної комісії, на якому обговорювалися та вирішувалися питання вибору місцевості для запису, кількості учасників експедиції та спрямування

їх на записування відповідних жанрів. Зверталася увага на регіональне вивчення фольклору, зокрема фіксувалися матеріали з одного села (казки з Берлина Бродівського повіту, народні пісні з Ходович на Стрийщині), регіону (записи В.Гнатюка з Угорської Русі, фольклорно-етнографічні матеріали В.Шухевича з Гуцульщини, Ф.Колесси з Лемківщини, весільні обряди та пісні з Бойківщини). Скажімо, в літній експедиції 1900 р. за ініціативою Етнографічної комісії була організована експедиція для збирання фольклорних, археографічних і лінгвістичних матеріалів. У ній узяли участь О.Колесса, М.Павлик, О.Роздольський, І.Франко. Учені працювали за маршрутами, які охоплювали Лемківщину, окремі терени Стрийського (тепер Львівської обл.), Коломийського (тепер Івано-Франківської обл.) повітів, міста Збараж (Тернопільська обл.), Львів та ін. [24, ч. 4, с. 18].

Важливий момент у підготовчій роботі - складання та обговорення жанрово-тематичних та загальних (універсальних) питальників. Для тих, хто послуговувався стаціонарним методом записування фольклору, розсилали спеціальні порадики, відповідні квестіонари-запитальники, оскільки Етнографічна комісія налагодила роботу з кореспондентами, котрі збирали для неї відповідні фольклорно-етнографічні матеріали. Співробітники комісії розробляли спеціальні програми, інструкції, відозви, які публікували в наукових виданнях, пресі чи окремо, і надсилали збирачам народної творчості. Так проводилася цілісна, системна робота у галузі не лише фольклористики, а й усього українознавства.

Уже в першому томі "Етнографічного збірника" було поміщено обширну "Програму до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід" [16, с. 1-16]. У ній учені чітко окреслили курс на науковість підготовки і публікацій фольклорних джерел. У програмі виділено чотири основні розділи, які стосувалися таких галузей науки, як історія, етнографія, економіка і право. Другий розділ - "Відомості етнографічні" охоплював фольклорні матеріали під заголовком "Народна література", де перелічувалися жанри усної словесності, які треба записувати (до речі, тут не згадуються казки, оскільки цей жанр власне розпочали публікувати добіркою О.Роздольського в тому ж першому томі з наміром продовжити в наступних збірниках).

Програма націлювала на широкий спектр дослідження. До записів ставилися високі наукові вимоги: збереження місцевої вимови, позначення акцентуації, відповідна паспортизація текстів та належні коментарі, а також пропонувалось подавати широкі відомості про обдарованих носіїв фольклору. Також було зосереджено увагу й на таких нюансах, як історія поширення народного твору, часові та територіальні варіанти, контекст побутування тощо.

Окремо Етнографічна комісія розробляла квестіонари, пов'язані з підготовкою до видання жанрово-тематичних груп фольклору. Так, у "Літературно-науковому віснику" за 1899 р. було надруковано програму "В справі збирання народних легенд", яку підписали І.Франко та В.Гнатюк [4, с. 176-178]. У ній відзначено вісім основних тематичних циклів, які, до речі,

згодом увійшли до розділів двотомної збірки "Галицько-руські народні легенди". Крім класифікації, подано поради щодо фіксації легенд. Рекомендувалось "записувати всяку, хоч би й малу дрібницю, бо з деяких оповідань, певно, лишилися в народній традиції тільки шматки, і тільки зібравши ті відривки і впорядкувавши їх відповідно, можна буде відтворити первісну цілість" [4, с. 178]. Зауважимо, що в практиці видань НТШ не допускалася контамінація варіантів. Оскільки цілісність прозових жанрів не завжди зберігалася в пам'яті інформаторів, то у випадку реконструкції певного сюжету окремі його елементи можна було почерпнути з близьких варіантів.

Етнографічна комісія проводила скрупульозну роботу щодо відбору матеріалу, враховуючи насамперед уже опублікований в "Етнографічному збірнику" і "Матеріалах до українсько-руської етнології". У зв'язку з цим у методичній програмі "В справі збирання етнографічних матеріалів" за 1901 р. (на той час видано 10 томів "Етнографічного збірника") наголошувалося, що жанри, опубліковані вже в попередніх випусках, найближчим часом видавати не будуть. А хто бажав би записати, наприклад, казки, анекдоти, то треба звірити з уже надрукованими і записувати тільки ті, яких там немає [20, с. 450]. Така ж тенденція властива і наступним квестіонарам.

Особливу увагу звертали на фольклорні жанри, які зрідка або й зовсім не були зафіксовані і не опубліковані до того часу, а саме: приповідки, замовляння, загадки; оповідання про страхи, чортів, упирів, чарівниць, відьом вовкулаків і т. ін., про закляті скарби; історичні особи і місцевості; колядки, щедрівки, повіншування; голосіння; пісні про опришків, вояцькі пісні; коломийки; забави дітей і старших у різні пори року [20, с. 450-451].

Досить обширний за обсягом методичний поради з'явився в пресі за 1904 р. У ньому, як і в попередньому, також наголошувалося на різних жанрах, які найближчим часом планували видати. З пісень запропоновано записувати передусім колядки і щедрівки, а також козачки (шумки, чабарашки), гаївки (з приміткою: найліпше списати всі, що існують в якомусь селі); зверталася увага на тексти вертепу з поданням опису й малюнків. З народної прози - демонологічні оповідання [9].

Важливо, що було розроблено методичні поради, в яких вказувалося не лише що, але й як записувати. Головна вимога - точність фіксації, непорушність принципу автентизму. Оповідання треба записувати "дослівно" від оповідача під диктовку, не можна від себе нічого додавати, ані викидати з нього, обов'язково дотримуватися діалекту. "Коли говорять де, - читаємо в квестіонарі, - шепка, жеба, сіль, ходит, робит, юж, цимра і т. ін, то не можна тих форм справляти на: шапка, жаба, сіль, ходить, робить, вже, кімната, але лишати все без змін" [9, с. 14-17].

До наукових порад у питальниках додавались суто практичні рекомендації, наприклад, кожен запис робити на одному боці аркуша, менші - "на вісімках"; приповідки, загадки, вірування записувати на окремих маленьких картках; на одній картці не можна писати дві приповідки або загадки; картки після запису зв'язати шнурочком, аби не розсипалися тощо.

Такі детальні поради були необхідні, бо не всі кореспонденти мали досвід у записуванні фольклору та й, зрештою, відповідної освіти. Цікавим є й те, що для заохочення збирачеві обіцяли надіслати ті томи "Етнографічного збірника", в яких будуть надруковані його матеріали, а при більшій кількості записів він міг одержати безкоштовно й інші томи цього видання.

Прагнучи видати збірку українських загадок, Етнографічна комісія неодноразово зверталася з проханням збирати їх. Необхідність записування цього жанру обумовлювалась насамперед тим, що вони "чимраз більше зникають або заступаються штучними продуктами шкільних читанок" [3, с. 12]. До записування загадок ставились ті ж вимоги, що й до інших жанрів. Особливо наголошувалось на точності запису, паспортизації (місцевість, ім'я та вік оповідача). Ніяких перестановок порядку слів чи пропуску чогось не дозволялось, а, навпаки, пропонувалось точно передавати спосіб і тон вимови, навіть підкреслювати слова, виділяючи логічний наголос ("на які оповідач кладе більший натиск, наголос"). Оскільки загадки - своєрідний жанр, то пропонувалось передусім брати до уваги примітки про обставини, серед яких їх загадують, техніку відгадування, хто займається загадуванням (діти, молодь, дорослі, чоловіки, жінки), а також записувати сороміцькі загадки. На жаль, загадки так і не були підготовані окремим виданням.

Значну роль у справі збирання фольклорних творів відіграла "Відозва у справі записування народних традицій про опришків" [2, с. 28-31], в якій пропонувалось фіксувати пісні, оповідання, розшукувати документи про різних опришків. Місцеві кореспонденти відгукнулися на неї і надіслали цікаві матеріали, що склали основу "Народних оповідань про опришків" (1910). Тут зібрано перекази не тільки про відомих опришків - Олексу Довбуша, Івана Бойчука, Івана Рахівського, Дмитра Марусяка, а й про менш знаних - Шумея, Куділя, Ціву та ін. Унікальність збірки полягала передусім у повному і всебічному представленні прозових творів (258 номерів) одного тематичного циклу.

Заслуговує на увагу також "Квестіонар для записування місцевих переказів" [10, с. 16-18]. У ньому наголошувалось на великому значенні цього фольклорного пласта для національної культури. "Збирайте ці традиції і перекази, - говорить тут, - не дайте згинути їм у завірюсі нашого часу! Інші народи назбирали їх велику силу і тепер заходяться коло їх видання. Невже ж ми одні лишимся позаду і опинимся колись бездомними сиротами, яких ніщо не в'яже з їх родом і рідним гніздом. Саме збирання місцевих переказів може пролити багато світла і на розвиток народної душі та психології і на минуле поодиноких сіл і місцевостей" [10, с. 16-17]. Однак, чомусь мало хто відгукнувся на ці заклики. З цього приводу В.Гнатюк інформував відомого історика Мирона Кордубу, що в комісію надійшли матеріали лише від декількох кореспондентів [14, с. 5]. Розроблені методичні поради щодо поділу переказів на дві основні групи - перекази про місця (назви сіл, міст, рік, озер, ставів, доріг, лісів, ярів) та перекази про людей (засновників села чи міста, перших поселенців; відомих майстрів, будівничих, ковалів, мельників, шевців, кравців; визначних співаків, музик,

учителів, дяків, священників) і дотепер не втратили своєї актуальності, вони можуть послужити для наших сучасників під час збирання зокрема топонімічних переказів у кожному краю.

Значення методичних програм, інструкцій, питальників у виробленні методологічних засад було б не повним без "Квестіонару у справі записування похоронних звичаїв і голосінь" [11, с. 37-39], який складався з двох частин: Звичаї; Голосіння. Перша охоплювала 20 конкретних питань, що стосувалися вірувань і звичаїв, пов'язаних з віщуванням смерті, наряджанням покійника (як одягають нежонатих і незаміжніх, дітей), особливостей похоронів, коштовні, жалоби. Окремим пунктом зазначалося: "Чи пересиджується при мерці і що тоді робиться? Чи співаються пісні і які? Чи є тоді в звичаю бавитися і яких уживається забав? Докладний опис. Котрі з тих забав уживаються лише при мерці?" [11, с. 38].

У другій частині питальника зверталася увага на учасників голосінь (жінки чи чоловіки, свої чи чужі, чи наймають плакальниць, чи прийнято вчитися у професійних плакальниць); адресатів голосінь (мати за дитиною, вдова за чоловіком, дочка за батьком); тексти голосінь (прозові чи віршовані, довгі чи короткі); манеру виконання (дуже голосно чи тихо); час виконання (при укладанні на лаву, в труну, при виносі, по дорозі, на могилі, чи голосять на поминках - на третій день, дев'ятий, сороковий, річницю, на Святий вечір, Великдень, задушну суботу). Бралися до уваги й жартівливі голосіння [11, с. 39]. Наголошувалось на докладному записі репертуару кожної плакальниці, із зазначенням її віку, місцевості, вказівками, відколи займається голосінням, від кого перейняла голосіння. Такий детальний питальник посприяв появі в "Етнографічному збірнику" (Львів, 1912. т. 31-32) двотомника "Похоронні голосіння" і "Похоронні звичаї та обряди".

Основні поради щодо збирання фольклору узагальнив і виклав В.Гнатюк у праці "Українська народна словесність" [8], яка стала розширеною програмою для фіксації народнопоетичної творчості. Водночас вона була спробою науково класифікувати усну словесність за жанрами. На невідкладну потребу збирання українського фольклору, зокрема пісень і народних мелодій, у багатьох своїх працях вказував Ф.Колесса [12]. Відзначимо, що з 1900 р. для фіксації мелодій було використано фонограф, одним з перших його застосував О.Роздольський, згодом Ф.Колесса. У той же час В.Гнатюк залишився вірним традиційному принципу записування "під олівець".

Власне збирацький етап розпочинався попереднім ознайомленням з місцевістю, виявленням цікавих та обдарованих носіїв фольклору. Збирачі приступали до справи, як зауважив І.Франко, не насліпо, де-небудь, але "познайомлені добре з попередньою літературою, вишукують території найцікавіші для досліду, вповні розуміючи його наукову донесність" [25, с. 241]. І дійсно, приступаючи до записування, вони ставили перед собою певну наукову мету як "збирачі-систематики, що виходять із наукових поглядів на ціль фольклористики і дивляться критично на матеріал" [25, с. 241].

Щодо точності записів, то збирачі намагалися передавати текст абсолютно без змін, із збереженням діалекту, усіх фонетичних особливостей, інакше кажучи, "слово в слово". Великою хобою, як підкреслював В.Гнатюк у рецензії на видання Б.Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях", є те, що багато фольклористів, фіксуючи казки, чи перекази, не записують їх просто з уст оповідача слово в слово, лиш списують їх зміст, а відтак виправляють його так, як їм подобається [7, с. 211]. Довільне поводження з текстом гостро засуджували, адже це не лише знецінювало результати праці, а й фактично позбавляло ці тексти наукової вартості.

З метою відтворення правильної акцентуації у прозових творах, як уже зазначалося, було висунуто вимогу ставити на кожному слові наголос. У згаданій рецензії В.Гнатюк писав: "Ні один з українських етнографів не звернув досі уваги на те, що дуже важна річ у прозових оповіданнях - подавати на кождім слові наголос. У нас про наголос нема жодної ширшої студії, та й як же її зладити, коли ми не знаємо докладно народного наголосу, а се ж річ першорядного значення!" [7, с. 212]. Тому в Галичині на той час було звернено велику увагу на вказане питання. У цьому аспекті вирізняються записи самого В.Гнатюка та О.Роздольського (уже в першому томі "Етнографічного збірника" (Галицькі народні казки, 1895) в усіх народних творах, які зафіксував О.Роздольський, проставлено наголоси). У передмові до "Галицько-руських народних легенд" В.Гнатюк зазначив, що стосовно "вірности записів" може ручатися тільки за свої власні і тексти О.Роздольського, які "дуже докладно позаписувані" [6, с. X]. Характеризуючи В.Гнатюка як збирача, Володимир Білий акцентував на точності записів фольклориста: "Перше, що різнить виразно записи В.Гнатюка від старих записів, - це суворе додержання фонетики. Уживаючи такого способу записувати фольклорний матеріал, Гнатюк точно передавав і діалектологічні особливості, що надало його праці велику вагу для діалектологів" [1, с. 236]. Крім фіксацій В.Гнатюка, О.Роздольського принципу автентизму послідовно дотримувалися Лука Гарматій, Петро Шекерик-Доників (хоча останній не завжди акцентував прозові твори).

Дуже вимогливо ставилися до вибору інформаторів. "Треба, отже, вибирати все доброго оповідача з гарним стилем і навчити його диктувати оповідання... При диктанті належить записувати кожде слово, не пропускаючи нічого, хоч би було, напр[иклад], сороміцьке. Треба держатися приповідки, що слова з пісні не викидають" [8, с. 53-54]. Від доброго оповідача чи співака збирачі намагалися записати увесь його репертуар, вказавши, звідки інформатор навчився оповідання чи пісні, відколи ті чи інші твори відомі в цій місцевості, як до них ставляться старші й молодші, чи є для них спеціальні назви тощо.

Важливу роль відводили також фіксації варіантів. "Коли ж хто запише пісню в місцевості А і надрукує її, - наголосив В.Гнатюк, - а опісля запише її в місцевості Б зі значними змінами і не хотів би друкувати тому, що вже один варіант надрукований, чи зробив би добре? Зовсім ні, бо тоді мало мали би

ми повних текстів пісень і коректних, а не знали би ані її історії, ані не могли би сконстатувати місця (бодай приблизного) її постання, її географічного розширення і популярності і т. і. А треба при тім мати на увазі, що пісні мають не лише естетично-літературне значення, але й історичне і мовне і багато питань, зв'язаних із ними, можна вяснити лише на підставі цілого ряду варіантів, а не одного" [8, с. 226]. Записування варіантів уснословесного твору та публікацію їх у різних збірниках І.Франко вважав не хобою, а заслугою, бо це показує їхнє географічне поширення. Фольклористи того часу добре розуміли, що при фіксації народних творів навіть найменші зміни мають значення. Адже варіанти, записані у різних регіонах, дають підстави для цілої низки наукових досліджень.

Серйозну увагу звертали на паспортизацію текстів. Під кожним оповіданням чи піснею подавали таку інформацію: хто записав, від кого, коли, де. Наводили також додаткові дані: про кращих оповідачів, співаків нотували біографічні й інші відомості, а якщо це було можливо, подавали фотографії, де потрібно, - плани, рисунки, малюнки.

Високо цінуючи красу та художню досконалість народних творів, фольклористи ХІХ - початку ХХ ст. намагалися знаходити серед народу найкращі варіанти, дошукуватися обдарованого оповідача, співака і вже тоді записати річ у зразковому вигляді, при тому ніколи не "підкрашували", не "чепурили" запису, тобто не редагували його.

Так, у 90-ті роки ХІХ ст. сформувались збирачі нового типу (І.Франко), які дотримувалися наукових підходів у фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу: записи робили стенографічно правильно, матеріал фіксували від найліпших оповідачів, про найцікавіших подавали докладні відомості; описи фольклорно-етнографічних реалій ілюстрували замальовками, фотографіями. До таких збирачів нового типу І.Франко зараховував В.Гнатюка, В.Шухевича, І.Колессу, О.Роздольського. Ці фольклористи, на думку вченого, "обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно старалися вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати весь репертуар пісень, оповідань і т. ін. якогось незвичайного оповідача чи рапсода, вичерпати запас пісень, казок, обрядів даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю" [25, с. 240-241].

До збирачів нового типу варто зарахувати і самого І.Франка, який на той час, незважаючи на велику зайнятість літературною й громадською діяльністю, все ж займався збирацькою роботою. Це чітко простежується з його листів, зокрема до М.Драгоманова від 5 квітня 1892 р.: "Я нетерпляче дожидаю віча на Вижниці, а коли його не буде, то літом виберуся в ті сторони з запасом грошей і буду полювати на рукописі, а також на казки. Бажав би після приповідок зладити і видати збірку галицьких казок, і вже тепер нотую собі імена народних оповідачів, до котрих опісля удамся, щоб позаписувати їх скарби" [23, с. 329]. Таку ж думку він повторив знову в наступному листі до того ж адресата від 29 квітня 1892 р.: "Скінчивши

роботу над приповідками, я займаюся збиранням казок, і думаю, що на тім полі у нас дуже багато інтересного можна знайти" [23, с. 333].

З "Хроніки НТШ" дізнаємось, що влітку 1900 р. І.Франко здійснив кілька екскурсій, здебільшого шукаючи матеріал для збірки галицьких народних приповідок, яку готував до друку як десятий том "Етнографічного збірника", а також матеріал для збірки колядок і щедрівок. Найважливіша з тих екскурсій була до с. Довгого Стрийського повіту, де він одержав багату і гарну рукописну збірку щедрівок, які записав ще у 1860 роках о. Йосафат Кобринський. Під час цієї експедиції І.Франко зібрав багато приповідок у с. Завадові і Голобутові Стрийського повіту, а також у Коломиї, Тернополі, Збаражі і Львові [26, ч. 4, с. 18-19].

Суттєві новації простежуємо і в організації післяекспедиційного етапу збирацько-дослідницької праці українських фольклористів Галичини кінця ХІХ - початку ХХ ст. Це насамперед стосується запровадження звітності. Чи не вперше в історії української фольклористики вимагалось чітке звітування (т.зв. "справоздання"): скільки матеріалу зібрано, загальна жанрово-тематична характеристика зафіксованих творів усної словесності, демонстрування цікавих фольклорних зразків, опублікування звітів у "Хроніці НТШ" тощо. Так, скажімо, на засіданні Етнографічної комісії 17 вересня 1900 р. заслухано звіти М.Павлика, О.Роздольського із етнографічних експедицій. Окрім того, О.Роздольський демонстрував пісні, які він зібрав на фонограф "між лемками і в кількох повітах східної Галичини". Оскільки виявилось, що пісні "виходять з фонографу досить добре, ухвалено звернутися до виділу [керівництва. - Г.С.] з проханням закупити фонограф для подальшого збирання пісень" [26, ч. 4, с. 10].

Цінним інформаційним джерелом для вивчення післяекспедиційного етапу збирацької роботи є публікації в "Хроніці НТШ", зокрема рубрики "Справоздання". За ними можемо простежити, наскільки злагоджено, поетапно і систематично проводилась робота в НТШ, зокрема в Етнографічній комісії. Майже в кожній ухвалі засідання Етнографічної комісії, де йшлося про експедицію, зазначалося: "жадати від учасників експедиції докладного справоздання". За літо 1901 р. прозвітували О.Роздольський (записав на фонограф близько 670 мелодій народних пісень у східній Галичині, з них 220 лемківських) та В.Шухевич (їздив і цього року на Гуцульщину, де збирав матеріали для доповнення своєї праці "Гуцульщина"). Інші члени експедиції - В.Гнатюк, Л.Гарматій, А.Веретельник і О.Дерев'янка, у зв'язку із запізненням допомоги, яку надавав Соїм, робили записи восени, і тому не звітувались вчасно [27, с. 31]. І справді, в наступному випуску "Хроніки НТШ" з цього приводу зазначалось: "В 10 числі "Хроніки" (ст. 31-32) подали ми справозданє двох членів, д. В.Шухевича і д. О.Роздольського з їх екскурсій по краю для збирання етнографічних матеріалів. Тепер подаємо дальше справозданє інших трьох членів [В.Гнатюка, Л.Гарматія, О.Дерев'янка. - Г.С.]..." Звіт В.Гнатюка, на нашу думку, вартує того, щоб його зачитувати повністю не лише як зразок фахового підходу дослідника до справи звітування, але і як доказ того, що фіксації народних творів

проводились у руслі розроблених Етнографічною комісією програм: "Д[обродій] Володимир Гнатюк їздив цього року в Бучацький повіт, де робив записи у двох селах - Пужниках і Коропці. При записуванні тримався він програми етнографічної комісії і звертав головно увагу на такі матеріали, яких доси в нас або зовсім не записувано, або й записувано, але мало. Попри те збирав він і матеріали з тих царин, із яких були вже опубліковані в нас окремі збірки, але між тим вибирав зовсім нові річі, яких іще не виголошувано в нас друком. До остатніх належать: легенди - числом 27, казки - 3, анекдоти - 1, новелі - 15, небилиці - 1. До перших, які вийдуть друком аж тоді, коли збереться відповідна збірка кожного відділу, належать: оповідання про чортів - 6; про страхів - 78; про хованців (домовиків) - 5; про блуд - 7; про опирів - 8; про вовкулаків - 1; про хвороби (персоніфіковані) - 3; про висільників - 4; про топельників - 3; про мерців - 11; про душі на покутті - 2; про відьми - 14; про знахарів і чарівників - 22; про хмарників (градобурів) - 2; про інклюз - 5; про чари - 4; про закопані скарби - 1; байки (звіриний епос) - 17. Усіх оповідань разом зібрав 240, що дасть несповна один звичайний том "Етнографічного збірника". Крім того записав він 35 пісень, між тим 15 колядок, які етнографічна комісія задумує видати окремим томом і яких має вже більше число в себе. Надто звертав він увагу на народну медицину і народні вірування, та записав одних і других по кілька соток" [27, ч. 11, с. 16-17]. Згодом більшість матеріалів, зібраних під час цієї поїздки, лягло в основу збірки "Знадоби до галицько-руської демонології" ("Етнографічний збірник", 1904).

Проведення експедицій багато в чому залежало від субвенцій. Того ж 1901 р. Етнографічна комісія одержала від Союму 1000 корон підмоги для збирання фольклорно-етнографічних матеріалів [27, с. 31]. З субвенції, виділеної Союмом на етнографічну експедицію за 1902 р., ухвалено дати В.Шухевичеві у Львові 100 корон, Л.Гарматієві в Головах - 100 корон, В.Левинському в Дрогобичі - 50 корон для збирання фольклорно-етнографічних матеріалів [27, ч. 12, с. 19]. 1903 року призначено допомогу для екскурсій А.Веретельникові (100 корон), О.Дерев'янку (30 корон), І.Тарасевському (70 корон) [28].

Керівництво НТШ також турбувалося про наукових працівників, надаючи їм допомогу для екскурсій. Так, 1908 року Ф.Колессі виділено 250, С.Підручному - 100, О.Роздольському - 150 корон [29, с. 7]. На засіданні Етнографічної комісії приймалися постанови, у яких звертали до Виділу з проханням вкладати в бюджет "постійну квоту" на етнографічні екскурсії, бо лиш тоді можна їх систематично проводити [30, с. 10]. До речі, у звітах вказувалось, які кошти витратив учасник під час експедиції. "В серпні 1912 року відбув я, - зазначив Ф.Колесса, - коштом 150 корон етнографічну екскурсію по Горлицьким і Грибовським повіті на Лемківщину і зібрав 150 мельодій з текстами в селах Маластів, Квятонь, Усте Руське, Ганчова, Брунари і Ставіша" [31, с. 24].

Найголовніше те, що зібрані матеріали дослідники не залишали без уваги, чи відкладали в "довгу скриню". Щодо пісенного матеріалу, то зразу ж після експедицій та звітувань тексти й мелодії транскрибували з валочків (фонографом користувалися О.Роздольський, Ф.Колесса). Наприклад, до фольклорних записів О.Роздольського, зібраних у східній Галичині впродовж 1900-1902 рр., мелодії транскрибував Станіслав Людкевич. Він також виступив з доповіддю про ці мелодії перед членами Етнографічної комісії, яка рекомендувала його доповідь як передмову до майбутнього збірника "Галицько-руські народні мелодії". Списування мелодій, які зібрав О.Роздольський 1910 р., було вирішено передати Богданові Вахнянину [30, ч. 43, с. 10].

Отже, на кінець XIX - початок XX ст. фольклористична діяльність і зокрема збирацька робота в Галичині була досить злагоджена, організована, проводилась системно, послідовно, активно. І хоча наукові експедиції - не нове явище в українському народознавстві загалом і безпосередньо у фольклористиці, все ж збирацька робота була піднесена на якісно вищий науковий рівень. Це передусім стосувалося її організації - за попередньо визначеними планами і програмами, обговореними і затвердженими на засіданнях Етнографічної комісії та зосередженими на не досліджуваних досі або маловивчених проблемах, явищах фольклору: фіксаціях з одного села, регіону, записах репертуару одного респондента тощо.

Фольклористи кінця XIX - початку XX ст. були прибічниками інтегрованих комплексних підходів до дослідження явищ народної культури (записували обряди й звичаї, народні вірування, звертали велику увагу на мелодії пісень, тобто тут простежуємо тісний міждисциплінарний зв'язок з антропологією, етнологією, лінгвістикою, історією, етномузикологією). Відтак, утверджувалися нові підходи у вимозі до звітувань. Кожен учасник експедицій доповідав про зібраний матеріал, повідомлення відповідно публікувались у "Хроніці НТШ".

Загальна концепція збирання матеріалу ґрунтувалася на тогочасних наукових засадах, встановлених і пропагованих Етнографічною комісією НТШ. Фіксуючи уснопоетичні матеріали, фольклористи кінця XIX - початку XX ст. застосовували й утверджували наукові принципи, подаючи дослідникам записи з готовим уже науковим апаратом, що сприяло ширшим теоретичним дослідженням та узагальненням. У цьому виявилася їх найбільша заслуга як в українській, так і в світовій фольклористиці. У зміцненні методологічних засад вчення про усну словесність, організації та вдосконаленні збирацько-дослідницького процесу, що опирався на глибокі наукові знання, важливу роль відіграли Іван Франко, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса.

Література

- Білий В. До характеристики академіка В.Гнатюка як збирача й записувача // Записки історико-філологічного відділу. Київ, 1927. Кн. 10. С. 233-240.
- Відозва в справі записування народних традицій про опришків // Хроніка НТШ. Львів, 1907. Ч. 30. Вип. II. С. 28-31.
- Відозва в справі збирання етнографічних матеріалів // Хроніка НТШ. Львів, 1907. Ч. 30. Вип. II. С. 12-13.
- В справі збирання народних легенд // Літературно-науковий вістник. Львів, 1899. Т. 8. Кн. 12. С. С. 176-178; Франко І. Зібр. творів: У 50 т. Київ, 1981. Т. 32. С. 427-429.
- [Відозва] Про записування галицько-руських простонародних пісень // Народ. Львів, 1890. № 1. С. 16.
- Галицько-руські народні легенди. Т. 1 / Зібрав Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. Львів, 1902. Т. XII.
- Гнатюк В. [Рецензії на 2-й і 3-й випуски "Етнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях" Б.Д.Грінченка] // Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1966. С. 210-217.
- Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість / Упор., вступ. ст. та прим. М.Т.Яценка. Київ, 1966.
- До збирачів етнографічних матеріалів // Хроніка НТШ. Львів, 1904. Вип. 4. № 20. С. 14-17; Передрук: Літературно-науковий вістник. 1904. Т. 28. Кн. 12. С. 214-216; Діло. 1904. № 267. 9 лютого. С. 3; Руслан. 1904. № 269. 11 грудня. С. 2; Франко І. Зібр. творів: У 50-ти. т. Київ, 1982. Т. 35. С. 412-414.
- Квестіонар для записування місцевих переказів / Уклали В.Гнатюк, І.Франко // Хроніка НТШ. Львів, 1907. Вип. 4. № 32. С. 16.
- Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв і голосінь // Хроніка НТШ. Львів, 1909. Вип. 3. № 39. С. 37-39.
- Колесса Ф. Кілька слів про збирання і гармонізування українських народних пісень // Колесса Ф. Музикознавчі праці. Київ, 1970. С. 164-171; Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії. Львів, 1905; Його ж: Про вагу дослідів над усною словесністю // Колесса Ф. Фольклористичні праці. Київ, 1970. С. 17-33.
- Колесса Ф. Організація дослідчої праці над українською усною словесністю // Народна творчість та етнографія. 1966. № 4. С. 73-79 (Публікацію підготувала С.Грица).
- Кордуба М. Земля свідком минулого: Географічні назви як історичне жерело. Львів, 1924.
- Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки НТШ. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. Т. 207.
- Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід / Уложена членами Наукового товариства ім. Шевченка // Етнографічний збірник. Львів, 1895. Т. 1. С. 1-16.
- Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898-1939 рр.). Львів, 2000.

- Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. Київ, 1995; Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів, 2003.
- Сокіл Г. Іван Франко про фольклористичне зацікавлення Оскара Кольберга // Тези доповідей XVI щорічної наукової конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження Івана Франка (17-19 жовтня 2001 року). Львів, 2002. С. 85-87.
- В справі збирання етнографічних матеріалів // Хроніка НТШ. 1901. № 82. С. 16-17; В справі збирання етнографічних матеріалів // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Київ, 1982. Т. 33. С. 450-451; Збирайте етнографічні матеріали // Літературно-науковий вістник. Львів, 1902. Кн. 1. С. 77-79.
- Франко І. Відозва. Селянська хата / Підгот. до друку і вступ. пояснення О.І.Дея // Народна творчість та етнографія. 1961. № 2. С. 119-121.
- Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Київ, 1980. Т. 27. С. 130-148.
- Франко І. Листи до Михайла Драгоманова // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Київ, 1986. Т. 49. С. 326-329, 331-332.
- Франко І. Лист до Клементини Попович від 20 квітня 1884 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Київ, 1986. Т. 48. С. 413-416.
- Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1955. С. 233-242.
- Хроніка НТШ. Львів, 1900. Ч. 3; Ч. 4.
- Хроніка НТШ. Львів, 1902. Ч. 10. Вип. II; Ч. 11. Вип. III; Ч. 12. Вип. IV.
- Хроніка НТШ. Львів, 1903. Ч. 15. Вип. III.
- Хроніка НТШ. Львів, 1909. Ч. 37. Вип. I.
- Хроніка НТШ. Львів, 1910. Ч. 43. Вип. III.
- Хроніка НТШ. Львів, 1912. Ч. 52. Вип. IV.
- Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Київ, 1964